

Egyed Ákos: A székelyek eredetéről és megtelepedéséről

Tartalomjegyzék

A kollektív és személyi szabadságjogok	6
Hogyan keletkezett a székelyföldi jobbágyság?	8
A székely hadszervezet a Hunyadiak koráig	10
A hadrendszer	12
A hadba hívás	13
A hunyadiak és a székelyek szövetsége	14
Hunyadi János és a székelyek kapcsolatairól	14
Mátyás király és a székelyek	16
Az önigazgatási rendszer védelme	19
Az öröklött szabadságjogok veszélyeztetése	19
Az 1505. évi udvarhelyi nemzetgyűlés	20
Az 1506. évi agyagfalvi nemzetgyűlés	25
A székely civilizáció	28
Az erdélyi fejedelemség megalakulása	32
A székely autonómia válsága	36
A szabadság fegyveres védelme: az 1562-es felkelés	38
Megtorló intézkedések. A feudális rendszer bevezetése	41
A királyi jog a Székelyföldön	41
A reformáció: vallási sokféleség	45
A Báthoryak és a székelyek	49
Bocskai István és a székelyek	55
A székelykeresztúri fejedelemjelölő nemzetgyűlés	58
Bocskai István testamentuma	63
Bethlen Gábor és I. Rákóczi György	64
A rendteremtő székely politika	66

Bethlen Gábor az igazságosabb közteherviselésért	69
I Rákóczi György és a székely jog	71
Az elszegényedett katonarendűek letelepítése	72
A fejedelmi korszak székely öröksége	74
A falurendszer változásai	77
A székely gazdálkodás jellemzői	79
A városok erősödése	81
Megtartó életmód	82
Oktatás és kultúra	85
Építészeti örökség. Várak, vártemplomok	88
Az erdélyi fejedelemség megszűnése	92
II. Rákóczi Ferenc zászlói alatt	93
A székelyek a Habsburg-birodalomban	97
A madéfalvi veszedelem évei	99
A határőrrendszer	106
Társadalmi változások a 18-19. században	110
A határőr katonai rend	112
Jobbágyságok és zsellérek	113
A Székelyföld népessége	120
Az értelmiség és szerepe	121
Az abszolutizmus kora	124
A székelyek az Osztrák—Magyar Monarchiában	127
A Székelyföld helyzete a kiegyezés után	129
Népesedési folyamatok a Székelyföldön	132
Az oktatás és a kultúra	132
Társadalom és gazdaság. Az agrártársadalom	135
Az 1902. évi csíktusnádi Székely Kongresszus	138
A világháború kitörése és Erdély kérdése	149
A román haderő betörése Erdélybe és az erdélyi magyarság	150

A székelyek történetét a megtelepedéstől az 1918-as hatalomváltásig próbáljuk nyomon követni. Csatlakozva Szádeczky Kardoss Lajosnak, a székely történelem mindmáig egyik legkiválóbb kutatójának ahhoz a véleményéhez, hogy egy nemzet életében nem az eredet kérdése a legfontosabb, hanem az, hogy miféle szerepet játszott a történelem színpadán, az eredetkérdést könyvem bevezetőjeként csak érintem. Úgyszintén a megtelepedés kérdését is. Nagy hangsúlyt helyezek viszont a székelység történelmi szerepére.

A székelyek eredetének kérdése századok óta foglalkoztatja a történészeket, érthető, hogy a róla szóló irodalom szinte áttekinthetetlenül gazdag, szerteágazó és ellentmondásos. Sokan megoldhatatlannak, rejtélynek tartják ezt a kérdést, legalábbis addig, amíg nem készülnek el a megfelelő régészeti, nyelvjárástörténeti, topográfiai feltárások.

A székelyek származásával kapcsolatban számos elmélet jött létre, amelyeket négy főbb irányzat szerint csoportosíthatunk: az első irányzat szerint a székelyek ősei a hunok voltak, a második a magyarsághoz csatlakozott rokonnépnek tartja a székelyt, a harmadikhoz azokat az elméleteket sorolhatjuk, amelyek szerint a székelyek eredetileg is magyarok. Végül foglalkoznunk kell a „kettős honfoglalás” kapcsán felvetett eredetkérdéssel. Lássuk ezeket valamivel részletesebben.

A középkori krónikákra támaszkodó történetirodalomban és az egész magyar köztudatban századokon át szilárdan élt az a hit, hogy a székelyek Attila hunjainak maradványai. III. Béla király névtelen jegyzője, Anonymus 1200 táján, de a honfoglalás korára vonatkoztatva írta, hogy amikor a Körös folyó vidékén tartózkodó székelyek, kik előbb Attila király népe voltak, meghallották, hogy Ösbő hadat szándékozik indítani Mén-Marót bihari vezér ellen, „békés szándékkal elibe jöttek, s önként kezesül adták fiaikat különféle ajándékokkal. Sőt, Ösbő serege előtt első hadrendként indultak Mén-Marót ellen harcba.”

A Névtelen Jegyző szerint tehát a székelyek Pannóniában csatlakoztak a magyar honfoglalókhöz, s egyik vezérükkel indultak Erdély felé.

Egy másik, 13. századi jelentős krónikaíró, Kézai Simon úgy tudta, hogy a hunok maradványai, a székelyek a Kárpát-medencében, az ismeretlen Csigla mezején éltek, s „mikor hírért vették, hogy a magyarok másodszor is visszatérnek Pannóniába, eléjük mentek Oroszország végeire, s miután együttesen Pannóniát elfoglalták, abban részt kaptak, de nem Pannónia síkságán, hanem a blakkokkal együtt a végek hegyeiben nyertek osztályrészt”.

Egyes vélemények szerint Csigla-mező az erdélyi Mezőségen vagy éppen Csíkban lehetett.

A hun származás híve volt a székely történelem és kultúra nagy kutatója, Orbán Balázs is, aki azt tényként kezelte, s egyes székelyföldi, különösen udvarhelyszéki helynevekben (Rika-erdő, Budvár, Hun árka, Zéta vára stb.) századokon át fennmaradt hun hagyományt látott. A neves erdélyi történészek közül többen: Nagyajtai Kovács István, Jakab Elek és Kőváry László szintén a hun

származás mellett szálltak síkra. A hun hagyomány követői tehát egyöntetűen azon a véleményen voltak, hogy a székelység a magyar honfoglalás előtt már Erdélyben lakó nép volt. Itt jegyezzük meg, hogy a székelység többsége ma sem szívesen mond le a hun származás hagyományáról.

A hun származás elmélete mindaddig erősen tarthatta magát, amíg a történetírás behatóbb kritika nélkül elfogadta a középkori krónikák állításait. A források kritikai elemzése azonban megváltoztatta ezt a helyzetet, s a bizonyosság helyét a kételkedés, sőt, a tagadás foglalta el. Különösen a neves nyelvésznek, Hunfalvy Pálnak az 1870-es években történt fellépése váltott ki nagy visszhangot. Ő megbízhatatlan történeti forrásnak tartotta a krónikákat, s velük együtt elvetette a hun származás hagyományát. Azt állította, hogy a hun monda mese, s „mesénél nem egyéb a székelyek hun eredete is”. Hunfalvy egyedüli meghatározónak a nyelvi bizonyítékokat tartotta, és szélteben hirdette, hogy „a székelyek nyelve tökéletesen az, mi a magyar”, attól semmi lényeges dologban nem különbözik. És ettől kezdve nem volt nehéz arra a következtetésre jutnia, hogy a „székelyek a magyar nyelvnek teljes történelmi fejlettsége után innen, Magyarországból telepítődtek át a keleti határra”. Hunfalvy Pálnak a Magyarország etnográfiaja című, 1876-ban megjelent munkájából idéztük a fenti sorokat és okfejtést. Elmélete természetesen nagy vitát váltott ki szakmai körökben.

A vita arról folyt, hogy a székely más származású, külön népegyéniség, vagy teljesen magyar, s hogy korábban betelepült-e a végleges lakhelyére, vagy királyi telepítés. A székely név jelentése is máig vita tárgyát képezi.

Voltak olyan szerzők, akik a székelyek nevét foglalkozást jelentő szóként értelmezték: szerintük határőrt, harcost, favágót, sőt, helyi (székbeli) lakost is jelenthetett. Ennek azonban ellentmond az, hogy a 12-14. századi források a székely nevet sohasem említették foglalkozást jelentő nevekkal együtt, viszont e szó írásbeli előfordulása óta már népnevet jelöl, hiszen a 13-14. századi krónikák többször besenyő, kun, oláh népnevek mellett említik. S az, hogy a magyaroktól is megkülönböztették (Ungari et Siculi), azt is mutatja, hogy a székelyt nem tartották teljesen azonosnak a magyarral. Többen török eredetűnek vélik a „székely” szót, s jelentése szerintük: „herceg törzse, a herceg népe”.

Ami pedig a letelepedés vagy betelepítés kérdését illeti, a történészek többsége korábban elvetette a királyi telepítés elméletét, mert azt semmiféle hiteles forrás, adat nem bizonyítja. Írásos dokumentumok maradtak fenn a szászok betelepítéséről, a kunok befogadásáról, de annak, hogy a székely telepített nép lett volna, semmi nyoma nem maradt fenn. Egyébként a székelység történelmi tudata mindig tiltakozott a telepítési teória ellen, s önmagát ősfoglalóként határozta meg. A mai kutatás inkább úgy látja, hogy a székelyeket is a magyar királyság telepítette a Déli- és a Keleti-Kárpát-kanyarba határőrzés céljából.

Mialatt a hun hagyomány, illetve a magyar származás hívei érvek és ellenérvek tömegeit vonultatták fel saját álláspontjuk bizonyítására,

megszületett a „csatlakozott nép” elmélete. A kiváló történetíró, Pauler Gyula, megváltoztatva korábbi nézetét, amely szerint a székelyek tulajdonképpen egyik magyar törzs ivadékai, a 19. század végén már azt állította, hogy a székelyek őseit a honfoglalást megelőző korban, a magyarokhoz csatlakozó kazárok-kabarok között kell keresni. Ez az elmélet azóta is erősen tartja magát, s több történész napjainkban is kitart mellette. Régebbi s ma is többektől támogatott az az elmélet is, hogy a székelység a volgai bolgár-török, eszkil népcsoport egyik törzséből szakadt ki, s még a kelet-európai sztyeppéken csatlakozott a magyarokhoz, neve is az eszkil vagy eszkel névből ered. Eredendően Kristó Gyula szerint lovasnomádok voltak, de már a 9-10. század fordulóján rátérhettek a letelepült állattenyésztő életmódra. Kristó Gyula nem zárta ki annak a lehetőségét, hogy maguk a bolgárokból kiváló székelyek őrizték meg az Attilától, vagyis a hunoktól való származás tudatát. Ha ez így van, akkor a hun származás tudata nem a német krónikákból került át a hun-magyar krónikába (amint számos forráskritika tartja), hanem megőrzött hagyomány is lehetett.

A nyelvészek után a történészek többsége sem fogadta el a hun származásnak a krónikák által megfogalmazott eredeti állítását, mely szerint a székelyek az Attila halála után szétszóródó hunok egyenes maradványai lennének. De jeles történészek, például Hóman Bálint, a hun-török rokonság lehetőségét nem vetették el. Ez a lehetőség benne van mind a „csatlakozott nép”, mind a „kettős honfoglalás” elméletében.

A „csatlakozott nép” elmélete arra a történeti tényre támaszkodik, hogy a sztyeppéi „törökös” népeknél a később csatlakozott nép képezte a befogadó nép haderejének elő-, illetve utóvédjét, tehát a legveszélyesebb feladatokat kellett ellátnia. Márpedig a székelységnek bizonyítottan ilyen szerepe volt a magyar hadban. Ha a székely nem csatlakozott nép, hanem már eredetileg is a magyarság egyenrangú része lett volna, mi okon osztottak ki számára olyan feladatot, mint a csatlakozott besenyőknek, akikkel együtt elővédként harcolt az 1116-i olsavai s az 1146-i Lajta menti csatákban. Semmit sem változtat a dolog lényegén, hogy az említett csatákban a Magyarország nyugati vidékén élő székelyek vettek részt. Mivel tudjuk, hogy az Erdélybe vonuló székely had is a magyar honfoglalás előtt járt, a székelység török „csatlakozott nép” voltát továbbra sem zárja ki a kutatás - részint Györffy György - a származási elméletek közül.

Magyarországon a székelyek a mosoni, pozsonyi részeken, továbbá az Őrségben és az Őrvidéken, a Temes-Alduna térségében, Bihar megyében éltek. Érdekes kérdés, hogy az itt élő magyarok nyelvjárásában (vagy nyelvi anyagában) „sok olyan reliktum van, ami csak a székelységnél figyelhető meg” - írja Benkő Loránd. Eszerint a magyarországi s erdélyi székelység közti nyelvjárási megfelelések vagy hasonlóságok a korábbi együttélésre utalnak, s feltehetően valamikor - talán a 10. században - a honfoglalás folyamán szakadtak el egymástól. Valószínű, hogy a nyugati tömbökből kiszakadók nyomultak előre keleti irányba. László Gyula ennek ellentmondva úgy

véli, hogy a nyugati határvidékre inkább az egységes székely tömbből telepítették a határőröket. A magyar eredet híveinek erős érve az, hogy amióta a kérdés nyomon követhető, a székelység magyar nyelvet beszélt. A nyelvi anyagot a székelység magyar eredetének hívei döntő bizonyítékként kezelik. Benkő Loránd szerint a török vagy hun eredetelmélet azért nem állja meg a helyét, mert nyelvjárási alapon megállapítható, hogy a székelyek a magyarság különböző rétegeiből szervezett „határőr csoport voltak”, bár ebbe belekerülhettek esetenként besenyők, és csatlakozott kabarok is. De bizonyosan ezt sem tudjuk. Közismert, hogy a székelység a magyar nép s nemzet részének vallja magát, de nem szívesen mondana le a székely történeti hagyományról sem.

Az első olyan székely nemzetségfő, akinek nevét az oklevelek megőrizték, a már említett Vince (máshol Bencenc) ispán (comes), Akadas sebesi-sepsi székely fia volt. Érdemeiért IV. Béla király földet adományozott neki Székföldjén, amely Brassó és a sepsi székelyek területe között feküdt. A Vince (Bencenc) nemzetségfőtől származók Sepsiszek főembereiként s tisztségviselőiként a primori rend megalapítói lettek. Hasonló módon jött létre a primori rend a többi székely székben is, de ennek a kérdésnek a részletezése meghaladja könyvünk kereteit.

A lófő rend (primipili) kialakulásában sok hasonlóság figyelhető meg a primorokéval, a különbség főként vagyoni természetű volt. A lóval katonáskodók felsőbb rétegéből vált ki folyamatosan a lófők társadalmi rendje.

Az említett két társadalmi réteg, majd rend szaporodását megkönnyítette a nemzetségi szervezetből örökölt nemek és ágak rendszere, amely a tisztségviselés rendjét szabályozta. A hat ősi nemzetség huszonnégy ágába sorolódtak be a székekben a primori s lófői családok.

A kollektív és személyi szabadságjogok

A nemzetségek és ágak keletkezése vita tárgyát képezi. Ezt a rendszert többen késői, mesterséges képződménynek tartják, mások az ősi székely nemzetiségi rendszer maradványait látják benne. Egyes vélemények szerint az Ábrán, Adorján, Balázs, Gyerő, György, Karácson és Péter nemzetségi és ágazati nevek kora keresztény hatásra utalnak. Függetlenül az álláspontok különbözőségétől, a történeti forrásokból az derül ki, hogy a nemzetségi rendszer a letelepedés után még hosszú ideig fennmaradt, nemcsak az egységes tömböt alkotó hat székely székben, hanem a távoli Aranyosszékben is. A nemzetségek s ágaik neve idő és hely szerint változhatott, ezek egy részét a falunévek őrzik: Medgyes, Telegd, Vaja, Jenő s, talán a Pozsony, Szovát, Besenyő s más települések.

Hogy a nemzetségek s ágak — mint társadalmi szervezet — ősi intézmény volt, azt Aranyosszék települési módjában jól láthatjuk.

Itt a Kézdi nemzetség kirajzásából alakult közösség az önszerveződése során először is hat kapitányt választott, vagyis a

„hat nem”, nemzetségrendszerét vitte magával 1260—1270 körül a kézdi székelység. A tisztségválasztás sajátos szokását Werbőczy is megerősítette az 1514-es művében: a székelyek „az örökségekben és tisztségekben egymás közt (a régi szokás alapján) törzsek, nemzetségek és nemzetségi ágak szerint részesednek és osztozkodnak”. Azonban fontos tudnunk azt, hogy a tisztségek elosztásában a köznépnek is joga volt véleményét hangoztatni, sőt, érvényesíteni. Kászonszékben Lázár Bálintnak, aki a szék önállóságát kiharcolta, a nép birtokot osztott, és őt, valamint utódait a tisztségek elosztásában más nemzetségek fölé helyezte. A székelyek demokratikus társadalmának, eredetiségének ez is sokatmondó bizonyítéka. A közszékelység katonai családjából formálódott gyalogrend tulajdonképpen a földművelő, állattenyésztő, falulakó népes közösség. A három katonai rend kialakulása nem vezetett az örökölt jogi egyenlőség megszűnéséhez. Dósa Elek jogtörténész szerint mindhárom rend élhetett a szabad tisztségviselő-választás jogával, adómentességgel, vagyonbirtoklás és személyi szabadság jogával. Ezen nemesi jellegű szabadságjogok biztosították a székelység kollektív nemességi státusát.

Hogy a székelyeké valóban nemesi jellegű társadalom volt, azt két, 1437-ben Erdélyben történt esemény bizonyítja. Az egyik a Budai Nagy Antal vezette hatalmas parasztfelkelés, amelyben a vármegyei magyar és román jobbágyok vettek részt, a székelység viszont nem csatlakozott a felkeléshez. Ellenkezőleg, a székely haderő hozzájárult a felkelés leveréséhez. A másik történelmi jelentőségű esemény a Bábolnai Egyezmény megkötése volt a magyar nemesség, a székelység és a szászok képviselői között. Ez összefogást írt elő az akkor zajló parasztfelkelés leverésében, s az egyre jobban kibontakozó török veszély ellen is kölcsönös védekezést helyezett kilátásba.

A székelység, bár nyelve, kultúrája magyar, a 15. század elején külön politikai nemzet volt Erdélyben. Olyan középkori nemzet, mint például német földön a bajor, szász, türingiai, de azoktól a székely társadalom éppen a sajátos katonai funkciója révén nem kismértékben különbözött.

A közjogi egyenlőség törvénye s tudata hozzájárult a háromrendű székely társadalom önazonosságának védelméhez, de nem zárta ki a társadalmi feszültségek növekedését. Ez ellen az 1466. évi zabolai (Orbaiszék) nemzetgyűlésnek már törvényt kellett alkotnia. Ezen a nemzetgyűlésen — mint általában — mindhárom rend nagy számban vett részt a székely székekből. A panaszkodó székelyek a székely ispán, valamint a tanácskozó bírák előtt ismertették ügyüket, s felmutatták a Hunyadi János kormányzótól nyert szabadságlevelüket is (!). Ezután került sor a következő döntéshozatalra: 1. a közszékelyeket (communitas) ne kötelezzék a nagyok és előkelők szolgálatára; 2. „legyen szabad azt szolgálni, akit akarnak”; 3. azok se legyenek örökös szolgák, akik „földönlakók”, hanem 4. szabadon változtathassák helyüket.

Világos, hogy a fentiekben három társadalmi kategória ügyéről van szó: 1. az urakról, vagyis a székelységből kiemelkedett s az átlagnál

több földdel rendelkező primori rétegről; 2. a közsékelyekről, akik saját gazdasággal rendelkeznek s teljesen szabadok és 3. a más földjén lakókról, akik elszegényedett, lecsúszott székelyek. Ezek között a különbség anyagi szempontból jelentős lehetett, azonban közjogilag még az ősjobbág is szabad ember, aki nem kényszeríthető senkinek a szolgálatára. A 15. század közepe még a jogi egyenlőség kora a Székelyföldön, ahol a feudális rendszernek csak a csírája jelent meg.

Mátyás király felfigyelt a katonáskodó székelyek részéről érkező panaszokra, s nem késlekedett intézkedni: 1473-ban külön-külön íratta össze a lovas katonai réteget s külön a gyalogokat.

Rendelkezése határozott volt. „Késedelem nélkül megvizsgálván általánosan hív székeleinket — a lovagokat —, kik eleiktől azon állapotba születtek, külön sorba jegyezzétek, kik megmaradandó különböztetésül primipilusoknak fognak neveztetni, a gyalogokat ismét más sorba, melyeket az elsők közül senki meg ne változtasson, különben örök gyalázatban esendő — sem ezek közül pedig, hanem ha ideig rendelt, vagy jövődöben rendelendő erdélyi vajdáink és székeleink ispányainak; sem amazok közül, hanemha három örökségbeli részzel és tehetséggel bírni esmértetnek, ugyan említett vajdáinknak tudtával léphetnek feljebb.”

Láttuk, hogy külön lajstromba írták a lófőket és a gyalogokat, és az összeíráson nem változtathattak az elsőket. Az alsóbb rendből a felsőbbbe való előléptetés feltétele az volt, hogy az illető három örökségbeli részzel és tehetséggel bírjon. A változtatást az erdélyi vajda és székely ispán tudtával hajthatták végre. Ez pedig a székely katonai rendiség hivatalossá, örökletessé válását jelentette.

Sajnos, a Mátyás király által elrendelt hadiszemle (lustra) jegyzéke nem maradt fenn. A főbbeket nem íratta össze a király, de az, hogy a székely társadalomban jelentős erőt képviseltek, kiderül a rendelkezésből: mérai Magyar Balázs erdélyi magyar vajda és székely ispán hirdesse ki és parancsolja meg, hogy a székely előkelők közül senki a székelyeket, ősi szabadságukat semmibe véve, pénzfizetésre ne kötelezze, mert aki ezt teszi, a székelyek ősi szokása szerint minden javait elveszíti.

Az elsőeknek tiszteletben kellett tartaniuk az immár írásban is rögzített társadalmi rendeket, amelyeket Mátyás király védelmébe vett.

Az előbbiekből az is kitűnt, hogy már az 1466-os zabolai nemzetgyűlésen szó volt a „földönlakók”-ról, akikben az ősjobbágok elődeit látjuk.

Hogyan keletkezett a székelyföldi jobbágyság?

Amint már olvashattuk, a zabolai közgyűlés jegyzőkönyve szerint az előkelők még nem tartják a földön lakókat örökös jobbágynak, mert azok szabadon változtathatják helyüket, és csak akkor lehet őket munkára bírni, ha ok abba beleegyezésüket adják. Vagyis az első földönlakók önként vállaltak úgynevezett jobbági szolgálatot, de mégsem voltak jobbágyság, mert jussuk volt azt szolgálni, akit akartak.

A földönlakók száma azonban folyamatosan szaporodott 1. azokkal, akik önként vállalták a jobbági szolgálatot a katonai feladatok helyett; 2. akik nem jelentek meg a hadban, s büntetésként jobbágyságra ítélték őket; 3. akik szegénységük miatt vállalták a jobbágyságot; 4. akik emberölést követtek el, s így próbálták elkerülni a halálos büntetést; 5. akik kölcsönt vettek fel, de nem tudták visszaadni, s szolgasággal törlesztettek. Ekkor még adományos jobbágyság nem volt a Székelyföldön.

A földönlakók a gazdag főembereknek vagy lófőknek, katonai vezetőiknek voltak a szolgálai, zsellérei vagy ősjobbágjai, de számuk és arányuk még eltörpült a szabadokéhoz képest.

Végül figyeljük meg a székelység nyelvi leleményességét is, ugyanis valahányszor felbukkan valami új jelenség, nyomban „kitalálják” a megfelelő kifejezést is. A gyalogosan szolgálóból nem volt nehéz megtalálni a gyalogos kifejezést, de ahhoz, hogy a lovasból lófő, lófej, lúfu legyen, kellett az élc, vagy ahhoz, hogy a lecsúszó, elszegényedett székelyt egyszerűen földönlakónak nevezzék. A székely „örökség” mint birtoktulajdon, az „ökörsütés” mint adónem, a „fiú-leány” mint örökös személy, ugyancsak érdekes körjelző nyelvi emlékek.

Összegezésként: a székely társadalom a 15. század elejére eljutott a rendi jellegű differenciálódás közvetlen küszöbéhez. A társadalomban már elég élesen megkülönböztethető volt a főbbek, lovasok s gyalogok rendje. Gondoljuk még ehhez hozzá a papságot s az alakulóban lévő mezővárosoknak a lakosságát is. Eszerint a székely társadalom korántsem volt olyan egyszerű képlet, mint ahogy sokan képzelik. A 15. században már jogtudó értelmiségiekről is beszélhetünk, akik a királyhoz vagy más fórumokhoz intézett latin nyelvű beadványokat írták, aztán 1505—1506-ban, illetve 1555-ben a székely törvényeket összegyűjtik, s írásba foglalják. Ezek a tehetősebb primori és lófői családokból kerültek ki. Az 1505. és 1506. évi udvarhelyi, illetve agyagfalvi nemzetgyűlés törvényhozói név szerint ismerjük, számuk nem kicsi: 1506-ban nem kevesebb, mint 30 tanácskozó s törvényhozó bírót említ meg az ülés jegyzőkönyve. Ennek adatai közvetve tulajdonképpen a székely önkormányzat tisztségviselő rétegének a kialakulásáról tudósítanak, arról, hogy hol szerezték szakmai ismereteiket. A Werbőczy-féle törvénygyűjtemény összeállítása és terjesztése előtti időből nincsenek információink. A fentiekben a régi székely társadalom kialakulásának képét vázoltuk fel, amely nem a Magyarországon és az erdélyi vármegyékben létrejött feudalizmus szerint alakult, de ugyanakkor 1562-től a hatalmi beavatkozás véget vetett az önszervező társadalom időszakának.

A katonai szolgálat: a székely szabadság jogforrása és záloga. A székely hadszervezet a Hunyadiak koráig

A székelység középkori történetéből világosan kiderül, hogy szabadságának jogforrása és záloga a katonai szolgálat volt. Addig őrizhette meg kollektív szabadságjogait, ameddig teljesíteni tudta a hadi kötelezettségeit, illetve ameddig az államnak szüksége volt a székelyek fejenkénti általános katonáskodására. Ennek a székelység teljesen tudatában volt, ezért az egyének hadi kötelezettségének teljesítésére féltő módon vigyázott, s az ellene vétőket a legszigorúbban büntették a belső törvények, de a közösség is. A házrombolásokat és száműzetéseket, ami nem volt ritka dolog, a legtöbb esetben a katonai kötelezettségek elmulasztása váltotta ki.

A középkori Magyarország katonai szempontból három részre tagolódott: 1. a nyugati rész, azaz Magyarország, amelynek haderejét a nádor vezette; 2. a keleti rész, Erdély, amelyet a vajda igazgatott; és 3. az Erdély délkeleti csücskében kialakult Székelyföld hadereje, amely a székely ispán hatósága alatt állt. Mindhárom említett vezető egymástól független királyi tisztségviselő, királyi zászlósúr volt. Később az erdélyi vajda és a székely ispán tisztségét általában ugyanaz a személy töltötte be. A székely ispán hatásköre a Székelyföldön levő királyi várakra, valamint a régi Fehér megye idejéből fennmaradt településekre, kistérségekre nem terjedt ki.

A székely katonanépként tűnt fel a történelemben. Először 1116-ban és 1146-ban a nyugati határok mentén élő székelyek vettek részt a csehek, illetve az osztrákok elleni csatákban, de 1210-ben a szebeni ispán vezetésével az erdélyi székelyek, szászok, románok és besenyők Borill bolgár cár ellen hadakoztak. Aztán 1217-ben a II. András király által vezetett keresztes hadjáratban a magyar seregben a székely hadak is jelen voltak; 1228-ban a székely haderőt már Béla herceg bulgáriai hadjáratában találjuk. A székelyeket Szoboszló fia, Bagomér székely ispán vezette, akit a bolgárok foglyul ejtettek. Szóltunk már arról is, hogy a székelyek a tatárbetöréskor is valószínűleg jelentős ellenállást tanúsítottak. Közismert adat, hogy az Aranyos mellékén megtelepült székelyek segítették IV. Lászlót a kunok elleni hód-tavi csatában. A fenti néhány adat bizonyítja azt, hogy a székelység már a megtelepedés idején is különálló hadi egységekkel vett részt különböző hadműveletekben.

A székely katonai rendszer és társadalom történetében négy eléggé elhatárolódó szakaszt különböztetünk meg, amelyek egyébként nem mindig esnek egybe a magyar történelmi korszakolással. Az első időszak a székelységnek a magyarság történetében való feltűnésével kezdődik, s nagyjából a Hunyadiak uralmáig tartott. A második szakasz ettől az 1562-es nagy felkelésig, a harmadik pedig a

felkeléstől az önálló erdélyi fejedelemség fennállásáig, pontosabban a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc leveréséig számítható, míg a negyedik a Habsburg-kort ölelte fel 1848-ig.

Az első szakaszban a székelység még törzsi-nemzetségi szerveződésben élt, s haderejét a könnyűlovasság alkotta. Katonai szerepének köszönhetően a központi hatalom nem avatkozott be a belső társadalmi szerkezetébe. Az első időszak végére azonban határozott jelei mutatkoztak a nemzetségi társadalom átalakulásának s a vagyoni rétegződésnek, és létrejött a székely társadalom három rendje, a trium generum Sicularum (1339), amely a rendi differenciálódást is elősegítette, s egyben világosan jelzi a székely rendek kialakulását: a lovasokból lófőrend, a szegényebb családok tagjaiból a gyalogrend alakult, 1407-től említik a főrendet, a primorokat is. Az előkelő s a lófőrend tehetősebbjei viselték a székely nemzetségi szervezet tisztségeit, a hadnagyságot és a bíróságot. A társadalmi rétegződés már a 15. század elejére nagyobb méreteket öltött, mint általában tudott; erre vall az is, hogy 1437-ben a székelység, mint nemzet (natio) vett részt a Kápolnai unióként emlegetett szövetségben a magyar nemesek és szászok mellett. A primori rend megkísérelte tőle függő helyzetbe hozni a vármegyei példa szerint a székely katonai rendeket, de a központi hatalom közbelépett, s védelmébe vette ezeket.

Említettük, hogy a székely harci alakulatokról az első adatok a 12. század első feléből valók. A Képes Krónika a csehekkel vívott 1116. évi olsavai, illetőleg az osztrákok elleni 1146-os lajtai csaták kapcsán emlékezik meg róluk, kiemelve, hogy ők az előhadat alkották. Minthogy ezt egy külföldi forrás is megerősíti, nem kételkedhetünk állításaiban. De a magyar krónikásnak azzal a becsmérlő ítéletével, hogy a székelyek és a besenyők mindkét alkalommal gyávaságból futottak meg az ellenség elől, a történettudomány nem tud egyetérteni. Kételyeit mindenekelőtt arra alapozza, hogy az Olsava melletti ütközet kapcsán Cosmas cseh krónikás dicsérőleg szólt a székelyek és a besenyők vitézségéről, márpedig ő közvetlenebb forrásból ismerhette az eseményt.

Mi lehet hát a történeti igazság? Gyávák vagy bátrak voltak a székelyek a magyar hadakkal közösen vívott csatákban?

Egyetértve Györffy György véleményével, valószínűnek tartjuk, hogy a magyar krónikás azért tévedett, mert már nem ismerte azt a nomád harcmodort, amely szerint az előcsapat egy alkalmas pillanatban abbahagyta az ellenség üldözését, és futást színlelve törbe csalta az ellenséget. Az említett csatákban is ez történhetett. De a Képes Krónika legjelentősebb információjának nem is a fent említett megjegyzését tartjuk, hanem azt, hogy a székelyeknek és a

besenyőknek a magyar hadban elővéd szerepe „szokás szerinti” volt. Vagyis nem új keletű, hanem régebbi gyakorlat.

A hadrendszer

A falurendszer kialakulása után a hadszervezet a korábbi nemzetségi forma helyett a faluszervezetbe épült bele. A falvakat tízes részekre osztották eredetileg, kétségkívül katonai szempontokat követve. A falvanként egy-egy tizedből való harcosok alkották a hadszervezetben a tizedeket, amelyek falvak vagy falucsoportok szerint századokba szerveződtek; ezt nevezték „székely száz”-nak. Egy-egy nagyobb egységet a hadnagy (eredetileg had nagyja, a had vezetője értelmében) vezetett. A székek külön alakították hadseregüket. A hadnagy a szék első tisztségviselője volt, és ez mindennél világosabban kifejezte, hogy a székely társadalom alapjában katonai szervezettségben élt. Az 1307-es és 1309-es oklevelek a székely katonai vezetőt primipilusnak nevezték, de már 1320-ban feltűnt a hadnagy, majd a kapitány kifejezés; utóbbi a széki had főparancsnoka volt. Az egész székely hadnak, amint láttuk, a székely ispán volt a vezetője.

A székelyeknek saját, önálló hadi vállalkozásokra is képes hadseregük volt, amellyel a tatárok ellen a 13—14. században többször is hadjáratot indítottak. A királyi haderőhöz való csatlakozást viszont hadi törvény szabályozta, Zsigmond király 1429-i honvédelmi szabályzata szerint a székely ispánnak a török ellen két bandériumot kellett kiállítania, akár az erdélyi vajdának. Amennyiben közvetlenül Erdélyt érte támadás, a székelyek és szászok négyezer fős haderőt állítottak ki. Ebből 3500 főt adott a székelység. Zsigmond király rendeletét Mátyás megerősítette s kiegészítette. Mátyás király idején még pontosabban meghatározták a hadrendszert. 1473-ban a király külön lajstromba íratta fel a gyalogokat, illetve lóval szolgálókat, s elrendelte katonai szemle tartását. Aztán II. Ulászló (1490—1516) adott ki részletes hadiszabályzatot. II. Ulászló hadiszabályzata régi szokásokra emlékeztetve írja, hogy amikor a királyi had kelet felé vagy Havasalföld felé indul, a székely lovasok és gyalogok kötelesek a király vagy képviselőjének hada előtt menni, s visszatérőben a király seregét hátul követni. Ez a szabályzat pontosította azt is, hogy amikor szükség van rájuk, a székelyeknek fejenként, tehát minden fegyverképes férfinak kötelessége bevonulni, illetve azt, hogy mikor kell csak a felének vagy a harmadának hadba menni. Keletre s délre a fejenkénti hadra kelést írta elő, de ha a király nyugati irányba hadakozott, akkor tíz telek után egy, északi hadjárat esetén pedig minden húsz telek után állítottak ki egy harcost.

A székely hadszervezet sajátos társadalomfejlődést eredményezett. A katonáskodás feltételeit az egyes családok teremtték meg; gazdaságuk főként az állattenyésztésre, kisebb részben földművelésre épült. Ezek egyéni gazdaságok voltak. A falu élete és szokásrendje a katonai rendszer követelményei szerint alakult. Ezt látjuk a faluhatár földjének használati szokásában. A közös faluhatárt időnként kiosztották. A lovasok több „nyílföldet” kaptak, mint a gyalogok, s a vezetőknek mindenkinél nagyobb rész járt. (...)

Aranyosszék 1289-ben megújított kiváltságlevele szerint a székelyek kitüntették magukat a beütött kunok elleni hód-tavi hosszú csatában (1282), valamint 1285-ben Torockó mellett a tatárok elleni harcokban, amikor mintegy ezer foglyot kiszabadítottak a tatárok kezéből. Ezért IV. László (1272—1290) a nemrég Aranyos vidékére települt székelyeknek Torockó várát adományozta. Nagy Lajos király parancsából Laczkfi Endre erdélyi vajda és székely ispán 1345-ben a Székelyföldről vezetett hadat a Moldvában megtelepedett tatárok ellen, akik betöréseikkel sokat háborgatták Erdélyt. A székely had győzött, a tatár vezér, Athlamos is életét vesztette, s a székely sereg nagy zsákmánnyal tért vissza. A hadsereg 1346-ban és a következő években ismét rajtaütött a tatárokon, akik kénytelenek voltak lehúzódní a Fekete-tenger vidékére. Ott voltak a székelyek Nagy Lajos nápolyi hadjáratában, a tatárok és litvánok, valamint a szerbek s bolgárok elleni hadjárataiban, majd 1396-ban Nikápoly ostrománál is Kanizsai István székely ispán vezetésével.

A hadba hívás

Fontos mozzanata volt a székely felkelésnek a hadba hívás. Erről az 1463-as rendelet a már régóta létező gyakorlat alapján a következőket írta elő: az összehívás történhetett véres kard körülhordozásával, a székely ispán levelével vagy a vajda levelével, ha ő egyszersmind székely ispán is volt. Más forrásokból további részleteket ismerhetünk meg. A jól informált Kállai erről ezeket írta: „Hogyha a felkelésnek hirtelen kellett meggesni, lármatűz gyújtatott, és lármafák állítottak fel minden székben. (...) Mikor a szükség hirtelen felkelést parancsol, minden széknek kapitányai dobokkal és dobosokkal (Zaldobonibus, innen Száldobos helység neve Erdővidéken) lármáztasson, meggyújtatván egyszersmind az esmeretes tűzhalmokon nagy rakás fákat, és aki erre meg nem jelen, fejét veszesse el.” Az 1463-as hadiszabályzat ezt is pontosan rögzítette. (...)

A hadi szolgálat teljesítését valóban a legalaposabban ellenőrizték, azért is, mert ennek teljesítésétől függött a székely szabadságjogok megtartása, a székely alkotmány, amely, ismételjük, gyakorlati

szokásokat gyűjtött össze, ezeket írta a hadba hívásról: „Aki erre meg nem jelen, fejét veszesse el.” Álljunk meg ennél a szokásnál, amelynek a fontosságát nem lehet eléggé hangsúlyozni. Oláh Miklós, az erdélyi származású esztergomi érsek és Verancsics Antal, aki szintén betöltötte ezt az egyházi méltóságot, a 16. század közepén keletkezett krónikáiban leírja, hogy ha a gyűlésen bárki a székely szabadság elleni javaslattal áll elő, vagy pedig a hadba hívó parancsnak nem engedelmeskedik, az egész közösség csoportosan az illető házára ront, azt lerombolja, s a vétkezt megöli. Tegyük ehhez hozzá, hogy ez a szokás még évszázadok múltán sem veszett feledésbe. 1848. november 28-án az árulással vádolt Balázs őrnagyot a felháborodott nép Sepsiszentgyörgy főterén kivégezte. És 1989 decemberében is népítélet végzett néhány olyan személlyel, aki évtizedekig kegyetlenkedett a Székelyföldön.

A hunyadiak és a székelyek szövetsége

Nem túlzás e szövetségről beszélni Hunyadi János (1407—1456) és Mátyás király, valamint a székelyek között. Szövetség jogi értelemben bizonyosan nem állt fenn; ilyent formálisan nem kötöttek, nem is köthettek. Ennek ellenére véleményünk szerint mégsem követünk el hibát, amikor szövetségként határozzuk meg az említett felek közti együttműködést. A két Hunyadi a leghatározottabban lépett fel a székely közrend megvédéséért a hatalmaskodni kezdő előkelők s tisztségviselők ellen. A székelység pedig hadakozásaiban a tőle telhető legnagyobb mértékben támogatta a két nagy hadvezért.

A fent említetteken kívül azért is foglalkoznunk kell a két Hunyadi és a székelyek viszonyával, mert mindketten: Hunyadi János mint erdélyi vajda és székely ispán, majd Magyarország kormányzója, Mátyás pedig erőskezű uralkodóként nagymértékben hozzájárult a székely rendiség közjogi kereteinek megteremtéséhez, mondhatni, „rendet tettek” a Székelyföld egyre bonyolultabbá váló, spontán társadalmi képződményeinek viszonyában. Mai szóval az eddig belső indíttatások útján kialakult társadalmi struktúrát igyekeztek rendi keretekbe foglalni. De ez a „beavatkozás” a társadalmi folyamatokba nem jelenti a székelység eredeti intézményeinek megszüntét, csak rögzítését, uralkodói megerősítését.

Hunyadi János és a székelyek kapcsolatairól

Közismert, hogy a 14. század elején a török veszedelem volt Magyarország és benne Erdély számára az a nagy kihívás, amely már fennmaradásukat fenyegette. Hunyadi János, aki Zsigmond király gondoskodásából olasz földön tanulta a hadviselés mesterségét s a

haderőszervezést, már erdélyi vajdaként (1441-ben erdélyi vajda és székely ispán, 1446-tól Magyarország kormányzója) élére állt a török elleni küzdelemnek. 1442-ben Mezid bég nagy török sereg élén, miután Havasalföldet feldúlta, Erdélyre tört, s nagy pusztítást vitt végbe. Hunyadi János Budáról sietve Gyulafehérvárra érkezett, hadfelkelést hirdetett, s Tövis és Szentimre között megtámadta a törököt, de ezt az ellenség visszaverte, Hunyadi kénytelen volt Gyulafehérvárra visszatérni. Mezid bég elbizakodva folytatta pusztító hadjáratát. Amikor a kémek jelentették, hogy a török Hunyadi akarja a harcból kikapcsolni, egyik vezére, Kemény Simon felajánlotta, hogy ruhát cserél vele. Miután ez megtörtént, Hunyadi újrarendezte haderejét, s jelt adott a támadásra. Az első rohamot a székely könnyűlovasság indította, s miután megütközött a török előhadával, hirtelen visszafordult, s Kemény Simon hadainak jobb és bal oldalán helyezkedett el. A régi taktika alkalmazása sikeres volt, a török a székely csapat után tódult, s oda összpontosította a főerőt, ahol Hunyadi vélte látni, s véres csatában sikerült is levágni a fővezér képét viselő Kemény Simont és az őt védőket. A hős áldozat nem volt hiábavaló, mert közben Hunyadi a hadsereg egy részével a török had oldalába került, és Szentimre közelében olyan pusztítást végzett a török hadban, hogy az futásnak eredt, s a Vaskapunál elhagyta Erdélyt. Újabb kutatások szerint mintegy 20 000 török maradt halva a csatatéren, Hunyadi mintegy 3000 katonát veszített. Hunyadi a nagy hadizsákmányt templomok építésére fordította, s különösképpen ki akarta tüntetni a székelyeket, mivel a csatát nem kis részben a székely had helytállása döntötte el. Ezért a csíksomlyói ferences zárda rendelkezésére 32 családfőt adott, akiket minden más teher alól felmentett. A 32 családfő ilyen viszonya a zárdával 1848-ig fennmaradt, amikor mindenféle ilyen jellegű függőséget megszüntettek.

A székelyek később ott voltak Hunyadi többi nagy csatáiban: Várnánál (1444), Rigómezőn (1448), s nem hiányoztak a nagy győzelmet hozó 1456-os nándorfehérvári ütközetből sem. Ismeretes, hogy a nándorfehérvári (Belgrád) győzelem reményt keltő emlékét fejezi ki a déli harangozás.

Hunyadi János nevéhez fűződik az első székely örökösödési törvény megalkotása 1451-ben. Hunyadi János kormányzó megbízta Vízaknai Miklós erdélyi alvajdát és Vingárdi Geréb János görgényi várnagyot, hogy Marosvásárhelyt a 24 esküdttel, „székülőkkel” hozzanak törvényt a vagyon örökösödéséről a „székelység dicséretes törvénye s régi jóváhagyott szokása” szerint.

Ennek értelmében az elévülési idő 32 év, ezután senkit nem lehet háborgatni a kezén levő birtokban. A birtok az egyenes ágú fiú örökösre száll. Amennyiben nincs fiú örökös, azon ágbeli lányok

lesznek az örökösök, ők „fiú-leányok”. Erről a törvényről egyébként már röviden megemlékeztünk, itt csak azért térünk vissza rá, hogy világosan lássuk: 1451-ben Marosszéken a föld vérségi joron öröklődött.

Miért kellett ezt az egyébként ősi örökösödési szokást írásba foglalni?

Bizonyosan azért, mert a Székelyföldön a magántulajdonú földbirtoknak az utódokra való átörökítése a szokásjog szerint túl sok nehézséget okozott, s a családok közt viszálykodást és perlekedést keltett.

Fontos hangsúlyozni, hogy a rendezésre nemzetgyűlés keretében került sor, ami a törvény egyetemes székely jellegére utaló körülmény. Ez a székelység legrégebbi fennmaradt törvénye.

Mátyás király és a székelyek

Mátyás folytatta apja politikáját, és még szorosabbra igyekezett fűzni kapcsolatait a székelyekkel. Ez mind a katonai, mind a polgári ügyekre egyaránt vonatkozott. Egyébként a nagy királynak a székelyek iránti politikájából is az derül ki, amit a történetek, mesék és anekdoták terjesztettek róla: mindig odafigyelt a gyengébb fél panaszaira, kívánságaira. Ez vonatkozik az anya-, illetve fiúszékek, az előkelő székely rend és közszekesség vitáira is.

Panaszaikkal előbb a kászonszékiek, aztán a miklósvárszékiek fordultak hozzá. A kászoniak nevében Lázár Bálint tett panaszt Mátyás 1462. évi erdélyi látogatása alkalmából. Ugyanis Csíkszék semmiképpen sem akart belenyugodni abba, hogy Kászon önálló igazságszolgáltatási s tisztségviselő-választási (hadnagy- és bíróválasztás) jogot vívott ki magának, ezért most Lázár Bálint által azt kérték, hogy Mátyás erősítse meg a Zsigmond királytól kapott szabadságlevelet. Mátyás király Medgyesen kiadott rendeletével teljesítette kérésüket. Sepsiszék és Miklósvárszék pereskedése ugyancsak az egyszer már kivívott szabadság ügyében folyt; Sepsiszék akadályozta a miklósváriakat a Zsigmond király által már elismert jogaik gyakorlásában. Mátyás 1459-ben Miklósvárszéknek adott elégtételt.

Rendezni kellett a Kézdi-, Orbai- és Sepsiszékben kialakult rendi ellentéteket is. Nevezett székekben élő gyalogszékelyek ugyanis azt hozták Mátyás tudomására, hogy a főbbek elnyomják, s „Magyarország dicső királyai által nyert régi törvényeikből és jogaikból teljesen kiforgatták és megfosztották” őket. Mátyás arra utasította Szentgyörgyi Bazini János erdélyi vajdát és székely ispánt, hogy vizsgálják ki a konfliktusokat, s a vallomások alapján a régi jogokat állítsák vissza. Azt várta, hogy a székelyek „érette Istennek

adjanak hálát, a királyi felségnek pedig örökké hű szolgálatokat tenni készek legyenek".

Az orbaiszéki Zabolára összehívott nemzetgyűlésben megtárgyalták a felmerült kérdéseket, s törvényt hoztak az előkelők s közszékelyek viszonyának rendezéséről úgy, hogy senkit ne lehessen erőszakkal valakinek alárendelni.

Hogy valóban még az öröklött ősi jogegyenlőségről van szó, arra meggyőzőbb bizonyítékot aligha lehetne találni, mint azt, hogy Kézdi-, Orbai- és Sepsiszékből az ügyek intézésére tizenkét esküdtet választottak, felét a főbbek, felét a közszékelyek közül. Bizonyos, hogy a társadalmi jellegű ellentétek, a főbbek hatalmaskodása ellen szólt az a törvény is, amely szerint senki sem lakhat tartósan valamely faluban, ha ott nincs öröksége, vagy a faluval nem egyezett meg.

A társadalmi jellegű konfliktus jogi megoldása mellett a székely önigazgatás törvényeit is megerősítette a zabolai nemzetgyűlés. A peres ügyeket az illető székben kellett kezdeni, fellebbezést benyújtani előbb Udvarhelyszékhez, aztán a székely ispánhoz, utoljára a királyhoz lehetett. A rend és a tulajdon védelme érdekében hozták azt a törvényt, hogy a Székelyföldön senki nem foglalhatja el erőszakkal másnak a tisztségét, amennyiben ezt megteszi, „feje és vagyona elvesztése a büntetés”. Ha pedig a hadba vonuló székely fizetés nélkül mástól vesz el élelmet és egyebet, „kezét és szemeit veszítse el”.

Mátyás törvényei szigorúak, de igazságosak voltak, egyaránt szolgálták az ország és a helyi közösségek érdekeit. Uralkodása alatt a központi hatalom erősödött, ez a területi önigazgatási rendszerek működését is segítette nemcsak a Székelyföldön, hanem az erdélyi szászoknál is, az autonómia Mátyás 1468. évi privilégiumával teljeseedett ki.

A török ellen készülő király azért is figyelt a székelységekre, mert a székely had Erdély egyik fő katonai erejét jelentette, s a keleti határok védelmét biztosította. Nem volt véletlen, hogy az 1463-as katonai szabályzat, amelyet Budán fogadtak el, jelentős helyen foglalkozott a székelyekkel. Ezzel már a hadszervezet kapcsán egy előző fejezetben megismertedtünk. Itt csak utalunk a hadba hívás módjára, amelyet „ősi szokásra” hivatkozva írt le és tett kötelezővé a szabályzat, hogy időnként, de nem ritkán számba vegyék a hadakat. Hangsúlyoznunk kell, hogy a székely hadszervezet régi intézmény volt, amelyet 1463-ban Mátyás király írásban rögzített. Ezt az 1473-as rendelet tovább pontosította.

(...) Az 1463-as hadi szabályzatnak abban a részében, amely az erdélyi vármegyék katonai kötelezettségét írta elő, ilyen kifejezésekkel találkozunk: a nemesek hadi szolgálatai, a jobbágyok

hadfelkelése, viszont az 1473-as rendelkezés a székelyek hadi népét lovasoknak (primipili) és gyalogosoknak (pedites) nevezi. Azaz az első esetben a feudalizmus két tipikus társadalmi kategóriájáról szól a határozat, a második esetben pedig a székely társadalom sajátos katonai rendjeit említi. Mátyás védelmébe vette a székely katonai rendeket, mert érdekében állt a székelység hadi erejének fenntartása.

Közismert, hogy Mátyás király nevéhez fűződik az állandó hadsereg megteremtése s a haderő újjászervezése úgy, hogy az mégsem járt a régi intézmények megszüntetésével, ellenkezőleg, új életre keltette azokat. Ezért terjedt ki a figyelme a székelyekre. Korábbi feljegyzések szerint Mátyás haderejében 16 000 lovast és ugyanannyi gyalog székelyt tartottak nyilván. Ezek a számok minden bizonnyal túlzók, de azt más forrásokból tudjuk, hogy a székely had Erdély legnagyobb katonai erejét alkotta, s Mátyás csatáiban mindenhol jelen volt.

Ott volt a nyugati hadakozásaiban s még inkább a keleti részekén viselt harcaiban. Így a Ștefan vajda elleni moldvai hadjáratban is 1467-ben. Ennek a hadakozásnak kettős oka volt: az egyik az, hogy a moldvai haderő előzetesen Háromszéket pusztította, s emellett Ștefan felmondta a hűbéri viszonyt Mátyás iránt. A királyi hadsereg az Ojtozi-szoroson nyomult be Moldvába, ott sikeresen haladt előre, de az egyik éjjeli táborozáskor a moldvaiak meglepték a magyarokat, és Mátyást is megsebesítették, ezért ő a hadseregével visszatért Erdélybe. A hadjárat mégis azt eredményezte, hogy Moldva uralkodója újból hűségesköt fogadott Mátyás királynak. Ugyancsak „hűtlenség” miatt vezetett hadat 1476 őszén a király nevében Báthory István erdélyi vajda és székely ispán Basarab vajda ellen Havasalföldre.

Az előbb említetteknél sokkal jelentősebb volt a közismert kenyérmezői ütközet, amelyet az Erdélybe betört török ellen vívott a magyar had. A Haszlán Ali bég által vezetett török sereget segítette Vlad Țepeș is. Az erős ellenséggel a Báthory István vajda és székely ispán vezette erdélyi hadsereg az Alvinc közelében levő Kenyérmezőn ütközött meg 1479. október 13-án. A székelyeket Báthory a balszárnynon helyezte el a magyar nemesi csapatok könnyűlovasságával együtt, a jobbszárnynon a román és a szász csapatok, középen a vajda vasas lovassága s az erdélyi püspöki dandár foglalt állást. A támadást Báthory indította el, s hatalmas csata bontakozott ki, amelyet végül is a csata közben megérkezett Kinizsi Pál nehéz lovasaival az erdélyiek javára döntött el. A véres csatában Báthory hatszor sebesült meg, Kinizsi pedig az első sorban küzdve vezette rohamra katonáit. A régi krónikák szerint mintegy 30 000 török pusztult el a csatatéren, de a mai kutatás 5—6000-re teszi

a törökök veszteségét, a magyarokét pedig legalább 3000 főre. A kenyérmezői csatának azért is kiemelkedő jelentősége volt, mert hosszú időre elrettentette a törököt Erdélytől, s elősegítette azt, hogy Magyarország déli határait (Bánság) megerősíthesse. Sajnos, Mátyás királynak 1490. április 6-án bekövetkezett halálával véget ért a török elleni védekezés sikeres korszaka is.

Összegzésül: a Hunyadiak alatt Magyarország belső és külső helyzete megszilárdult, s lendületet vett a civilizáció és a kultúra fejlődése. Bár az ország védelme az adóbevételek jelentősebb részét felemésztette, jutott pénz az építkezésekre és a királyi udvar nyugat-európai rangúra emelésére is. Amint láttuk, mind Hunyadi János, mind Mátyás figyelmet fordított a székelysége, s úgy intézkedtek a hadi rendszerről, hogy a megörökölt székely öngazgatást fenntartották, sőt, törvényekkel megerősítették. Ezért a székely magyarság történeti tudatába Hunyadi János és Mátyás alakja kitörölhetetlenül beivódott.

Az öngazgatási rendszer védelme

Mátyás király halála (1490) után egész Magyarországon elszabadultak azok az erők, amelyeket korábban az erőskező királynak sikerült féken tartania; a nemesség olyan királyt akart választani, akit kézben tarthat. A főnemesi rend II. Ulászló cseh király mellett állt ki, abban a reményben, hogy még a lengyel trónt is megkapja, s így a három ország együtt képes lesz a Magyarországot fenyegető török veszedelem ellen sikerrel védekezni. (...)

Az öröklött szabadságjogok veszélyeztetése

II. Ulászló gyenge uralkodónak bizonyult, s a főnemesség ezt alaposan kihasználta. Erdélyben például Bánffy Mihály és Bethlen Miklós a maguk számára kezdték behajtani az országgyűlés által megszavazott adót, s különböző törvénytelenéseket is elkövettek, a legtöbbet éppen Báthory István erdélyi vajda és székely ispán, akinek pedig a rendet kellett volna védelmeznie. A történelem furcsa firtorát kell látnunk abban, hogy a kenyérmezői csata egyik hőse most valódi zsarnokként kezdett viselkedni. Igaz lehet több történésznek azon véleménye, miszerint Báthory mindenekelőtt a feltörekvő primori rendet akarta megfékezni. A hét széknek a nemzetgyűlésén megfogalmazott beadványából is ilyenszerű vajdai törekvés derül ki: a vajda „főembereinket a szegények közül kiirtani s magokat a szegény székelyeket, mint nemesek jobbágyait, minden szabadságaiktól megfosztani törekszik”. Ha első sorban a primori rendet sújtotta is, a forrásokból mégis az derül ki, hogy a vajda

erőszakos intézkedései az egész székelység szabadságjogait veszélyeztették, sőt, megalázták. Amellett, hogy semmibe vette a történelmileg kialakult önigazgatási rendszert és a szabadságjogokat, Báthory valóságos diktatórikus módszerrel fenyegette meg a székelyeket: „két feje legyen annak, fenyegetőzött, aki a királyhoz megy panaszra, hogy ha leütem az egyiket, maradjon a másik”.

A vajda különösen azok ellen indított hajszt, akik a lengyel trónkövetelőt támogatták a királyválasztás idején, mit sem törődve a király korábban kinyilvánított kegyelmével. Egyeseket meg is öletett, házaikat leromboltatta, s a székely „fiú-leányokat” saját embereihez erőltette, a családoktól pénzt követelt, ingyenmunkára kényszerítette őket.

A székelyek azonban, a vajda minden fenyegetése ellenére, a királyhoz fordultak segítségért. Megbántott öntudatuk hangja csendül ki amiatt a vajdai vádaskodás miatt, hogy a székelyek semmi hasznot nem hajtanak, s nem szolgálják a királyt; az uralkodóhoz intézett beadványukban ezeket írták: máshol sok pénzért őrzik az országot, s mégsem sikerült megvédeni a pusztításoktól, mi „minden pénz-segedelem nélkül, sok atyánkfiának fogságba jutásával s vérünk bő omlásával mindeddig épen (megvédtük). Ezenkívül, midőn a boldogult királyok bennünket felszólítottak, minden hadjáratban és táborozáson ott voltunk az ország védelmére, s a mi őseink vére különböző országokban, tudniillik Moldvában, Havasalföldön, Rác-, Török-, Horvát- és Bolgárországban bőven omlott és a mi vérünkkel patakok folydogáltak, tagjainkból és csontjainkból pedig halmokat hánytak...”

És ez nem üres hengegés, hanem történelmi valóság volt. Végül a király, meghallgatva a székelyek panaszát, Báthorytól elvette a székely ispánságot. Ezek után Ulászló 1493-ban egyszerre két vajdát küldött Erdélybe, a főlovászmesterét, Losonczy Lászlót és főkamarsát, Bélteki-Drágffy Bertalant. Azonban Erdély belső konfliktusát ez az intézkedés sem oldotta meg, mert a két vajda vetélkedése tovább növelte a belső zavart és feszültséget; a közügyekkel sem foglalkoztak. Később a két vajda helyére Szentgyörgyi Péter került, de a belső zavaros helyzet tovább folytatódott. Erdély s benne a székelység úgy érezte, hogy a király és a vajdák is magukra hagyták. Érthető, hogy mind a vármegyék, mind a szász és székely közösségek az önvédelem erősítésére gondoltak.

Az 1505. évi udvarhelyi nemzetgyűlés

A székely önkormányzat talán sohasem volt annyira tevékeny, mint ezekben a feszültség- teli években. A 16. század elején egymás után két évben, 1505-ben és 1506-ban is nemzetgyűlésen tanácskoztak a Székelyföld helyzetéről, s több megfelelő törvényt hoztak az

önigazgatás és a szabadság védelmére. A kezdeményezők és a törvények alkotói a primori és lófői rend tagjai voltak.

És itt tegyünk rövid kitérőt a székelyekkel foglalkozó történetírás egyik nem mellékes kérdésére, arra, hogy a történészek többsége a székely vezetőréteg, különösen a primori rend szerepét egyoldalúan negatívan ítéli meg, s csak azt hangsúlyozza, hogy a közrendűek elnyomására s eljobbágyosítására törekedett. Kétségtelen, hogy a primorság uralkodó réteg is szeretett volna lenni a vármegyei nemesség példájára, s a székelyföldi jobbágyviszonyok meghonosításában érdekelt volt. De ez a kérdésnek csak az egyik oldala.

Most a teljesebb igazság érdekében a másik oldalra szeretnénk felhívni a figyelmet: arra, hogy a székely vezetőréteg körében mindig voltak olyan csoportok, amelyek az össz-székelység érdekeit tartották szem előtt, s nem feledkeztek meg arról, hogy ők a magyar nemzet része, s a Székelyföld Magyarországhoz tartozik. Ilyen vezetők voltak azok, akik a Hunyadiakkal szövetkeztek, s azok is, akik a 16. század elejének zavaros viszonyai közt is józan patriótákként felelősséggel gondolkodtak a székelyudvarhelyi és agyagfalvi nemzetgyűlésen. Fontos az, hogy az udvarhelyi és agyagfalvi nemzetgyűlést együtt lássuk s értékeljük, mert közös kérdésekről tárgyaltak s határoztak, emellett 1506-ban visszatértek az egy évvel korábban elfogadott határozatokra, s kiegészítették azokat.

Az 1505. november 23-án Székelyudvarhelyt megnyílt nemzetgyűlést nem az erdélyi vajda, hanem Udvarhelyszék főkapitánya, Bögözi János hívta össze, s az ő elnökségével zajlott le. Miután a vajdák versengése miatt a törvénykezésben eluralkodott a fejetlenség, s a törvénytelenségek napirenden voltak a Székelyföldön is, 17 tagú fellebbviteli bíróságot szerveztek. Érdemes odafigyelnünk a nemzetgyűlés jegyzőkönyvének arra a kitételére, hogy a bírákat, nem véletlenül, nemcsak társadalmi rangjuk alapján, hanem „bizonyos tudományunk szerint” választották Udvarhelyszék és Keresztúrszék előkelői és lófői közül: négyet az előbbiekből s 13-at az utóbbiak közül. A választott bírák azonban nemcsak az említett székeket képviselték, hanem „minden székeknek” s „akármilyen rendben levő székelyeknek személyeket és képeket” is, hangsúlyozza a jegyzőkönyv.

A fellebbviteli bíróság által a Székelyföld öngazgatási rendszere új össz-székely intézménnyel gazdagodott, s növelte az autonómia továbbépítésének esélyeit.

Kik voltak a bírák?

A székelyekkel foglalkozó történetírás rendkívül szegényes a vezető tisztségviselők nevének feltüntetésében, ami nem kis részben annak tulajdonítható, hogy a szerzők a közösségekre, intézményekre

összpontosítják figyelmüket, de emiatt nem feledkezhetünk meg a jelentősebb személyiségek érdemeiről.

Az előbb láttuk, hogy „bizonyos tudomány” szerint válogatták a bírákat a két vezető rétegből. Mivel a törvénykezés ügyeinek felülvizsgálatát bízta rájuk a nemzetgyűlés, természetes, hogy jogismerő, jogtudó értelmiségiek köréből válogatták ki a bíróság tagjai. Ők foglalkoztak a fellebbviteli ügyekkel, de tévedés volna, ha csak a peres ügyekre gondolnánk, mert, amint a jegyzőkönyv írja, „a mi országunknak régi szokása szerént, némű szükséges dolgaink (...) és némely illetlen szokásoknak megjobbítása” is feladatuk volt.

A hozzáértés, vagy ahogy ma szokás mondani, szakmaiság volt a fő szempont, de emellett a bírák megválasztásánál tekintetbe kellett venni az illető erkölcsi magatartását is. A nemzetgyűlés összehívásának egyik nem mellékes oka az volt, hogy súlyos visszaélések terjedtek el a törvénykezés terén. Azt tapasztalták ugyanis, hogy „a szeretet, a harag és a gyűlölség, és a magok hasznoknak keresése a bírákat és törvénytevőket itt a mi Székely Országunkban gyakorta nem engedi meg, hogy igazat lássanak és ítéljenek”. Olyan bírákra és törvénytevőkre volt szükség, akikről azt feltételezték, hogy nem követik el a felsorolt visszaéléseket. S ha mégis, „könyörgésért vagy ajándékért, vagy pedig maga hasznáért az igaz útból valamely felé kitérne, az olyan mindjárt örök számkivetésre szenteltiáltassék (...), Székely Országunkban ne maradhasson”. Miután ilyen szigorú szempontok szerint megtartották a választást, a bírákat megeskették, hogy ők az elfogadott törvények szerint hoznak ítéletet.

A fentieket figyelembe véve talán nem felesleges tudnunk, hogy az 1505-ös székely nemzetgyűlés kiket tartott méltóknak a Székelyföld legfelsőbb bíróságának bírói tisztségére. Íme a bírák a forrásban található sorrendben: Nyújtódi Pál, Kaczai Antal, Benedekfi János és Péter, Patakfalvi Péter, Kedei Kelemen, Lokodi Péter, Kedei Ferenc, Szombatfalvi Gergely, Vágási Imre, Patakfalvi Kelemen, Márkus Mihály, Bíró Balázs, Lengyelfalvi Boldisár, Fantsali Balázs, Akadács Mihály, Patakfalvi Lukács. A nevek a legtöbb esetben csak azt árulják el, hogy az illető melyik faluból való volt, és ebből következtethetően hol volt háza, birtoka, ami ugyan nem érdektelen helytörténeti adalék, de ennél mégis lényegesebb az, hogy bennük így együtt a jogtudó székely értelmiség egy kiemelkedő csoportját láthatjuk. A nemzetgyűlés felelősségteljes viszonyulását kell látnunk abban is, hogy a bírák közül Patakfalvi Pétert a fent elemzett törvény elfogadása után nyomban megbízták, hogy a végzést „megérthető szóval közönségesen mindeneknek hallására, itt az egész gyűlésben mindenütt kihirdesse”. Bizonyosra vehető, hogy a törvény latin szövegét kellett magyarul, érthetően tolmácsolni az összegyűlt

közszékelyeknek. Ezt követően, és erre is érdemes figyelni, a gyűlés résztvevői az „elsők és kiváltképpen valók, ló fejek és köz rendek felemelvén jobb kezünket, erős hittel megesküvénk, hogy mind ezeket a végzéseket örökké megmásolhatatlanul megtartjuk és másokkal is megtartatjuk”.

Az 1505. évi udvarhelyi nemzetgyűlés a székely öngazgatás egyik legkiemelkedőbb eseménye volt, amely a székely törvények betartására szólította fel az arra illetékeseket. Ebből a célból új intézményt hozott létre, amelyet a tudás és erkölcsiség jegyében kívánt az öngazgatási rendszer szolgálatába állítani. Véleményünk szerint a nemzetgyűlés elnöki tisztét ellátó Bögözi György, bögözi származású udvarhelyszéki főkapitányban a székely vezető tisztségviselők egyik figyelemre méltó képviselőjével ismerkedünk meg.

Udvarhely után 1506-ban a közeli Agyagfalva adott otthont az újabb székely közgyűlésnek, amely, miként előbb említettük, folytatta a törvényalkotást.

Az 1506. évi agyagfalvi nemzetgyűlés a pártütés és a pártütők ellen
Ha az 1505. évi agyagfalvi nemzetgyűlés fő célja a törvények s a törvényesség erősítése volt, az 1506. évi agyagfalvi közgyűlés a pártütés és a pártütők ellen lépett fel a leghatározottabban.

Miért vált a pártütés elsőrendű kérdéssé a Székelyföldön 1506-ban? Ennek okait az ott történetekben találjuk meg. Előbb azonban próbáljuk meghatározni, hogy mit is érthettek, értettek a 16. század elején a székelyek a nagyon gyakran emlegetett pártütés fogalmán. A szóban forgó gyűlés jegyzőkönyve alapján ítélve, eleink pártütésnek tartottak minden királyi hatalom elleni szervezkedést, fellépést s főleg lázadást, tömeges felkelést, mintegy azonosítva a pártütést a király iránti hűtlenség fogalmával. De lássuk a tényeket.

Mivel 1506. július 1-jén a királyi családban királyfi született, aki II. Lajos néven lesz majd magyar király, aki „nemzeti nagylétünk nagy temetőjénél”, Mohácsnál vész majd el, elkezdődtek az előkészületek a székelyek ilyenkor esedékes ököradójának a családoktól való behajtására. Azonban a székelyek egy része vonakodott beszolgáltatni a kért ökröt, azzal érvelve, hogy ilyen (trónörökös születésekor szokásos) adózásra közülük senki sem emlékszik, ami valóban nem volt csoda, mert az előző királyoknak: Zsigmondnak, I. Ulászlónak (1440—1444), V. Lászlónak (1452—1457), Mátyásnak nem volt fiú örököse, s a hosszú kihagyás alatt az „ökörsütés” feledésbe mehetett. De a megbízottak nem hallgattak az ellenvéleményekre, s kitartóan követelték az állatokat. Erre a felbőszült székelyek több begyűjtőt megöltek, másokat pedig elűztek. A király azonban késlekedés nélkül a székelyek ellen küldte Tomori Pál fogarasi főkapitányt, aki akkor Budán tartózkodott, de őt

Marosvásárhelynél fegyveres székely sereg fogadta, s erejét szétugrasztotta. De Tomori újból nagyobb erővel tört a felkelőkre, szétverte őket, vezetőit szigorúan megbüntette, s az ököradót behajtotta. Végül is a felkelésnek az egész székely önkormányzat, a Székelyföld autonómiája látta kárát, mert a nehezen begyűjthető önkéntes ököradó helyett azután pénzadót kezdtek követelni a székelyektől.

A további események alapján úgy véljük, hogy a királyi hatalom képviselője, a tekintélyes, erdélyi származású Tomori vajda és a székely tisztségviselők között megbeszélésre került sor arról, hogy miként lehetne a királyi hatalom elleni, egyre gyakoribb felkeléseknek elejét venni. Ennek eredményeként hívta össze a Kászonszéket megalapító Lázár Bálint fia, Lázár András 1506 decemberében Agyagfalvára a székelyek teljes közgyűlését, az önkormányzat legfelsőbb szervét. (...)

A nemzetgyűlés jegyzőkönyve arról is tájékoztat, hogy az előbb felsorolt vezetőtestület mellett Agyagfalván jelen volt „számtalan sokaság, kik a mi Székely Országunknak javáért meghalni készek volnánk és a Szent Koronához is hűséget tartanak”.

Valószínű, hogy a tanácskozásban közvetlenül részt nem vevő lófő és gyalog rendű székelyekről van szó, akik a nemzetgyűlésen jogszerűen voltak jelen, és szavazataikkal végső soron döntöttek a határozatok elfogadásáról. A szabad székelységnek a hangulatát fejezi ki a jegyzőkönyvnek az a kitétele, hogy a sokaság a Székelyföld javáért kész életét áldozni, s ragaszkodik a Szent Koronához. E kettős kötődésnek a hangsúlyozása a tanácskozó székelység nemzeti tudatára, mai szóval önmeghatározására utaló adat, vagyis a székely társadalom legfejlettebb, legöntudatosabb része ült össze Agyagfalván.

De mégis túlzás volna az egész székely társadalmat velük azonosítani. A nagyobb rész, a többség magatartását és állásfoglalását közvetlenül a saját helyzetének, ősi szabadságának védelme határozta meg. Ez a nagy többség, amelyet „község”-ként emlegetnek a források, nehezen tudta elfogadni a rendiség fejlődésével járó vagyoni és társadalmi egyenlőtlenségek, a saját soraikból kiemelkedő előkelők s a lófők számának növekedését. Ugyanígy a királyi hatalom képviselőjének erőszakoskodásait, követelőző fellépését és saját anyagi helyzetének rosszabbodását, amelyről a források tudósítanak: növekedett azon családok száma, amelyek szegénységük miatt már nem tudták az ököradót sem teljesíteni. Ez a lecsúszó többség fogott fegyvert, valahányszor helyzetének rosszabbodását érezte, vagy ha az adott tisztségviselőkkel elégedetlen volt, lehettek azok a király képviselői (Báthory István, Drágffy, Tomori stb.) vagy valamely szék vezetői.

Visszatérve az 1506-os események elemzéséhez, a Székelyföld vezető rétegét aggasztotta a király és a székelység szövetségének megbomlása s viszonyuknak ellenségesse válása. Láttuk, hogy a székelyek megtagadták az „önkéntes” ököradót, a király viszont fegyveres erővel verte le az ellenállást. Hogy ilyenszerű jelenségek ne ismétlődjenek meg, s a korábbi jó kapcsolatot helyreállítsák, a „pártütést” megakadályozzák, a Székelyföldön a belső békét megszilárdítsák, a törvény uralmát erősítsék, az illetékesek a nemzetgyűlés újbóli összehívását tartották szükségesnek.

Ez a cél már a gyűlés tárgyának meghatározásából világosan kiderült. A jegyzőkönyv erről a következőket írta: 1506-ban Agyagfalván „Országunknak” szükséges dolgaiért gyűlést hirdettek, hogy a különféle egyenetlenségeket és hitvány szokásokat eltöröljék, „a pártütések miatt való veszedelmeket megelőzhetnénk”.

A határozat a célnak megfelelő: senki ne merészeljen László király (II. Ulászló) vagy tisztségviselője, a vajda és székely ispánja ellen fellépni; pártütés céljából senki gyűlést ne indítson, a pártütéshez magának társakat ne merészeljen keresni.

A határozatot rögzítő jegyzőkönyvből kiderül, hogy a nemzetgyűlés a közszékelyeknek tanácsként ajánlja a „pártütéstől” tartózkodást, mert azok még a nagy országokat is megrontják, ezért a „községre eleve látó jó tanácsunkkal gondot viseltetnénk és pártütésekkel való veszedelmeket megelőzhetnénk”.

A község itt a közszékelységet jelenti, de jó tudni, hogy a közszékelység mozgalmához mindig csatlakoztak lófők és néha primorok is, sőt, nemegyszer maguk kezdeményeztek fegyveres megmozdulást egy-egy kellemetlen (vagy annak ítélt) intézkedés vagy jelenség miatt. Mi több: a felkelők rendszerint vezetőiket a székelység felső rendjéből vagy tisztségviselőinek köréből választották. Így a „pártütés”-en nem érthető egyszerűen a székely gyalogrend megmozdulása, hanem a felkelés élére álló lófők, esetenként tisztségviselők összefogása a királyi tisztségviselők vagy a székek vezetőinek a politikája ellen. A határozat annyira fontos a székely önkormányzat történetében, hogy jónak látjuk ezt a következőkben közölni.

A székely nemzetgyűlés

Az 1506. évi agyagfalvi nemzetgyűlés elrendeli, hogy a határozatok „az országnak minden lakótól híhatatlanul (hibátlanul?) meg tartassanak...”

...el végeztük, hogy senki a’ kiváltképpen valók és elsőik közül, vagy a’ lófövek és tisztviselők közül, vagy pedig a közönséges renden lévő

emberek közül, valamelyek Székelyországban laknak, ennek utána ebben az országban, kiváltképpen Fejedelmünk tisztessége és hívsége ellen, úgy mint László, Istennek kegyelmességéből Magyar és Cseh országnak királyának, nekünk kegyelmes urunknak és az ő tisztviselőjének, tudni illik az erdélyi vajdának és az székelyeknek ispánjának, vagy hogy a' mű országunknak romlására igyekeznék és meg merészelné azt próbálni hogy ehez társat is keresne magának senki pediglen ennek utána pártütésnek okéért se közönséges, se pedig rész szerént gyűlést ne indíthasson és celebrálhasson, és magának oly hatalmat és méltóságot ne tulajdonítson hogy valami kevés észvesztő embereket maga mellé ne merészeljen venni, hogy így a' mi országunkban tolvajságok, latorságok, másnak megnyomorítása, kergetése, megölése, rátámadása, egyenetlenséges veszekedések, bosszú állások, pusztítások és égetések, házaknak el hányások, hadak és üstökvonások és egyéb, akármi veszedelmek ne támadhassanak, mint az elmúlt időkben egynéhányszor megestenek; hogy az országunkban valami taplója és kovásza a hitetlenségnek, vagy pártütésnek a' támadozók között telyességgel elszáradjon, és hervadjon; hogy így a' szentséges király méltóságának csemeret és megunást és a király tisztviselőjének gondot és valami busulást ne hozzanak." A király iránti teljes lojalitás jegyében fogant törvény lényege: pártütéssel senki ne merészeljen próbálkozni, a királyi hatalom ellen fellépni, mert az csak rosszat hoz az egyénnek is és az össz-székelységnek is.

Ez nem jelenti azonban az ellenállás jogának a teljes elvetését! Ha a király tisztségviselője törvénytelenül jár el, „országunknak szabadsága ellen" (!), ne úgy cselekedjenek, „mint a pártütők szokták cselekedni, pártütéssel állyanak ellene, hanem közönségesen egy helyre gyűljünk, és a megbántott félnek segéllyünk", hogy a király véleményét is megkérdezve, „tanácsot tartván, jobb móddal állhassunk ellene". Itt, valószínű, Báthory István vajda, aztán Drágffy visszaéléseire történik utalás, mindketten a székely szabadság, elsősorban a közszékelység szabadsága ellen követtek el kihágásokat, amelyek az ellenállást, a jogos felkelést, a „bellum iustum"-ot kiváltották.

Az agyagfalvi gyűlés a pártütés és pártütők ellen a lehető legszigorúbb büntetést írta elő: a pártütő soha többé tisztséget ne viselhessen, „és itt Székelyországban soha ne is lakhassék". Kegyelmet ezeknek csak a fejedelem, azaz a király és az „egész Székelység egyenlő akaratból" adhat. A gyűlés végül megismétli az 1505-ös törvény főbb pontjait. A jelenlevők, „a nagyok és elsők, mind pedig a ló füek és közrendek" jobb kezük felemelésével nyilvánították elfogadottnak az agyagfalvi törvényeket.

Az Agyagfalván tanácskozó székely önkormányzati vezetők azt tanácsolják a „községnek”, hogy felkelés és pártütés helyett nemzetgyűlésen tanácskozzák meg a kérdéseket, s szükség esetén „királyunknak kegyelmességéhez és Magyar Országunk segélytségéhez, kinek is mi is tagjainak hívattatunk, vagyunk is, illendő orvosságért (t. i. mehessenek)”. Vajon a vajdai intézmény csődje miatt szeretne volna a székely önkormányzat egyenesen a magyar királlyal megtanácskozni a dolgokat? És miért egyenesen a Magyar Királyságtól remélt segítséget még akkor is, ha a székelység tagja volt az erdélyi három nemzet uniójának?

Ennek a már említetteken kívül egy másik oka is volt: a török veszedelem erősödése és a védekezés lehetőségének megteremtése, ami Magyarország nélkül nehezen volt elképzelhető. Ezért hívták össze már Agyagfalva előtt, 1506 februárjában országgyűlésre az erdélyi három nemzet képviselőit, amely hűséget fogadott a magyar királynak, és határozatot hozott egy 43 bíróból álló bíróság felállításáról a három „nemzet” viszályainak rendezésére. Nem lehet vitás, hogy a török veszedelem növekedése miatt kellett újból megerősíteni a három nemzet szövetségét. Az erdélyi országgyűlés határozata nem maradt hatás nélkül az agyagfalvi gyűlés szellemére. Hogyan értékelhető a székely autonómia döntéshozó szervének, az 1505—1506-os székelyudvarhelyi, illetve agyagfalvi nemzetgyűlések munkája? Az önkormányzat s a székelység féltése indokolta-e a nagyon kemény törvényeket? Vagy a primori és lófő rendet csak a saját érdekei vezették?

Láttuk, hogy kik voltak a döntéshozó személyek. Korábban azt mondtuk, hogy az 1505-ös testületbe szakmai és erkölcsi szempontok szerint próbálták beválasztani a tisztségviselőket. Úgy véljük, hogy ez elmondható az 1506-os nemzetgyűlés törvényhozóiról is. Annál inkább, mivel Udvarhelyszéket ugyanazon bírák képviselték, akik egy évvel korábban is a törvényhozók közé tartoztak. És a többi szék képviselői között is régi nemzetségek olyan leszármazottait ismerhettük fel, akik hozzájárultak a székely önigazgatás megszervezéséhez. A két nemzetgyűlés mérlegelte a Székelyföld helyzetét, s elengedhetetlennek ítélte a magyar királysággal fennálló viszony rendezését, a jó kapcsolatok helyreállítását. Ebben a törekvésben a székely vezető réteget leginkább a Székelyföld rosszabbodó helyzete irányította.

De még mindig nem eléggé világos az, hogy mi indokolta az agyagfalvi gyűlés olyan határozottan rosszalló állásfoglalását a központi hatalom ellen irányult felkelésekkel szemben, illetve kiállítását a tárgyalásos módszer mellett. Véleményünk szerint a döntéshez nagymértékben hozzájárult az a tapasztalat, hogy eddig minden felkelést levertek s keményen megtoroltak.

1506-ban, amint már említettük, visszatértek az 1505-ös udvarhelyi végzésekhez, és megállapították: az ítéletek végrehajtása tekintetében nem történt elég haladás, és védelmükbe veszik a szegényeket és együgyűeket, hogy a halogatások miatt „nagyobb és több kárba ne essenek”.

Az előbbiekben elemzett két nemzetgyűlés a székely szabadság védelmére hozott olyan intézkedéseket s törvényeket, amelyeknek szelleme a székely öntudat felerősödését mutatja. Sokatmondó az is, hogy mindkettőt felsőbb rendelet nélkül, saját főkapitányaik hívták össze, s a Székelyföldet „Székely Ország”-nak (Terra siculia) nevezik. Mindez elszántságot s erőt sugároz. Az 1505-ös és 1506-os székely constitutiók jogokat és az önigazgatást voltak hivatottak szolgálni.

Ezért az udvarhelyi és agyagfalvi nemzetgyűléseket a székely történelem kiemelkedő eseményeiként tartjuk számon.

A székely civilizáció (Ahogy a 15—16. századi humanista írók látták)

Amint az előbbiekben igyekeztünk bemutatni, a 12—15. században kiépültek az önigazgatás intézményei, érvényben voltak a székely törvények, s ezeknek köszönhetően a társadalmat szabadságjogokkal rendelkezőkre és jogtalanokra osztó feudális rendszer a Székelyföldön jelentős mértékben még nem terjedt el. A királyi adományozási jogot nem sikerült kiterjeszteni a Székelyföldre, és így a jobbágytartó nagybirtokrendszer a maga tipikus alárendeltségi viszonyaival úgyszólván ismeretlen volt, bár kialakulása a belső társadalomformáló tényezők hatására bizonyos mértékig előrehaladt. De jobbágytelepítésekre még nem került sor, mint a vármegyékben. A székely közösségnek sikerült megvédenie jogait, megmozdulásai nem hasonlíthatók a kor parasztlázadásaihoz. A székelység sem az 1437-es, sem az 1514-es parasztfelkelésekben nem vett részt, bár Dózsa György személyében vezért adott az utóbbinak.

Jól működött a határvédelmi rendszer: a keletről megújuló ellenséges támadásokat a legtöbbször sikerült felfogni vagy nagyobb veszteség nélkül elhárítani. A székely társadalom, a rendi megosztottság ellenére, megtartotta cselekvőképességét. Erős és működőképes volt a falurendszer, amely keretet, védelmet és megélhetést nyújtott a földművelő, állattenyésztő székelyeknek, biztosította a katonáskodás anyagi alapját s időnként az ökoradó teljesítését.

A gazdálkodás jól kialakult rendszerként működött, s egyéni gazdálkodók — főnépek, lófők, közrendűek és földönlakók (jobbágyok) — egyéni gazdaságaiból állt. A szántók és kaszálók az ő magántulajdonát képezték, az erdőket és a legelőket minden székely

mint köztulajdont használhatta. A falvakban ún. szabad „élő”-helyeket tartottak fenn, ahol az ígás- és hátaslovakat legeltették, ezeket nevezték „lókikötő” helynek, illetve az ökrök számára fenntartott legelőt „ökrötilalmas”-nak.

Egy 1566-ban készült beadványból a következőket tudjuk meg a 15. század végi, 16. század eleji gazdálkodási módról: voltak olyan falvak, ahonnan 32—40 ekével mentek ki szántani, s egyes gazdák akár tizenkét ökörral is rendelkeztek, virágzott a lótenyésztés és lókereskedelem. Termeltek gabonát, a zöldségfélék közül legfőképpen hagymát és káposztát, komlót s a ruházathoz nélkülözhetetlen növények közül kendert és lent. Az említett oklevél felsorolja a tyúk- és libatartást, méhészetet, valamint a gyümölcsöskertek termését: alma, körte, szilva, dió, mogyoró.

A közös legelő és erdő is sok lehetőséget kínált a családok számára: a nagy kiterjedésű makkos erdők a disznótartást segítették, de a vadfogás sem lehetett elhanyagolható megélhetési forrás számos székely számára; megtudjuk, hogy a székelyek szabadon kereskedhettek farkas-, róka-, nyúl-, nyest-, vidra-, evet- (mókus-) és görénybőrrel. Foghattak ölyvet, karvalyt és sólymot. A 15. századtól mind többen éltek a sóval való kereskedelem jogával is.

Minden falucsoportnak kialakult a vásáros központja, ahol a megtermelt áru, élő barom gazdát cserélt. Az előbbieken a székely ember hétköznapijából villantottunk fel képet, hangsúlyozzuk, hogy a gazdálkodás alapvetően egyéni jellegű volt. (...)

A székely civilizáció eredeti vonásai valósággal meglepték a humanista utazókat, történetírókat. Ezt figyelhetjük meg Aeneas Sylvius Piccolomini olasz humanista, későbbi római pápa leírásában. Aeneas Sylviust a 15. század egyik legfontosabb „tanújának” tartják, akinek *De Asia* és *De Europa* című munkája kora említésre méltó jelenségeinek, eseményeinek a leírásával nagy szolgálatot tett a világ tudományos jellegű megismertetésének. A *De Europa* Magyarországról szóló fejezetében Erdély külön helyet kapott, amelyben a székelyek, szászok és románok helyzetét, jellegzetességeit írta le. Mi az Erdélyről szóló részből bővebben a székelyeket ismertetjük.

Aeneas Sylvius szerint a székelyek telepedtek át elsőnek a régi Magyarországról Erdélybe, s őket tartják a legősibb magyaroknak. Falun élnek, földjeiket saját maguk művelik, állatcsordákat legeltetnek, mégis nemeseknek nevezik őket, ha találkoznak, nemesúrként köszöntik egymást. Adómentesek, csak a király koronázásakor fizetnek adót, családonként egy ökröt adnak a királynak, ezek számát 60 000 fölé becsülik. Ha hadba hívó parancsot kapnak, s annak nem tesznek eleget, halálbüntetéssel sújtják őket, s javaikat a kincstár számára elkobozzák.

Aeneas Sylvius információi szerint tehát: a székelyek a legősibb magyarok, földet művelnek, állatcsordákat legeltetnek; hadakozó nép, amely, ha a hadba hívásnak nem engedelmeskedik, életével fizet; adómentességet élveznek, csak ököradót szolgáltatnak a királynak a koronázás alkalmából. Ez a jellemzés teljesen megfelelt a törvényekből, királyi rendelkezésekből származó más információknak. Csak az mond ellent történelmi ismereteinknek, hogy a székely a halálbüntetéssel javait is elveszíti. Láttuk ugyanis korábban, hogy a 16. század közepéig a Székelyföldön a fővesztéssel nem járt egyben jószágvesztés is.

A románok (valachus) Aeneas Sylvius szerint itáliai nemzet, a szászok (teutonok) Szászországból származtak, bátrak, háborúban gyakorlottak, anyanyelvükön siebenbürgischnek nevezik őket. A transsylvánusok között kevés olyan harcban jártas férfit lehet találni, aki ne tudna magyarul.

Egy másik fontos leírás Mátyás király történetírója, Pietro Ransano (Petrus Ransanus) A magyarok történetének rövid foglalata című munkájában maradt fenn. Róla már könyvünk bevezetőjében megemlégettük, hogy a székelyek eredetét a szicíliaiakkal hozta kapcsolatba. Emellett azt jegyezte fel, hogy vad nép, egyénileg adómentesek, csak alkalmanként adnak a királynak szelídített ökröt, nekik senki sem parancsol, csak a király, ha az ország helyzete úgy kívánja.

Érdemes röviden megállnunk Ransano fenti jellemzésénél is, azért, mert információit maga gyűjtötte a megkérdezettektől! Ezek alapján úgy látta, hogy a székely „vad” (ferox, ami fordítható mordnak is) nép. Az a jellemzés viszont, hogy „nekik senki sem parancsol” a királyon kívül, tulajdonképpen az önkormányzatiságukat fejezte ki, amint hogy a krónikás által említett adómentességük és katonai kötelezettségük is.

A magyar humanistákra is jobban oda kell figyelnünk, ha a székely társadalomról, jogi helyzetéről, civilizációjáról többet szeretnénk megtudni. Brodarics István a 16. század első felében úgy látta, hogy a székelyek zordak, kedvelik a háborúzást, nincs közöttük sem nemes, sem paraszt, mindnyájan egyforma joggal bírnak, mint a svájciak. Brodarics egy lényeges kérdésre, a székelyek egyetemes jogi egyenlőségére tapintott rá.

Oláh Miklós nagyszebeni születésű, nagy műveltségű humanista, II. Lajos király titkára, majd egri püspök s esztergomi érsek Hungaria et Athila című művében fontos leírást adott a székelyekről. Attila maradványainak tartotta őket, akik mindnyájan nemesek, s „valóban igyekeznek a szabadság előjogával élni, ugyanis nem tűrik, hogy valakinek közöttük a többenél nagyobb szabadsága legyen”. A kisebbek ugyanolyan szabadsággal élnek, mint a nagyobbak. Vannak

köztük olyanok, akiket ők fő-főszékelyeknek szólítanak, ezeknek a családja a legősibb, leggazdagabb, közülük választanak kapitányokat, vezetőket székek szerint. A vezetőknek jogában áll összehívni a székeleyeket, hogy a fontos dolgokat velük megtanácskozzák. Csak ököradót fizetnek, de azt sem mindenkor szívesen. Saját szokásaik szerint járnak el azokkal szemben, akik a közjó ellen vétnek, a királyon kívül senkinek sem engedelmeskednek, csak az erdélyi vajdának, ha az székely ispán is, de néha ezekkel is szembeszállnak.

Oláh Miklós személyes tapasztalatok és helyismerete alapján írt a székeleyekről, ő a közösségi jogokat és azok védelmét különösen figyelemre méltónak tartotta.

Verancsics Antal egri püspök, majd esztergomi érsek, humanista történetíró, aki a székely, szász, magyar rendi nemzetekről bővebben, a román parasztságról rövidebben értékes jellemzést írt kevéssel a mohácsi csata után.

Szerinte a székeleyek hun származásúak, amit senki sem von kétségbe. Minden székely nemesnek tartja magát, ha ekeszarvát fogja, vagy kapát forgat is: adómentesek, amelyért saját költségükön katonáskodni tartoznak. Verancsics felfogásában a székely szapora nép, mert 30 000 fegyverest is képes kiállítani, s még az otthon védelmére is jut. Többnyire lóháton kelnek hadra, fegyverük alig van, de a régi dicsőségükben bízva a legvitézebben harcolnak. Bár az ősi szkíta nyersességet megtartották, műveletleneknek nem mondhatók. Írásukban nem betűket, hanem bizonyos jeleket használnak, s szerintük ez az írásmód a hunoktól maradt rájuk. Gyűléseiken fegyveresen jelennek meg, a főbbek ülnek, a többiek körülállják őket, ha olyanféle hangzik el, amit nem szeretnek, akkor zajosan tiltakoznak. S ha a gyűlés valamilyen szokatlan terhet ró rájuk, olykor elviselik ugyan, de megbosszulják a jogtalanságot, okozójának a házáat lerombolják, s ha valaki „összabadságuk” megrontására tör, azt üldözni kezdik s megölik. De ha az a személy, akinek házáat elhányták, a bűnét megbánja, „összejönnek, házáat újból felépítik, vele kibékülnek”. Ruhájuk magyaros, de nem olyan csinos, mint azoké. Szántanak, vetnek, híres lovakat tenyésztenek, sok gabonájuk van, de boruk kevés, ezért méhsört isznak.

A magyarok a székelyek után jöttek be Erdélybe, a magyar nemesség szokása, öltözete és nyelve egy a magyarhoniakéval, de mégis van némi különbség közöttük. Falvakban, kastélyokban, udvarházakban laknak. Életmódjuk művelt, pompás asztalt terítenek, arról fűszer és csemege nem hiányzik. Szenvedélyes vadászok. Nagy gonddal, fényesen öltöznek, selymet kevésbé hordanak, a különböző színeket kedvelik, feketét csak gyász alkalmával viselnek. „Hadban a legvitézebb nép, mely félelmet nem ismer.” Harcba lóháton mennek.

A szász többet ad a házára, mint a magyar vagy székely, falvaik szépek, jó földművelők, vannak szőlőik, a magyar királyok több helységüknél városi rangot adományoztak, megengedték, hogy azokat kőfallal bekerítsék. Adóval segítik a kormányt, de harciasság tekintetében őseiktől elfajzottak, a csatatéren könnyen engednek.

A románokról, mivel rendi kiváltságokkal nem rendelkeztek, viszonylag keveset ír. Ők nagyrészt magyar nemesek jobbágysai, de sokan a török elleni harcokban kitűntek, s Hunyadi Jánostól nemességet kaptak. Az egész országban szétszórta élnek, főként az erdős-hegyes területeket lakják. Ennél a román társadalom természetesen összetettebb volt, szabad elemei is szép számmal maradtak meg egyes területeken.

A három nemzet — a magyar, a székely és a szász —, bár különböznek egymástól, egyetértésben él, s ha vannak is köztük versengések, amikor ellenség támadja meg őket, kibékülnek, és „ritka ügyességgel védelmezik egymást”.

Így látták a humanista írók Erdélyt röviddel a mohácsi vész után. Leírásaik jelentős civilizációt felmutató Erdélyről tudósítanak, amelyben a székelyek eredeti szokásai külön hangsúlyt kapnak. Bár a humanista írók még nem tekinthetők tudományos történetíróknak, megfigyeléseik, információik sok valóságos eseményről, helyzetről számolnak be. Az eddigieknél jobban oda kell figyelnünk rájuk, mert ezután olyan idők következtek, amikor a sok eredetiséget felmutató székely civilizáció mély átalakuláson ment át. Tudjuk: a mohácsi csata elvesztésével megkezdődött a harc Erdély birtoklásáért a Habsburgok és a török nagyhatalom között, amely Buda várának török kézre jutásával (1541) válik drámaivá Magyarország három részre szakadása miatt.

Kérdés, milyen lesz a székelység szerepe az önállósodás útjára kényszerülő Erdélyben, az Erdélyi Fejedelemségben. Meg tudja-e őrizni önigazgatását, autonómiáját? Milyen lesz a helyzet a három rendi nemzet között, s a kapcsolata a Habsburg-fennhatóság alá kerülő magyar országrésszel?

Ezekre a kérdésekre keresve a választ, meg kell vizsgálnunk a Buda elestétől az önálló Erdélyi Fejedelemség megalakulásáig tartó időszak eseményeit.

Az erdélyi fejedelemség megalakulása

Magyarország hadserege 1526. augusztus 29-én a mohácsi csatatéren a török hadaktól katasztrofális vereséget szenvedett. Odaveszett az ország vezetőinek nagy része, a hadnép megsemmisült, s meghalt II. Lajos király is, menekülés közben beleffulladt a megáradt Csele-patakba. De a nagy csapás sem

vezetett a rendek közötti egységes álláspont kialakításához, pedig a széthúzás már Mohács előtt majdhogya megbénította az ország vezetését. A trón megüresedése után, a királyválasztás idején a pártok küzdelme tovább éleződött: a „nemzeti párt” magyar származású királyt szeretett volna az ország élén látni, az „udvari párt” a Habsburg-házból akart uralkodót választani. Végül a nemzeti párt Zápolya (Szapolyai) János, erdélyi vajdát választotta királlyá (1526—1540), az udvari párt pedig Ferdinánd osztrák főherceget (1526—1564) ültette a magyar királyi trónra.

Ez volt a kettős királyság, amely magában hordozta az ország feldarabolásának veszélyét, ami ténylegesen be is következett, mivel Zápolya János király lengyel felesége, Izabella gyermeket szült, akit rövidesen Rákos mezején királlyá választottak. Őt II. János választott királyként, gyakrabban János Zsigmond fejedelemként emlegeti a történetírás. A török hatalom, felismerve a kínálkozó lehetőséget, igyekezett pártfogásába venni a csecsemőkirályt, hogy kiterjeszthesse hatalmát Erdélyre is. Ezzel elkezdődött a küzdelem Erdélyért a két nagyhatalom, a török és a Habsburgok, illetve a két magyar párt (a török- és a németbarát párt) között. A szultán Izabellát és fiát Erdélybe küldte, ahol az országgyűlés hűséget fogadott a leendő fejedelemnek. A küzdelem Buda török kézre jutásával (1541. augusztus 29.) éleződött ki.

Buda elestével tulajdonképpen bekövetkezett az ország három részre szakadása. Erdély s a hozzá csatolt „magyar részek”-ből, a Partiumból alakult ki az Erdélyi Fejedelemség, a középső részre, az Alföld és a Dunántúl jó részére a török hatalom terjeszkedett ki, míg a nyugati vármegyék Habsburg-fennhatóság alá kerültek. (A Partium Bihar vármegye, Közép-Szolnok, Kraszna s Máramaros területéből állt, amelyeket az önálló Erdélyi Fejedelemséghez csatoltak. Később, Bocskai István alatt a bécsi békekötés értelmében Szabolcs, Bereg, Ugocsa s több más vidék Erdélyhez került ideiglenesen. Bethlen Gábor ideje alatt, a nikolsburgi béke értelmében hét vármegye került Erdélyhez az ő uralkodása idejére: Szabolcs, Bereg, Szatmár, Ugocsa, Zemplén, Borsod s Abaúj vármegye. Ezek Bethlen Gábor halála után visszakerültek a Magyar Királysághoz.)

Lássuk, mi történt a kialakuló új államban Székelyföld öröklött önkormányzatával.

Két király választása egy széthullóban levő országban a lehető legrosszabb megoldás volt, mert tovább osztotta az ország maradék erejét. Erdély is megérezte a széthúzás minden következményét: a székelyek kezdettől a nemzeti fejedelem, Zápolya mellé sorakoztak fel, a szászok Habsburg Ferdinándot támogatták, az erdélyi magyar nemesség pedig, akár a magyarországi, megosztott nemzeti, illetve az udvari párt között.

De a szakadék a különböző erők és a rendek között mégsem volt még annyira mély, hogy ne lett volna semmi esély az áthidalására, amint erre valóban történt is kísérlet. A Zápolya és Ferdinánd által megkötött váradi béke (1538) úgy próbálta megoldani az ország egyesítését, hogy Zápolya János királyságát Erdély és a Partium felett csak az ő élete alatt ismerte el. Ezek az országrészek az ő halála után a Habsburg-házra szállnak, s amennyiben Zápolyának utódai lesznek, őket a kialakítandó szepességi hercegséggel elégítik ki. Ennek a kigondolója Martinuzzi Fráter György erdélyi püspök volt, akit György barátként gyakran emlegettek. S bár az erdélyi rendek már 1542-ben hűséget fogadtak Zápolya csecsemő fiának, Fráter György lemondatta az anyát, Izabellát fia nevében a fejedelmi trón igényéről, s maga vette át a kormányzást. Izabella kénytelen volt visszatérni szülőhazájába, Lengyelországba.

Fráter György a két nagyhatalom közti egyensúlypolitikával az ország egységének helyreállítását szeretne volna elérni, de előbb közöttük kellett egyensúlyt teremteni, ami sikeresen kezdődött, nevezetesen azzal, hogy Erdély a töröknek adót fizetett, ugyanakkor állandó kapcsolatban állt a Magyar Királysággal is. E kettősség miatt vált ő gyanússá Ferdinánd szemében, aki — attól tartva, hogy a szultán kezére játssza Erdélyt — 1551 decemberében meggyilkoltatta. Fráter György halálával kiváló államszervező politikust veszített el a magyarság; ő elérte azt, hogy Erdélyt ne szállja meg a török, s így időt nyert az új állam szervezeti alapjainak lerakásához.

A török is féltékenyen figyeltette Fráter György politikáját, s halála után nyomást gyakorolt az erdélyi rendekre, hogy hívják vissza Izabellát, s újból fogadják el fiát, II. Jánost, azaz János Zsigmondot fejedelmüknek. Így történt, hogy az 1556. március 8-i szászfenesi országgyűlés másodszor is Erdély fejedelmének ismerte el János Zsigmondot, amit Ferdinánd is tudomásul vett, s 1556 júniusában értesítette a szultánt, hogy visszaadta az Erdély feletti hatalmat Izabella királynénak, aki 1556 októberében fia kíséretében érkezett Kolozsvárra, majd átköltözött Gyulafehérvárra, ahol kialakul az új állam fővárosa.

A röviddel ezután összeülő erdélyi országgyűlés — fia nagykorúsításáig — Izabella királynéra bízta a kormányzást. Ettől kezdve mintegy másfél évszázadra Erdély önálló fejedelemség lett a török hatalom fennhatósága alatt. Az önálló Erdélyi Fejedelemség első éveit a székelység jövőbeli helyzetére nézve rendkívül fontosak voltak: ekkor dőlt el, hogy fennmaradhat-e a Magyar Királyság idejéből örökölt öngazgatási rendszerük vagy sem.

Vegyük sorba az eseményeket.

A gyulafehérvári országgyűlés már 1557-ben a székely örökösödési rendszerrel teljesen ellentétes törvényt fogadott el: kimondta, hogy

hűtlenség esetén a székely is fő- és jószágvesztésre ítéltető, akár a magyar nemes. Emlékeztetőül: a régi székely szabadságjogok egyik legfontosabbika az volt, hogy Székelyföldön nem érvényesülhetett a király földadományozási joga, a *jus regium*, s a székely örökség még akkor is a családra vagy a vérrokonra, illetve a szomszédra szállt, ha a tulajdonost hűtlenség miatt fővesztésre ítélték.

A következő évben, 1558-ban újabb csapás érte a székelyek szabadságát: az országgyűlés 5000 forint adót rótt ki rájuk, s a régi hadrendszerüket is megváltoztatta, amennyiben a székelyek katonai kötelezettségét a másik két erdélyi nemzetéhez igazította.

Mindez két, illetve három évvel azután történt, hogy 1555-ben a marosvásárhelyi székely nemzetgyűlés jóváhagyta a szabadságjogaikat rögzítő gyűjteményt, s ezt két erdélyi vajda, Dobó István, a korábbi egri hős és Kendi Ferenc kézjeggyel látta el. Pedig az 1555-ös székely joggyűjteményt bizonyosan ismerte az 1557—58-as országgyűlés.

A sérelmek elkeseredést váltottak ki a székelyek körében, de ekkor még nem válaszoltak felkeléssel, hanem tiltakozásukat terjedelmes kérelemlevél benyújtásával próbálták kifejezni a Gyulafehérvárra összehívott országgyűlésnek. A beadványra Izabella királyné elképzelése szerint válaszolt a gyűlés, ez derül ki abból a kitételéből, hogy a válaszok „a mi kegyelmes emlékezetű szerelmes asszonyunk, anyánk által végeztetnek”.

És itt legyen szabad rövid kitérőt tennünk azzal az okirattal kapcsolatban, amely a fent említett kérdéseket tárgyalja, és amelyet 1566-ban adott ki a kancellária. Marosvásárhely főbírája ezzel az okirattal tulajdonképpen azt kívánta bizonyítani, hogy 1559-ben „a székely városok az egyéb székelységtől külön szakasztattanak”, ami a városi privilégium elismerését jelentette. Ennek alapján később többen úgy vélték: Marosvásárhely (amelynek neve egyébként következetesen Székelyvásárhely volt) a város székely jellegét tagadta volna, holott — úgy véljük — csak városi jogait akarta érvényesíteni. Természetesen, ettől még a Székelyföld része maradt, s lakosai székelyek voltak. Ezt azért is meg kellett jegyeznünk, mert a székely történelem számos jelentős eseményének színtere volt Marosvásárhely és környéke a fejedelemség korában. De térjünk vissza a minket most közelebbről érdeklő témához.

Lássuk részletesebben a sérelmeket és a végzéseket, azért is, mert véleményünk szerint ebben az okiratban találunk először hivatalos választ, közvetve persze, arra a kérdésre, hogy mikortól számíthatjuk a székely szabadság, az önigazgatás megnyirbálását, sőt, háttérbe szorítását az universitas, az egyetemesség szintjén.

Eszerint az adómentesség ezután nem érvényes az össz-székelységre, csak a főnépekre és a lófők egyik rétegére: „Mind a fő-

főszékelyek, azokkal a lófejekkel egyetemben, kik tudniillik igaz gyökér szerint lófő ősöktől származtanak, és kiknek az ő elejök az Mátyás király és egyéb királyok idejibe jámborul és serényen vitézkedtenek és véreket ontották, semmiképpen ezentúl meg nem rótnak, sőt, a régi szabadságokban megsértés nélkül, a vitézlő dologra és hadakozásra tartatnak meg, kiket ő feleségök bizonyos időkben megmustráltat és készületöket megtudatja."

A székely autonómia válsága

A gyulafehérvári országgyűlés úgy határozott, hogy ezentúl nem az egész székelység, hanem csak a primorok és régi lófők lesznek mentesek az adózás alól, viszont ők tartoznak katonáskodni, s a hatalom időnként ellenőrzi készségi állapotukat. A két említett rend számára a saját költségen történő katonai szolgálat és ennek fejében az adómentesség továbbra is fennmaradt, s ezzel a státusuk hasonlóvá vált a vármegyei magyar nemesekéhez.

Miközben a primorokat és lófőket tételesen is nemesi privilégiummal ruházta fel, az országgyűlés az eddig adómentes közszekelyeket adóztatásra kötelezte.

Erről az okirat a következőképpen tudósít: „Minden székre penig alkalmas és hív személyek bocsáttatnak, kik minden faluknak számlálnak kapukat, és az ő felségök(től) nekik adott Instructio szerint, mind selyért (zsellért), szolgát és az köz községet híven s igazán rónak" — természetesen, az adózás érdekében.

A közszekelyeket, az eddigi gyalogrendűeket, akik jog szerint ugyanolyan nemesek voltak, mint a primorok és lófők, ugyanazon kiváltságokkal rendelkeztek, most a zsellérek és szolgák közé sorolták, hogy velük együtt őket is adófizetésre fogják. Ilyen rangvesztés, társadalmi lesüllyedés és főleg jogfosztás soha nem érte a közszekelységet, a gyalogrendet. Ezzel a három székely társadalmi rend eddigi közjogi egyenlősége végképp a történelem lapjaira került, a történelmileg kialakult székelyföldi rendiség elvi s szerkezeti alapjai teljesen megváltoztak. Annál inkább, mivel eltűnt a fejenkénti kötelező katonai szolgálat is, ami pedig ez idáig a székely szabadság jogforrása volt. „Ami a hadakozásnak dolgát és a vitézlő készületet nézi, székelyek úgy készülnek és mozdulnak, a mint az országi urak végezték, és a mint az ország szüksége kívánja, kit akkoron az ő felségök arról küldött leveléből megértnek, és mozdulnak, vagy mindenestől, vagy rész szerint a levél tartása szerint."

Vagyis nem a régi hadszervezet értelmében fogják hadi szolgálatra hívni a székelyeket, hanem a vármegyékhez és a szászokhoz hasonlóan, „amint az ország szüksége kívánja". Ez ismét csak a

gyalogrendű közsékelységet ért sérelem volt, amelyet annál nehezebben tudott elfogadni, mert a két felső rend privilégiumai fennmaradtak. Ezek a törvények a székelység rendi küzdelmeinek kiéleződéséhez vezettek.

Eltekintünk attól, hogy a gyalogrendű székelység mint katonai erő többé nem játszott a hadi technika fejlődése miatt olyan szerepet a hadászatban, mint korábban, ami indokolhatta volna az állandó kötelező fejenkénti szolgálat eltörlését, s arra a kérdésre keressük a választ, hogy miért következett be az előbb elemzett változtatás. Csak amiatt, mert Izabella királyné nem felejtette el, hogy a székelyek Fráter Györgyöt támogatták, akit ő ellenfélnek tartott? Természetesen, ez is közrejátszhatott a székelység szabadságjogainak csorbításában, azonban ennél sokkal mélyebb okai voltak. Erre utal a székelyek beadványára adott válasz bevezetője: „a székelyeket Ő felségek régi szabadságukban — amennyire lehetséges — az időnek mivoltáért eltökéltették megtartani”.

Figyeljük meg jól: csak annyiban vehették tekintetbe a kérelmet, „amennyire lehetséges” volt az akkori idők viszonyai között. Arról volt szó, hogy a megváltozott helyzet következményeként a kiváltságokat csökkenteni kellett, mert az önállóság útját járó kis országnak több jövedelemre, több adózóra volt szüksége. Kellett az adóból befolyó összeg a török távoltartására, valamint Erdély kormányzatának kiépítésére is.

Az 1566-os törvény, amely a fejedelmi hatalom tekintélyének erősítésére hozott intézkedés, a székely önkormányzati rendszert tovább gyengítette. Ilyen intézkedés volt a királybíró jogkörének jelentős erősítése a székely ispán és a hagyományos tisztségviselők: a hadnagy és a bíró jogkörével szemben. A székelyek beadványára adott válasz ezt a határozatot a következőkben igyekezett megindokolni: mivel eddig a székely tisztségviselők között a királybírák „mindennél hátrább hagyattattanak”, ezentúl minden székely székben „méltó tisztességben és becsületben tartassanak és abban legyenek a tekintetben, mellyel a fejedelmek méltósága igazán nyilván és merőn kitündöklő. Mert ő felségek az ő személyeknek és méltóságoknak akarják kiváltképpen való tekintetét állítani.”

Különös sérelmük volt a székelyeknek az is, hogy több primor dézsmát kezdett szedetni a közsékelyektől, sőt, még a lófők egy részétől is, viszont az új törvény a dézsmafedő főszékelyeket arra kötelezte, hogy „Őfelségének dézsmával tartozzanak”. Ezzel a törvény tulajdonképpen a primorok egy részét is az új hatalom ellenségévé tette, és a székelység elégedetlenségét felfokozta.

Tapasztalva a hangulat megváltozását, az uralkodó értésére adta a székelységnek: csak akkor nem kell tartania, hogy a beadott kérelem

miatt „afféle feleltetés és cirkálás” lesz, ha „magok nem adnak okot reá”.

A székelység azonban elfogadhatatlannak tartotta az új törvényeket, s végül is felkeléssel próbálta megakadályozni jogainak csorbítását és elvesztését.

A szabadság fegyveres védelme: az 1562-es felkelés

A székely társadalom átalakulása és átalakítása a feszültségek felhalmozódását eredményezte, s csak alkalom kellett ahhoz, hogy súlyosabb formát öltjön. Az alkalmat az Izabella királyné halála (1559) után kialakult zavaros helyzet kínálta, amikor is János Zsigmond alig elkezdődött uralma erősen meggyengült.

Balassa Menyhért tanácsúr átpártolása Ferdinándhoz a Partium elszakításával járt, s ennek a visszaszerzéséért indított harcokban az erdélyi sereg a szilágysági Hadadnál vereséget szenvedett, s amikor a fejedelem újabb hadjáratot hirdetett, a székely had a bevonulást nyíltan megtagadta, amihez valószínűleg nem kis részben járult hozzá Balassa Menyhért ügynökeinek felhívása János Zsigmond uralmának megdöntésére. A székelyek között forrongás kezdődött, amiről a fejedelem tudomást szerzett, s a helyzet kivizsgálására bizottságokat állított fel. A székelység viszont Székely Antal felhívására nemzetgyűlésre sereglett össze Székelyudvarhelyen.

Ahhoz, hogy az 1562-es székely felkelés történetét tisztábban láthassuk, jobban oda kell figyelnünk a korabeli emlékirónak, Borsos Sebestyénnek arra a megjegyzésére, amely szerint a székelyek azért keltek fel, hogy „ők az ifjú János királyhoz mennének az ő szabadságoknak a megnyeréséért”. A székelyudvarhelyi nemzetgyűlésre eredetileg nagyobb számban a lófők sereglettek egybe, valószínűleg azok, akiket adózásra akartak kényszeríteni. Ők elhatározták, hogy kérvényt intéznek a fejedelemhez jogaik visszaköveteléséért.

A nemzetgyűlés Székelyudvarhelyt 1562 áprilisában nyílt meg, valószínű, nem túl sok résztvevővel, de a gyűlés közben nagyra nőtt a székelység száma; egyes források szerint némi túlzással 40 000 főt is elérhetett. Kőváry László szerint népforradalom kezdődött, amelyet nem lehetett megfékezni. A nagy tömeget kétségkívül a közszekelyek tették ki. A későbbi vizsgálatok szerint a közszekelyek felkelésük okaként elnyomatásukat hangoztatták: a királyi dézsmaszedők is, a főnépek is dézsmát róttak ki bárányokból, disznókból, „lúdfiak”-ból, de azt nem gyűjtötték össze idejében, hanem a „szegénységen sok ideig hagyják tartani”, ami nyilvánvalóan terhes és költséges volt. Sokan a szegények közül — hangzik a panasz — a házukra s más örökségükre a főnépektől kénytelenek pénzkölcsönt felvenni, azért

javaikat el kell zálogosítaniuk, de az adósságok megadásakor olyan terheket kell elviselniük, amelyek „Isten igazságának és a világ törvényeinek is ellene” vannak. A közsékek az utóbbi évtizedekben tulajdonképpen kettős megterhelést voltak kénytelenek elviselni: az állami, valamint a főnépek által követelt adózást, dézsmaadást és egyebeket. Ez kölcsönzött a felkelésnek erős szociális jelleget. Ennek okai tehát a székely társadalom mély válságában gyökereztek. (...)

Tény, hogy a kiindulást megelőzően az összegyűlt katonai alakulatokká szerveződtek: „Hadmagyokat emelének közöttük, és tizedeket rendelének.” Főkapitánnyá pálfalvi Nagy Györgyöt, főhadnagyokká Gyepesi Ambrust és Bán Andrást választották. Mindhárom választott vezető neve eddig ismeretlen volt, akárcsak az összehívó Székely Antalé, ami arra enged következtetni, hogy a leszegényedett, eddig jelentősebb közszerepet nem viselt lófők közé tartozhattak. (...)

A jelszavak s a később történtek ismeretében nem nehéz megállapítanunk, hogy a mozgalomnak egyaránt volt politikai és szociális jellege, ami a Dózsa György vezette 1514-es nagy parasztfelkelést juttatja eszünkbe, mert alighogy kiindultak a haddá szervezett felkelők, akkor is és most is, a nemesi kastélyok s udvarházak egymás után gyúltak ki, s a felkelők mindkét esetben az elvesztett szabadságuk visszaszerzésének hangoztatásával próbálták megindokolni, mintegy igazolni-legalizálni megmozdulásukat.

Mivel az uralkodó képviselőinek és a székelység vezetőinek nem sikerült megegyezniük, a felkelők nagyobb táborra Udvarhelyről a Nagy-Küküllő mentén Segesvár mellé vonult, innen kétfelé válva, az egyik Gyulafehérvár, a másik Marosvásárhely irányába haladt tovább. A Gyulafehérvár felé tartók menet közben betörték Ebesfalvára, ahol megdúlták Apafi György „gazdag kuriáját”, s továbbmenve, a fejedelemnek szerették volna átadni követeléseiket. A másik csapat zöme a Nyárad folyó mentén, Vaja térségében táborozott le, de azelőtt Koronkánál feldúlta Mihályfi Tamás udvarházát, ahonnan több hordó bort vitt el. Nem ez volt, persze, az egyetlen házrombolás, de minket, amint látni fogjuk, most ez az eset segít a felkelés jellegének kutatásában.

Közben a felkelők egy része Görgénynél és Régennél bukkant fel, hogy ott — a hiteles leírás szerint — „dúljanak és népet hajtsanak”, de erre nem volt szükség, mert mindkét helyen csatlakozásra kész, felkelt népet találtak.

Álljunk meg röviden a dúlás és házrombolás kérdésénél, hogy a székely felkelés mélyebb okait jobban megérthessük.

Ismeretes, hogy 1514-ben Dózsa hadai főként azon nemesek házait dúlták fel, akik nem voltak hajlandók csatlakozni a felkelőkhöz. Amint

előbb megfigyelhettük, a dúlásokkal a székelyek is újabb felkelőket igyekeztek magukhoz csatlakoztatni. Valószínűnek tartjuk, hogy Mihályfi Tamás főember kastélyát is emiatt dúlták meg, hogy a maguk oldalára vonhassák őt, a hadvezető főembert. Mivel azonban ezt nem sikerült elérniük, sőt, az is kiderült, hogy Mihályfi az ellenük irányított had egyik parancsnoka, ezért kastélyát a felkelők Koronka mellett „esmét eldúlták és a házat is elégették”.

Nyilvánvaló, hogy a rituális házrombolások esete áll fenn, ami 1562-ben is ugyanolyan közösségi kényszer eszköze volt, mint Dózsa felkelésekor, 1514-ben. Ez volt az a „székely modell”, amelyről a 16. században Verancsics Antal megemlékezett, s Szücs Jenő az 1960-as években Dózsa György felkelését kutatva részletesebben kifejtett. Több, mint érdekes, hogy a székely felkelés vezérei megkíséreltek szövetségeseket szerezni a szász székek lakói között is. (...)

A szászok megszólításával, de az egész székely felkelés történetével kapcsolatban rendkívül fontosnak tartjuk Christianus Schaeseus korabeli szász költő versének itt következő sorait: a székelyek „gyakori követeket küldtek széjjel, hogy a szászok / városait, laikus népét is tűzbe sodorják, / s harcához társulva segítsék azt, aki harcot / vív a szabadságért, hogyha a szomszéd / jogtalanul szenved, legyen intés: senki se merjen / Ily sérelmeket ellene tenni, hacsak hadi helyzet / folytán egyértelműen így nem hozza a döntés / Méltók arra — amint mondják —, hogy mostoha sorsuk / Részvéttel kísérje a szász nemzet, mely a bátor, / Hunok módján kényszerül egykor védni hatalmát (...) S kérdik a szászok, hogy ki a székely had vezetője / Aki vezényel, hadiparancsokat adhat a harcban / Azt mondják, Isten vezetése alatt hadakoznak / Akinek intelmére akarják visszaszerezni / Törvényes jogukat, vagy tisztességgel elesni.”

A továbbiakban a költő elmondja, hogy a szászok Szebenbe, a szenátus elé utalták az ügyet, s onnan várták a döntést a felkeléssel kapcsolatban, de a szenátorok a követeket átadták az uralkodónak.

Az 1562-es felkelés nagy arányokat öltött, mind a hat székre kiterjedt, s kezdetben néhány győzelmes csatát is vívtak a nemesi hadak ellen. Szétverték a Majláth Gábor vezetésével ellenük támadó királyi hadat, s maga a fővezér is csak nehezen tudott elmenekülni, aki a már idézett Christianus Schaeseus kortárs szász költő szerint ezt nyilatkozta: „Nem hittem, hogy a székelyek ennyire bátrak, erősek.” A felkelők között lovasalakulat is volt, amely a királyi lovashadat üldözőbe vette, s annak nagy részét elpusztította. Azonban Radák László és Pekri Gábor udvarhelyszéki főkapitány 2000 lovast és 2000 gyalogost számláló fejedelmi hadának sikerült levernie a Vaja térségében táborozó székely felkelő sereget a mintegy 20 000 fős, János Zsigmond fejedelem vezette had segítségével. Utóbbi Holdvilág felé vette útját, s híre olyan félelmet

keltett, hogy a felkelők maguk fogták el két vezérüket, Gyepesi Ambrust meg Nagy Györgyöt, és kiszolgáltatták a fejedelemnek.

Igazat kell adnunk Bözödi Györgynek abban, hogy „a székely nép lázadásának siralmasabb véget képzelni sem lehetett volna”. Pedig a megtorlás még siralmasabb következményekkel járt a felkelőkre és a székelységekre nézve. A két vezért a kor szokása szerint kegyetlenül kivégezték, sok felkelő testét megcsonkították, és elrettentésül s emlékeztetőként Udvarhelyt Székely támadt névvel várat építettek egy régebbi vár helyén, a háromszéki Várfalván pedig Székely bánja gúnynevet kapott egy korábbi vár.

Megtorló intézkedések. A feudális rendszer bevezetése

A felkelés leverése és véres megtorlása után az országgyűlés egy sor olyan törvényt hozott, amely a székely társadalom jogi helyzetének megváltozását eredményezte. Az eddigi katonai rendiség háttérbe szorult, s helyébe feudális típusú rendiség alakult ki, erőteljes nemesi renddel és jobbágysággal. Eddig a székely társadalom az öntörvényű fejlődés útján haladt, ezután a hatalom felülről jövő, nagyrészt erőszakos intézkedésekkel döntő módon szólt bele a társadalom szerkezetének alakulásába. A (...) segesvári határozatok betetőzték az Izabella királyné idején elindított változásokat, s ha szabad ezzel a kifejezéssel élni, rendszerváltást idéztek elő.

Azonban tévedés volna a rendszerváltást csak a törvényeknek tulajdonítanunk, ahhoz ugyancsak hozzájárult az öröklött rendszer belső válsága is.

A királyi jog a Székelyföldön. A jogfosztó segesvári országgyűlés határozatai.

Miután sikerült a Székelyföldön a biztonságot helyreállítani, János Zsigmond nem késlekedett az országgyűlést összehívni 1562. június 26-ra Segesvárra. Már a hely megjelölése sem volt véletlen; a felkelés központjához, Udvarhelyhez közeli Segesvárról értésére kellett adni a székelységnek, hogy a hatalom bármikor képes fellépni, ha szükségét látja, minden ellenállás letörésére, ahogy a távolabbi Háromszéken hamarosan felállított Székely bánja-várnak is ugyanaz volt a jelképes szerepe.

Segesvárra meghívták fejenként az összes székely első és lófőt, a köznép pedig minden székből 16 kiválasztott fővel képviseltette magát. A fejedelem, miután kegyetlenül leverte a közrend felkelését, azt is szeretne volna Erdély s Magyarország, valamint a rivális Habsburg császár értésére adni az országgyűlés által, hogy jogi úton igazságosan kívánja lezárni a nagy megrázkódtatást okozó felkelés

ügyét. És ebben a szándékában még a látványos jelenetektől sem óvakodott.

Alighogy megnyílt az országgyűlés, megjelent Csáki Mihály kancellár, s egy előre elkészített jegyzékből felolvasott néhány nevet, először azon primorokét, akiket a köznép beadványai a fő elnyomóiknak tüntettek fel, és akiket a mozgalom közvetett okozóinak lehetett kikiáltani, másodszor pedig azokét, akiket azzal vádolt a hatalom, hogy közvetlenül részt vettek a „lázadásban”, s ezzel a király elleni hűtlenség bűnébe estek. Az első kategóriába Lázár Istvánt és Jánost, Kornis Mihályt, Farkas Pált, Bernád Ferencet, a másodikba Geréb Miklóst, Káthay Ferencet, Káthay Györgyöt és Andrássy Mártont sorolta a kancellár. Az említetteket azonnal letartóztatták s fogságra vetették. Ezután elkezdődött az új törvények előterjesztése s elfogadása. Az első s legfontosabb törvénnyel a királyi jogot kiterjesztették a Székelyföldre. Mivel ez a törvény a következő évszázadok társadalmi változásainak legfőbb jogforrása lesz, fontosnak tartjuk az alábbiakban közölni.

„Minthogy a székelység régi szabadságokban bízván, hogy ők jószágokat, örökségeket, el nem veszthetnék, a király méltósága ellen s országunknak békességes állapotja ellen sokszor feltámadának, és oly dolgokat mertének késérteni, kikből országunkra nagy romlás következett: Azért, hogy minden efféle gonoszságnak és támadásnak okai közzülünk kivettenessenek, végeztük, hogy ezután, valamikor ők oly dologban vétkeznének, kiből örök hitetlenség szokott következni, ők is azonképpen, mint a nemesség és országbeli több híveink, örök hitetlenséggel büntettenessenek, és mind fejenként jószágokat és örökségüket elveszessék, miképpen ez dologról más Articulusink között országunkbeli híveinknek közönséges végezéséről Articulus vagyon.”

Látjuk, a törvény, a jus regium bevezetésének szükségességét a székelyek gyakori felkelésével indokolja.

Aligha vitatható: az is egyik célja volt a királyi jog kiterjesztésének, hogy a felkeléseknek elejét vegyék, de még fontosabbnak tartották a székely önigazgatás felszámolását, a vármegyei rendiség s feudális rendszer elterjesztését a Székelyföldön. Ezt a törvény szövege és szelleme egyaránt kifejezte: „Az fő népek az ő főiségekben és az lófejek az ő lófőségekben minden székben szabadon éljenek, úgy mint az nemesség az ő nemességekben, és az földönlakókat, kiket jó igazsággal bírnak, úgy mint az nemesség az ő jobbágyokat, ők is jobbágyul bírják, kik az rovásnak idején az több községgel együtt megróttassanak.”

Világos a szándék: a primor és a lófő rend legyen ezentúl két olyan nemesi rend, amelyet ugyanolyan jogok és kötelességek illetnek, mint a vármegyei nemeseket. Még a székely rendek nevét is a vármegyék

rendiségéhez próbálták igazítani; az előbbiek mellett erről győz meg az is, hogy a törvény előírta: az eddig „földönlakókat ezentúl jobbágyul bírják”.

Azonban János Zsigmond a székely nemességet sem akarta egyszerre nagyon megerősíteni, hiszen az ő visszatérését Erdélybe nem támogatta egyöntetűen a székely vezetőréteg többsége, ezért a köznép feletti hatalmat nem engedte át az uraknak, hanem megtartotta magának, legalábbis addig, amíg a székely nemesség hűségéről nem győződött meg. „A székely község mi szabad birodalmunk alatt légyen” — mondotta ki a segesvári országgyűlés, vagyis a volt gyalogrendű székelységet egészében fejedelmi jobbágygá nyilvánították 1562-ben. A fejedelem a székely köznépnek lett a földesura, vagyona pedig a fiskus tette rá a kezét.

A jobbágyságra vetett székely közrendet az udvarhelyi Székely támadt-vár és a várhegyi Székely bánja-vár építésére a csíki vashámorhoz, sóaknákhöz ingyenmunkára kényszerítették. Emellett az ispánok s más tisztségviselők számára mezőgazdasági munkát kellett végezniük, és minden terményből, állatból dézsmát szedtek a fejedelemnek.

A segesvári országgyűlés megváltoztatta az eddigi székelyföldi bíraskodási rendszert is, a székek szerepét csökkentették, a fellebbezést nem a széki bíróságokhoz, hanem egyenesen az uralkodó elé kellett terjeszteni. Az országgyűlés megerősítette a fejedelem tisztviselőinek rendelkezési jogát. A segesvári országgyűlés néhány olyan rendelkezést is elfogadott, amelyek a köznép védelmét szolgálták a nemesek, illetve a fejedelmi tisztviselők ellen, de ezeket, legalábbis a felkelés utáni első években, ritkán tartották be.

Az előbb mondottakat összegezve: a bevezetett változások az eddig teljes területi s belső önigazgatással rendelkező Székelyföldet megfosztották alapvető autonóm jogaitól, a Székelyföldet s népét a fejedelem hatalma alá helyezték. Az öröklött székely demokratikus rendszert uralmi rendszerrel váltották fel: a választott tisztségviselők helyett a közügyek intézése egyre inkább kinevezett tiszttartók kezébe került, akiket semmi sem gátolhatott abban, hogy önkényesen járjanak el. A társadalom szerkezete és jellege is átalakult. Az eddigi három szabad rendből a primorok és gazdagabb lófők nemesi rendekké váltak, a gyalogrend eltűnt, jobbágyi állapotba került. A székely örökség mint birtok-tulajdonforma, elveszítette immunitását, a fejedelem elkobozhatta, elajándékozhatta, ha valakire a hűtlenség bélyegét rásütötték, sőt, 1562-ben az egész közrendet, mai szóhasználatnál élve, „kollektív bűnösség”-gel vádolták, és úgy is bántak velük.

Mindez együtt rendszerváltozással felérő átalakulást eredményezett, a korábbi archaikus székely rendet feudális jellegű rendszerrel cserélték fel. Ennek indoklásaként a hatalom az 1562-es felkelést ürügyként használta, pedig voltaképpen a felkelés előtt elkezdett változásokat folytatta.

Úgy véljük, nem követünk el módszertani hibát, amikor az 1562. évi székely felkelést mind lefolyásában, mind következményeiben az 1514-es Dózsa-féle parasztlázadáshoz hasonlítjuk.

Amint közismert, az 1514-es felkelés után örökös jobbágyságot vezettek be Magyarországon; a nemes és a paraszt a magyar társadalomban mérhetetlen távolságra került egymástól. Ez olyan károsodást okozott a magyar közgondolkodásban, amelyet soha nem tudott kiküszöbölni — miként azt Bibó István nyomatékosan kifejtette — még a legjobb, legnemesebb akarat sem. Ami a székely társadalomban történt 1562 után, bizony nagyon is hasonlítható a magyarországi eseményekhez. A támadás leverése után összeülő erdélyi nemesi országgyűlés megszavazta a székely közrend jobbágysorba vetését. Az első években ún. fejedelmi hatalom alá került a nép, amelynek féken tartására — mint már említettük — felépítették Udvarhelyen a Székely támadt- s Várhegyen a Székely bánja-várat. E két vár cinikus elnevezése jól mutatta a köznép megfélemlítésének szándékát, sőt, megalázását is.

Aztán 1566-tól a fejedelem tömegesen kezdte elajándékozni híveinek a hatalma alatti jobbagyokat. Ezáltal létrehozta a Székelyföldön a korábbi, tipikusan székely képződményekből: a primori és a lófői rendből az adományos nemesi rendet. Igaz, hogy az elajándékozott jobbagyok nem kis része később kivívta személyi szabadságát, de földjük nagyobb fele az adományos nemes tulajdonában maradt. Ezáltal a nemesi rend megerősödött, s a szabad székelység szegény rétege felduzzadt. (...)

A gyors változások, különösképpen a régi székely szabadságok elvesztése, az 1562-es felkelés kegyetlen elfojtása által a székelység öntudata, nemesi szabadságának tudata megtört, magatartászavar és erkölcsi válság lépett fel a székely társadalomban. A köznépben erős úrellenes hangulat keletkezett, a felsőbbeket okolván mindenért. A következmények a lehető legsúlyosabbak voltak: a székelység ezután nem mindig a saját előljáróira, hanem azokra hallgatott, akik szabadságának visszaállítását ígérték, de ezáltal többször sodródott a vesztes oldalra, vagy, ami még súlyosabb, nemegyszer állt, legalább részben, az ellenség mellé. Azonban — és ezt sem szabad mellőznünk — még ilyen körülmények között is az Erdélyi fejedelemség haderejének jelentős (olykor legjelentősebb) részét a székely had alkotta, s emellett a határvédelemben is teljesítette a rá háruló feladatokat.

Bár a majdnem állandósult belső csatározásokban egyik vagy másik fejedelem oldalán, valamint a külső hadakozásokban folyamatosan nagy vérveszteség érte a székelységet, mindig képes volt szülőföldjén megújulni, számát szaporítani. Ennek belső forrását életmódjának sajátosságaiban kereshetjük. Erre egy későbbi fejezetben fogunk kitérni.

A reformáció: vallási sokféleség

A politikai és társadalmi változások mellett a 16. században a Székelyföld vallási képe is átalakult. Az európai vallási mozgalmak, majd a magyarországi s erdélyi reformáció és ellenreformáció mind behatolt a székely székekbe. Ezeknek a hosszú ideig tartó vallási mozgalmaknak csak a kezdeteit érintjük rövid székely történelmünkben. Közismert, hogy a reformációt Luther Márton (1483—1546) 1517. október 31-én a wittenbergi templom kapujára kiszegezett tételei indították el. Az új tanok először Európa legfejlettebb országaiban terjedtek el: a német államokban, Hollandiában és Svájcban, aztán Skandináviában. De a vallási újítások nem álltak meg Luther tanainál, az evangélikus hitnél, hanem további változások következtek be, főként Kálvin János (1509—1564) reformátor fellépésével, aki a reformáció svájci változatát terjesztette. Ez az irányzat követőkre talált Franciaországban, Svájcban, Hollandiában, Magyarországon és Erdélyben is. Aztán kialakult a reformációnak egy radikális irányzata: az unitárius vallás, amely ugyan külföldi gyökerekből is táplálkozott, de egyházként Erdélyben alakult meg.

A hitújítás egész Európán végigvonuló hullámai már az 1520-as években, tehát a mohácsi csata előtt elérik Magyarországot; először is a városok német ajkú polgársága mutat fogékonyságot iránta. És behatol a magyar királyi udvarba is, ahol II. Lajos felesége, Habsburg Mária udvarában olyan humanista kör jött létre, amely rokonszenvezett Luther nézeteivel. Ebbe a körbe tartozik az erdélyi politika s vallási küzdelem két kiváló alakja: Georg Reichenstorffer és Markus Pemflinger is.

Erdélyben nagymértékben Johannes Honterus brassói szász pap terjesztette Luther eszméit, s 1542—43-ban kidolgozta a szász evangélikus egyház alapelveit. 1544-ben Honterus lett Brassó város plébánosa, 1553-ban pedig a szász papság saját püspököt (szuperintendenst) választott. Ezzel a szász evangélikus egyház külön szervezete valósult meg.

A szász hitújítást alig néhány éves késéssel követte Luther tanainak a magyarok által való befogadása Kolozsvárott, ahol 1544-ben Heltai Gáspár plébános az új hit követőjévé vált. 1550-től már nyomda is

segíti a működését. 1554-ben megalakult az erdélyi magyar evangélikusok különegyháza.

A Székelyföldre a reformáció első hulláma Brassóból érkezett, ahonnan Honterus prédikátorokat küldött ki, főként Háromszékre, akik magukkal hozták és terjesztették a szebeni és brassói nyomdákban kikerülő, újító szellemű vallásos irodalmat, amelyet elsősorban papok és írástudó nemesek olvastak. S az új hit a nép között is gyorsan kezdett terjedni. Érdekes, hogy Honterusnak — aki a legtöbb protestáns irat kiadója és szerzője volt — a nevét az egyszerű emberek Honter Jánosra magyarosították, és így emlegették; ez személyének és tanainak rendkívüli népszerűségét mutatja.

A szászföldi példa alapján elmondható, hogy az új hit kezdetben szűkebb körökben, csak egyes családokban terjedt el, majd egyre több falu és város közössége is befogadta a reformált tanokat. Feltételezhető — bár még nem eléggé bizonyított —, hogy például a Háromszékre kiszálló prédikátorok között brassói magyarok is voltak, hiszen abban az időben jelentős számú magyar élt Brassóban, akik a szászokkal együtt s egy időben fogadták el a reformációt. Sőt, Brassóban háromszéki származású magyar papok is működtek, akik Honterusnak segíthettek a vallási reform terén.

A reformáció terjedését Háromszéken elősegítették egyes főurak is. Így Daczó Pál birtokos, akit 1552-ben az erdélyi országgyűlés azzal bízott meg, hogy Marosvásárhelyt járjon közbe a templomkérdés rendezése ügyében. Tudjuk, hogy ő már ezt megelőzően Háromszéken a reformáció pártolói közé tartozott. Oklevél bizonyítja, hogy 1547-ben „maga költségén Isten dicsőségére” újjáépítette Sepsiszentgyörgy középkori templomát — írja Orbán Balázs —, s Juhász István szerint a vártemplom „már akkor is a reformáló egyház istentiszteleti helye volt”.

A történeti források kevés adatot szolgáltatnak, de így is bizonyítják, hogy a reformáció lutheri irányzata gyorsan elterjedt a székelyek között. Az 1550-es évek elején például Erdővidék egyházközségei mind elhagyták a római katolikus hitet, s valószínűleg ugyanaz történt Háromszék többi részén is. Kétségtelen azonban, hogy nem mindenhol váltak meg könnyűszerrel a megszokott templomi képektől, a régi kegyzserektől. Baróton például éppen emiatt állt vissza a hívek egy része (vagy talán az egész gyülekezet) a régi vallásra. Magyarhermány református egyházközsége pedig többszöri felszólítás után is csak nagy késedelemmel adott túl a régi katolikus liturgián és annak ceremóniális eszközein.

Erdővidék történetében követhető a legjobban a reformáció és a katolikus egyház küzdelme. Itt végül is a tizenkilenc település közül csak Baróton maradt egészében fenn a katolicizmus, a többség a református, illetve az unitárius hitet követte. Az unitárius vallás

központja Vargyason alakult ki. Más vidékeken, például a kézdi esperesség felső (északi) részén a befolyásos Apor család ellenállása hiúsította meg a reformáció behatolását több ottani falu közösségébe.

Mégis, amint említettük, a hívők nagy többsége már elfogadta az új hitet, habár még hosszú ideig nagy zavar uralkodott akörül, hogy a protestantizmus melyik irányzata kerekedik felül az egyházközségekben. Az 1550-es évekre vonatkoztatható Benkő Józsefnek az a megállapítása, hogy eleinte nem volt nagy különbség Luther, illetve Kálvin követői között Erdélyben és természetesen a Székelyföldön, mert „akik a római vallástól elszakadtak, azok együtt tartottak, és reformátusoknak neveztettek”.

Nem könnyű kérdés, hogy mikortól számíthatjuk mégis a kálvini tanok túlsúlyra jutását, de vannak megbízható támpontjaink. Az 1550-es évek közepén a magyarok közt ugyanis a lutheri reformáció olyan hirtelen lehanyatlott, mint amilyen gyorsan az azelőtti évtizedben elterjedt. Tudjuk, hogy Debrecenben Kálmáncsehi Sánta Márton 1551-ben kezdett evangélikusról helvét református hitvallásra váltva prédikálni, akárcsak Szegedi Kis István, a református teológiai irodalom legtekintélyesebb képviselője, későbbi nagy hírű püspöke. Ekkortájt, talán egy-két éves késéssel indultak meg a hitviták Kolozsvárt is az evangélikusok és a kálvini reformátorok között. Bizonyosra vehető, hogy a székelyföldi protestantizmus alakulására s a kálvini tanok befogadására Kolozsvárról s természetesen Debrecenből érkezett az a döntő fordulatot hozó hatás, amely a kálvini reformátusokat többségivé tette. Mégpedig azért, mert ezt a hitet anyanyelven, magyarul terjesztették. Pontos évszámot a kálvini református egyházak megalakulásáról nem tudunk mondani, viszont nagyjából mégis meghatározható az időszak. Marosszék 1557-ben még a nagyrészt lutheri evangélikus hit mellett állt, de 1559-ben a Marosvásárhelyt tartott első zsinaton Dávid Ferenc és Méliusz Juhász Péter kálvini református szellemben foglalt állást az úrvacsora kérdésében. Udvarhelyszéken nagyon éles küzdelem bontakozott ki a reformáció hívei s a római katolikusok között, de az 1563-as tordai országgyűlés már lehetővé tette, hogy minden egyházközség olyan papot válasszon, amilyent hívei kívánnak, s a különböző vallási hívek felváltva használhatták a falu templomát.

Ez enyhítette a küzdelmeket, de nem szüntette meg. Végül is 1581-től számítható az udvarhelyi református egyházmegye létrejötte.

Közben a reformációnak újabb hulláma érkezett a Székelyföldre. Ugyanis Kolozsvárt a hitét gyakran változtató Dávid Ferenc az antitrinitárius, más néven unitárius hit megalapozásával lényegében véve új egyházat hozott létre, amely rendkívül gyorsan elterjedt a polgárság körében, s mert János Zsigmond fejedelem támogatását

élvezte, szétterjedt Erdély más vidékein is. Ismeretes, hogy János Zsigmond maga is terjesztőjévé vált az új hitnek, s haddal indult Csíkszék megtérítésére, de az ellenállás miatt kénytelen volt visszafordulni. Így maradt meg Csík-, Gyergyó- és Kászsószék megszakítás nélkül a római katolikus hit mellett. A csíksomlyói búcsú ennek az eseménynek a következtében alakult ki.

A Székelyföldön az új vallás elterjedését előmozdította az 1562-es nagy székely felkelés után kialakult helyzet. Már szóltunk róla, hogy a segesvári országgyűlés nyomán a közszékelység nagy része jobbágysorra jutott, ősi szabadságjogaitól megfosztatott. Az elkeseredett, jogait vesztő és féltő székelység hirtelen arra a vallásra kezdett hajlani, amelyet a fejedelmi udvar ugyancsak pártfogásba vett, vagyis az unitarizmus felé. S mert a lutheránus vallás ekkor már kizszorulóban volt, az 1560-as években a kálvini és unitárius tanok keveredtek. Mint Benkő József írta: „A sok hadakozó időben való zűrzavarok között annyira ment a dolog, hogy a Székelyföldön közönségesen összeelegyedének vala a reformata és az unitaria eklésiák és azoknak papjaik.” Ha valamely papot vagy mestert megszeretett az eklézsia, nem nézte, hogy református vagy unitárius, meghívta, és egyházi szolgálatba állította.

Ezt a vallásszabadságot elősegítette a kialakulóban lévő Erdélyi Fejedelemség toleráns politikája. A két nagyhatalom, a török és a Habsburg-államok közé ékelt, etnikailag és rendileg megosztott fejedelemségnek el kellett kerülnie, hogy az ország vallási-felekezeti harcok színterévé váljon. Az 1568-ban Tordán tartott országgyűlés külön törvényben biztosította a szabad igehirdetést, a vallásszabadságot, s kimondta, hogy senki sem üldözhető a vallásáért. Ezzel Erdély messze megelőzte Európát, ahol egyes országokban véres vallásháborúk dúltak.

Mivel az 1568-as tordai törvényt az 1571-ben Marosvásárhelyt hozott törvény újra megerősítette, s azért, hogy „Isten ígéje mindenütt szabadon prédikáltassék, a confessioért senki meg ne bántassék”, kialakult Erdélyben a négy — római katolikus, evangélikus, református, unitárius — „bevett” vallás és egyház intézménye. Ez kiegészült az ortodox egyház tolerálásával, amihez az is hozzájárult, hogy Erdélyben a jobbágy vallását nem kötötték a földesúréhoz, mint számos nyugati országban. A négy bevett vallás rendszere, valamint a három rendi nemzet intézményei képezték az erdélyi politikai élet alapját.

Az erdélyi vallási mozgalmak természetesen nem csitulak el teljesen az előbb említett törvényekkel, hiszen az unitarizmust pártfogoló János Zsigmond után a katolikus Báthoryak, majd a református fejedelmek: Bethlen Gábor, II. Rákóczi György, Apafi Mihály inkább kedveztek a maguk egyházának, s időnként sérelem érte egyik vagy

másik egyházat, de mindez nem vezetett belső háborús feszültségekhez.

A Báthoryak és a székelyek

János Zsigmond fejedelem 31 éves korában, 1571. március 14-én meghalt, s mivel nem maradt utána örökös, rövidesen, azon év május 25-én az erdélyi országgyűlés Gyulafehérvárt fejedelemmé választotta a nagy műveltségű s dúsgazdag Báthory Istvánt (1571—1581), a váradi vár kapitányát.

Ezzel kezdetét vette a Báthory fejedelmek kora Erdélyben, ami alatt kevesebb volt a békés, mint a háborús év. 1571 és 1610 között öten voltak Erdély uralkodói, akár vajda, akár a fejedelem címet viselték: a már említett István, aztán Kristóf (1581—1586), Zsigmond (1586—1598), András (1598—1599) s többévi kihagyás után Gábor (1608—1613). Köztük István volt a legjelentősebb, akit az Erdélyi Fejedelemség legnagyobb politikusai s uralkodói közt tart számon a történelem. Őt 1575-ben a lengyel rendek királyukká választották, de Erdély irányítását ezután is kezében tartotta.

Előre kell bocsátanunk, hogy a Báthoryak és a székelyek viszonya — kevés kivételtől eltekintve — nem alakult kedvezően, olykor éppenséggel ellenséges volt, és ennek mindkét fél számára súlyos következményei voltak. Okait még nem tárta fel kellő mértékben a történetkutatás, de annyi a forrásokból kiderül, hogy több tényező is hozzájárult ennek alakulásához: a székely szabadságjogok el nem ismerése a Báthoryak részéről, illetve a székelyek szövetkezése a Báthoryak ellenfeleivel, gyakori fegyveres megmozdulásuk jogaik elismertetéséért. Kedvezőbb volt a Báthory Gáborral való kapcsolatuk, de erről később szólunk. Most vegyük sorra röviden a történeteket.

A Báthory család ősi magyar nemzetségek leszármazottja volt, amely a 14. században két ágra szakadt: az ecsedi, illetve a somlyói ágra, utóbbi Szilágyssomlyóról nyerte elnevezését. Az elődök között váradi püspököt, erdélyi vajdát (a kenyérmezői hős), országbíró, nádort tart nyilván a magyar történelem.

Mivel befolyásos és gazdag nemzetség sarja volt, Báthory István uralkodásától sokat várt Erdély, annál inkább, mivel uralkodása kezdetére az Erdélyi Fejedelemség helyzetének tisztázása előbbre haladt: az 1570-ben megkötött speyeri egyezményben János Zsigmond lemondott a „választott király” címéről, s felvette az „Erdélyi Nagyságos Fejedelem” címet, elismerve Habsburg Miksa császárt (1564—1576) felettesének. Miksa viszont beleegyezett abba, hogy az erdélyi rendek szabadon válasszanak fejedelmet, s ezzel tulajdonképpen elismerte a Partiummal kiegészült s így nagyobbá s erősebbé vált Erdélyi Fejedelemség önállóságát is.

Az erdélyi rendek éltek a kivívott jogukkal, s 1571-ben Báthory Istvánt választották fejedelemmé, akiről közismert volt, hogy Erdélynek a török portához való, aránylag kedvező viszonyát fenn akarja tartani. Uralkodása azonban emiatt viharosan s ellentmondásosan kezdődött. Bécs ugyanis szívesebben látta volna helyette az erdélyi fejedelmi székben a Habsburgok felé orientálódó Bekes Gáspárt, akit viszont ez erdélyi rendek mint „hirtelen felkapaszkodott”, új embert nem fogadtak el. A török sietett Báthory Istvánt megerősíteni, aki azonban Fráter György politikai örökségét tiszteletben tartva, a két nagyhatalom közti egyensúlypolitikát követte, s miután a töröknek hűségesküt tett, Miksa császárnak is hűséget ígért. Tehetség és bölcsesség kellett ahhoz, hogy ilyen előzmények után sikeresen intézze Erdély ügyeit.

Hogyan alakult a székelyek és a Báthoryak viszonya a következő három évtizedben, különösen István, majd Zsigmond idején?

A kezdet nem volt biztató: a székelység már a fejedelemválasztó országgyűlés idején nagyobb fegyveres tömegben sereglett össze Tövisen, aztán elindult Gyulafehérvár felé azért, hogy nyomatékot adjon saját elvárásainak: az öröklött, de néhány éve elvesztett szabadságjogainak elismertetéséért. Báthory István azonban fenyegetésnek ítélte a székelység tömeges megmozdulását, s erélyes fellépéssel visszatérítette őket, miután a helyzetük súlyosságát felvázoló panaszlevelüket átvette. Báthory kemény fellépése elrettentette a székelyeket, ezért ők siettek rövidesen Báthory ellenfele, Bekes Gáspár mellé pártolni, aki Miksa császár támogatásával hadat indított Erdélybe a fejedelmi trón megszerzéséért. A székelység Bekestől várta helyzetének kedvező rendezését. Jól látható, hogy a két nagyhatalom vetélkedése a speyeri egyezmény ellenére fegyveres konfliktus kirobbanásához vezetett Erdélyben.

Báthory és Bekes hadai döntő ütközetben a Küküllő megyei Kerelőszentpálnál csaptak össze, amely Báthory győzelmével végződött. A vesztes oldalon álló székelységen a győztes fejedelem bosszút állt: több (ellene harcoló) székely főembert a helyszínen kivégeztetett, 34-et felakasztottak, s a kortárs történetíró, Bethlen Farkas szerint több mint 34-et megcsonkítottak: orrukat és füleiket lemetszették, sokakat fogságba vetettek. Egy feljegyzés szerint Báthory a történetek után kijelentette: azért kellett ennek megtörténnie, hogy okulásul szolgáljon az utókornak: „Aki szabadságukat akarják elnyerni, nem a fejedelem hatalmának kibővítésével kell elérniük, hanem a hazának tett kiváló szolgálatokkal kiérdemelniök.” Ennek a politikának jegyében azoknak, akik segítették Bekes ellen, székely jobbágycsaládokat, valamint primori vagy lófői okleveleket ajándékozott. Ebben a tekintetben

Báthory István az elődjének, János Zsigmondnak a politikáját folytatta, ezért a székely közrend tovább pusztult, s jobbágyi állapota megerősödött. De tény, hogy Báthory István helyzete megszilárdult, s így hozzáláthatott politikájának megvalósításához.

Báthory István egyensúlyozó politikája a két nagyhatalom között az Erdélyi Fejedelemség önálló államiségát volt hivatott elősegíteni, de ő távolabbi céljának tulajdonképpen a török hatalom térhódításának megfékezését, sőt, a Magyarországról és Európából való visszaszorítását tűzte ki, ami lehetővé tenné Magyarország korábbi egységének visszaállítását is. A fejedelem azonban tisztában volt azzal, hogy ezt a nagy célt csak a Habsburg-hatalommal, valamint más európai országokkal együtt valósíthatja meg. Ebbéli törekvését a lengyel királysága idején tovább építgette, s Erdélyt is e politika érdekében kívánta kormányozni. Ami erdélyi belpolitikáját illeti: a helyzet korántsem volt egyszerű. Uralma kezdetén Erdély magyarsága nagyrészt protestáns, mi több, a Dávid Ferenc alapította unitárius vallás híve, maga a fejedelem viszont buzgó katolikus volt, s nem titkolta, hogy szeretné Erdélyben a katolicizmust megerősíteni. Behívta a jezsuitákat Erdélybe, s 1581-ben katolikus egyetemet alapított Kolozsvárt. De mindezek ellenére tartotta magát az 1568-ban meghirdetett vallási türelemhez, amelyre egyébként esküjében is kötelezte magát. Erdélyi politikáját bátyja, Kristóf hajtotta végre, aki 1576-tól Erdély vajdája volt.

Báthory Istvánnak a maga elé kitűzött nagy stratégiai célját nem sikerült elérnie korán, 1586. december 12-én bekövetkezett halála miatt. Terve utódaira szállt. Utódja a kiskorúként 1581-ben fejedelemmé választott Zsigmond volt, de csak 1588-ban, nagykorúsítása után kezdhette meg a tényleges uralkodást. Apja Báthory Kristóf volt.

Zsigmond tehetséges és művelt fiatalember, de nagyravágyó, ugyanakkor lelkiileg kiegyensúlyozatlan, befolyásolható egyéniség volt. Nem volt túl nehéz dolga nevelőjének, a jezsuita páter, pápai követ Alfonso Carillónak, hogy szélsőséges katolikussá nevelje, s a Habsburg-udvar terveinek megnyerje. Ez a török ellen indítható háború terve volt.

Erdély rendjeinek többsége azonban szerette volna elkerülni a háborút, amely veszélyeztette az egyensúlypolitika eredményeit, ezért ellenezte Zsigmond háborús tervét. Így foglalt állást a székelység is: az 1594-es országgyűlésen Csík-, Udvarhely- és Háromszék határozottan a törökkel való szakítás ellen szavazott, Maros- és Aranyosszék, valamint a szászok viszont mellette foglaltak állást. A vérengzésre hajlamos fejedelem azonban fő tanácsadója, Bocskai István segítségével a kor szokása szerint kegyetlenül leszámolt ellenfeleivel, s a „törökpártiak” nagy részének fejét vették.

Ezután meg lehetett hirdetni a törökök elleni havasalföldi háborút, amelyhez sok katonára volt szükség, és a székelyek ebben esélyt láttak arra, hogy a János Zsigmond alatt elvesztett szabadságukat visszaszerezzék, megszabaduljanak a kényszerű jobbágyságtól.

A székelység tisztában volt ugyanis azzal, hogy eddigi szabadságának, a libertásnak a jogforrása mindig a katonai szolgálat volt, amit Mátyás király óta a székely alkotmány tételesen is kinyilvánított: azt a székelyt, aki saját költségén eleget tett a hadi kötelezettségének, senki sem foszthatta meg személyi szabadságától, nem tehetette jobbágygá, erőszakkal szolgájává. Az 1562-es nagy felkelés óta több mint három évtized telt el, a jobbági alávetettséget gyűlölő székelység 1595-ben Zsigmond fejedelem felhívására tömegesen jelent meg a Brassó melletti (feketehalmi) katonai táborban, ahol küldöttei útján hozta a fejedelem tudomására, hogy „készek a hazáért vérüket ontani, csak a fejedelem öméltósága állítsa vissza őket régi szabadságukba”.

Báthory, mérlegelve a székelyek ajánlatát, s megfontolva, hogy a székelység „a hunoktól, a magyarok legősibb elődeitől származik, ezért alkalmasabb háborús fáradozásra, mint paraszti szolgálatra. Ez okoktól vezettetve tehát a fent nevezett székek valamennyi székelyét, kik mindeddig plebejusi sorban voltak, és akik készek e háborúban részt venni, hazájuknak hű szolgálatot teljesíteni”, kiemelni a plebejusi rendből. A fejedelem feltételei az alábbiak voltak: I. Kötelesek egyenként személy szerint esküvel engedelmességet fogadni a fejedelemnek és törvényes utódainak. II. Tartoznak minden házuk után évente Szent György-napkor a fejedelmi kincstárba egy-egy forintot befizetni. Mindenszentek ünnepére egy-egy nagy köből búzát, ugyanannyi zabot, fél köből bráhát (pálinkafajta). III. A fentiek mellett rendkívüli adózásban az ország alkotmányát tartásuk be. A várak maradjanak sértetlenül, a nemesek birtokolhassák saját házaikat, földjüket, amit vagy pénzen szereztek, vagy örököltek. „A többit azonban, amit erőszakkal foglaltak el, akár valami más ürüggyel sajátítottak ki, adják vissza a közösségnek. A közös javakat mindkét fél egyenlő joggal használhatja.” A felszabadító levél azt is előírta, hogy a templomokat és a kolostorokat állítsa vissza, a papok szokott jövedelmüket kapják meg, a mezővárosok élhessenek kiváltságaikkal. A Feketehalomban tartott tábori országgyűlésen kiállított oklevélben a fejedelem megígérte a székely jobbági nép felszabadítását a hadszolgálat fejében.

Az általános hadfelkelés hírére 20 000—24 000 székely jelentkezett a Brassó melletti táborba, s nemcsak a fejedelmi jobbágyságok, hanem a földesuraknak elajándékozottak, sőt, az ún. ősjobbágyságok is.

Bízva a fejedelmi szabadságlevélben, a székelyek rendkívüli módon igyekeztek kitűnni, s talán döntő módon járultak hozzá a hadjárat

sikeréhez, de hazatértük után mégis csalódniuk kellett, mert a székely földesurak nem voltak hajlandóak eleget tenni a fejedelmi ígéretnek, nem szabadították fel a hadjáratból visszatért jobbágyaikat. Emiatt a Székelyföld újabb nagy felkelés színterévé vált, valóságos polgárháború robbant ki és dúlt. Először Marosszéken kelt fel a székelység Károlyi András vezetésével, s mindenfelé azt hirdették, hogy „a székelyek közül senki régi urait el ne merje ismerni”, aki pedig visszaáll a szolgálatba, „halál fia lesz”; a felkelők elleni támadókat pedig „fejvel lefelé karóba húzzák” — terjesztették a felkelés szervezői. Nem késtek megmozdulni a gyergyói közszékelyek sem, akik Gál Jánost választották vezérüknek, aztán Sepsi-, Kézdi- s Orbaiszék is felkelt.

De a fejedelmi haderőt gyorsan bevetették, amely Bocskai István irányításával leszámolt a felkelőkkel s a felkelés vezetőivel. „...rútul bántanak vala akkor a szegény megszabadult székelyekkel, kik Havasalföldébe mentenek vala Báthory Sigmondal. Ez dolog a fársángba lőn 1596-ban. Ezeket szemeimmel néztem” — írta Nagy Szabó Ferenc, a kortárs krónikás és emlékiró.

Ez volt a székelyek „véres farsangja”.

Ezek után a székely társadalom valósággal kettészakadt: a székely nemesség és a közszékelység között már-már átjárhatatlan szakadék keletkezett, ellenfélként, sőt, ellenségként néztek egymásra, s a csalódott, elkeseredett tömegek ezután ahhoz csatlakoztak, aki megígérte szabadságuk visszaállítását.

Így került a székelyek egy része Mihály vajda táborába, akár zsoldosként, akár a szabadság reményével, illetve Georgio Basta császári hadvezér mellé. Nemegyszer történt meg, hogy székely székely ellen keveredett öldöklő küzdelemben, és ebben már látnunk kell a székely autonómia megszüntetésének rossz következményét is; a székeknek ugyanis sikerült megtartaniuk a helyi önigazgatás jogait, de már külön-külön kezdtek politizálni és fellépni érdekeik védelmében.

Tény viszont, hogy Mihály vajda részben visszaadta a székelyek szabadságjogait a katonai szolgálat fejében, ezzel megszerezve a székelyek egy részének támogatását Báthory András (1598—99), majd Báthory Zsigmond ellen. Azonban Mihály vajda egyéni törekvéseivel gyanúba keveredett a császári hatalom szemében, s Basta generális 1601. augusztus 19-én vallon zsoldosaival megölette őt.

A hatalmi küzdelem ezután a Habsburgok képviselője, Basta, Erdély katonai főparancsnoka, illetve a többször lemondó, de rövidesen Erdélybe visszatérő és a fejedelem hatalmat visszaigénylő Báthory Zsigmond között folytatódott. Mivel mindkét félnek érdekében állt a

székely katonaelem megnyerése, ígéretekkel vagy erőszakkal igyekeztek őket maguk mellé felsorakoztatni.

Zsigmond, belátva korábbi tévedését, amikor az ígéletét nem váltotta be, új szabadságlevelet állított ki számukra 1601. december 31-én — valószínű, Bocskai István ajánlatára. Azonban így nem sikerült megtartani Erdélyt, ami lehetővé tette, hogy Basta generális mint helytartó valóságos rémuralmat vezessen be az amúgy is sokat szenvedett Erdélyben. Ellene lépett fel Székely Mózes, a híres hadvezér, akit az erdélyi rendek fejedelemmé választottak.

Székely Mózes, az egyetlen székely fejedelem a nemzeti pártot képviselte, s a török segítségével szerette volna Erdély megszerezni. A székelység Udvarhely-, Maros- és Aranyosszékből tömegesen állt zászlói alá, Háromszék és Csík viszont császárpárti maradt, kivéve a nemességet. Azonban Székely Mózes Radu vajdától a brassói csatában vereséget szenvedett, a székelyek ismét egymást gyilkolták a hadszíntéren. Olyanszerű pusztulást jelentett ez, amelyet Szádeczky K. Lajos Erdély mohácsi vészeként jellemzett.

Ezután semmi sem vetett gátat Basta rémuralma folytatásának, aki a Habsburg császár nevében uralkodott Erdélyben. Erdély sorsában fordulatot Bocskai István fellépése hoz majd rövidesen.

Összegzésül: a Báthory fejedelmek idején a székelység történetének egyik nagy válságát élte át. Az 1562-es felkelés után elvesztett szabadságjogait tartósan nem sikerült visszaszereznie. A társadalom szétesett, belső ellentétek s harcok miatt nem tudott egységesen fellépni érdekei védelmében. Öngazgatási rendszere a legfelsőbb szintű, autonómiája végleg odalett. Sorozatos felkelései, lázadásai eredménytelenek maradtak.

Hogy mégis mi élte a székelységet, mi segítette át a legnagyobb válságokon is, az a helyi közösségek mindennapi termékeny élete volt, amelyet később fogunk tárgyalni. Addig is vizsgáljuk meg azt a politikát, amely megállította az egész székely közösség szintjén a köznép további pusztulását, megkísérelte a korábbi rossz döntések következményeit helyrehozni s egységét helyreállítani. A székelymentő politika alapjainak lerakása Bocskai István (1605—1606) nevéhez fűződik. Ennek alkalmazására viszont Bocskai korai halála miatt Bethlen Gábor (1613—1629) és I. Rákóczi György (1630—1648) idején került sor.

Bocskai István és a székelyek

Bocskai és Erdély kapcsolatainak kezdetei

Bocskai István Kolozsvárt született 1557-ben, abban az épületben, amely pár lépésnyire állt Mátyás király szülőházától. Apja János Zsigmond erdélyi fejedelem kancelláriáját vezette. Serdülő- és ifjú éveit Bécsben és Prágában töltötte a császári apródok közt, 1576-ban, 19 évesen érkezett Gyulafehérvárra a fejedelmi udvarba, ahol jól fogadták, azért is, mert rokonságban volt az uralmon lévő Báthory családdal.

Az udvart nagy készülődésben találta, hisz a fejedelem, Báthory István rövidesen Lengyelországba indult, hogy a királyi trónt elfoglalja.

Az előbbiekben láttuk, hogy János Zsigmond uralma idején a székelyek történelmileg kialakult, öröklött társadalma a teljes felbomlás és átalakulás folyamatában volt. Ehhez a nagy változáshoz meghatározóan hozzájárult a megszületőben levő erdélyi állam azzal, hogy adóztatni kezdte a székely köznépet, amelyet eddig a katonai szolgálat vállalása mentesített az adózás terhe alól. Akkor történt ez, amikor a székely társadalomban gyorsan növekedett a nemesi rend a korábbi primori és lófő rend felemelkedő tagjaiból, valamint a Székelyföldre betelepülő vármegyei nemességből. Az átalakulás vesztese, a korábbi gyalogrend felkelésekkel tiltakozott helyzetének rosszabbodása ellen, de lázadásait mindig elfojtották, sőt, 1562-ben jobbágyságra vetették. Ebből a nem kívánt állapotából szeretett volna megszabadulni a gyalogrend a katonai szolgálat újbóli vállalása által, amire az 1595. évi havasalföldi törökellenes hadjárat idején jó alkalom kínálkozott, s több mint 20 000-en vettek részt a hadjáratban, de e legnépesebb társadalmi kategóriának a szabadulást a fejedelmi szabadságlevél birtokában sem sikerült elérnie. A székely nemesség ugyanis jobbágyságait nem szabadította fel, ragaszkodott szolgáltatásaikhoz.

Ez volt az oka a székelyek újabb lázadásának 1596-ban, amelyet Bocskai vezetésével kegyetlenül elnyomott a fejedelmi haderő (ezt nevezték, nem kis cinizmussal a székelyek véres farsangjának). Bocskai Báthory Zsigmond helytartójaként főszerepet vállalt a felkelés vérbe fojtásában.

Ettől kezdve a székely köznép és a nemesség mintegy nyolc évig élesen szemben állt egymással, ezt pedig az Erdély megszerzéséért versengő Habsburg-, illetve török hatalom igyekezett kihasználni. Ilyenformán a székelység is és Bocskai István is eszközévé vált a két birodalom hatalmi harcának, s Bocskai különösen azáltal, hogy segítette Báthory Zsigmondot akkor is, amikor nyilvánvaló volt, hogy feladatának képtelen megfelelni. Nagyrészt emiatt következett be

kiutasítása Erdélyből, amelyet 1600. november 4-én határozott el a háromszéki Lécfalván tartott országgyűlés. Bocskai tudomásul vette az említett döntést, Prágába sietett az udvarhoz, majd visszatért a Partiumban fekvő birtokaira, ahonnan követhette az események alakulását, a székelyek rossz szövetségkötéseit s Basta rémuralmának következményeit. De minden bizonnyal azon is sokat gondolkodott, ami vele, Erdéllyel, Magyarországgal történt, és megpróbálta levonni az azokból adódó következtetéseket. Feltételezhető, hogy ekkor már kialakult nagyjából az a koncepciója, amelyet szabadságharcában olyan következetesen képviselt. Ha Bocskai korábban a töröktől féltette jobban a nemzetet, ezután inkább a Habsburg-hatalomban lát nagyobb veszélyt. Ezért vállalta a szabadságharcot, amelyhez katonára volt szüksége, és ő nem késlekedett felszólítani a hajdúság mellett a székelyeket is.

A Bocskai-szabadságharc kitörésének története közismert. A hajdúk 1604. október 15-én parancs nélkül megrohanták az osztrák császár hadait, és a Bihar megyei Álmosdnál szétugrasztották őket, Bocskai pedig nem habozott a felkelés élére állni, amely rövidesen szabadságharccá alakult át, s nagy magyar győzelemmel végződött. A székhelyét Kassán berendező Bocskai mint nemzeti uralkodó Magyarország egységének reményét csillantotta fel.

Politikájában Bocskai nagy szerepet szánt Erdélynek. Szüksége volt Erdélyre, mint hogy Erdélynek is nagy szükséges volt rá. Nagyon jól ismerte a fejedelemség helyzetét, két évtizedes helyi tapasztalattal a háta mögött fogott hozzá megnyeréséhez. Erdély külön államiságát már több évtizede elismerte Európa, s ha megszerzi a fejedelmi címet, Bocskainak közjogilag kedvezőbb helyzete lesz az európai politikai élet színpadán. Másrészt ez az országrész, bár iszonyú veszteségeket szenvedett Basta rémuralma s a háborúskodások idején, még mindig jelentős anyagi és katonai erőkkkel rendelkezett. Ezért már a szabadságharc kezdetén Erdély megnyerésére gondolt, egyébként erre biztatta a törökországi magyar emigránsok, Bethlen Gábor, a későbbi fejedelem és maga a török hatalom is.

Bocskai Habsburg-ellenes szabadságharca

Bocskai jól ismerte a székelyeket, láthatta harci erejüket Havasalföldön, valamint saját szabadságjogaikért vívott küzdelmüket is a „véres farsang” idején, és azt is tisztán látta, hogy Basta és Vitéz Mihály uralkodása alatt milyen pusztulás érte a székelyeket. Valószínűleg tudomására jutott, hogy a székelyek „jobban hajlottak Bocskaihoz, mint a német biztosokhoz”. Csatlakozhatunk — úgy vélem — Makkai László azon megállapításához is, hogy a székelység ekkorra már kiábrándult a Habsburg-hatalom erdélyi politikájából. Bocskainak tehát csak azt a személyt kellett megtalálnia, aki képes

és hajlandó a megosztott székelységet összefogni, leválasztani a császáriak oldaláról, hogy aztán hozzá vezethesse őket.

Ezt a vezető személyiséget dersi Petki Jánosban kereste és lelte meg. Bocskainak régi ismerőse volt Petki János, Udvarhelyszék királybírája és 1604 decemberétől kapitánya. Petki kulcsfontosságú szerepével legutóbb Horn Ildikó foglalkozott, azt is hangsúlyozva, hogy a fejedelem erdélyi politikusai közül ő állt legkorábban Bocskai mellé. Lássuk röviden, hogyan is történt ez. A történeti források közül elsősorban az erdélyiek egymás közti levelezésére, Bocskai hozzájuk írt leveleire, valamint Bethlen Farkas, valamint Gyulaffy László krónikájára támaszkodhatunk. A forrásokból s a kérdésre vonatkozó szakirodalomból kiderül, hogy Bocskai jól választott, mert Petki János alkalmasnak bizonyult a székelység belső meghasonlásának megszüntetésére és egységének helyreállítására, ez pedig előfeltétele volt a Bocskai mozgalmához való csatlakozásuknak.

Bocskai levelei közül különösen fontosnak tartjuk azt, amelyet 1604. december 12-én intézett Erdély rendjeihez. A levél sokat mond Bocskai Erdélyhez fűződő viszonyáról, s nem igazolja azt az egyesek által hangoztatott nézetet, miszerint nem szerette volna Erdélyt. Legyen szabad kissé hosszasan idéznünk ebből a szép magyarsággal írt levélből: „Hogy mind ennyi ideig kegyelmeteket meg nem találtattuk sem levelünk, sem emberünk által, annak sok okai vadnak, de főképpen két ok viselt bennünket, egyik minthogy romlott állapotait tudtuk Erdélynek, mint ides hazánkhoz, mely minket nevelt és tartott, és kinek sok javait is vöttük, meg akartuk ezzel is hála adó voltunkat mutatni, hogy az míg itt künn dolgainkat jól vigezhetjük, addig ott benn sem pártokat sem egyéb hadi rendeket nem akartunk támasztatni, hogy azzal is az ország inkább ne pusztuljon, minthogy az ott benn való segítségre szükségünk sem volt. (...) Most immár isten kegyelmességéből dolgunk jó végben menetelit látván (...) oda kegyelmetek köziben, mint hazánkban, akarunk indulni, hogy azt is kezünkhöz vegyük (...) Ha peneg kegyelmeteknek engedelmes hűségít hozzánk megtapasztaljuk, kegyelmetek között nem mostoha, hanem mint illik hazánkhoz édes atyja akarunk lenni, és minden régi szabadságnak nemcsak megtartója, hanem ótalma és öregbitője egyekezünk mindenben lenni, mely dologról jó akaratotok felől való magatok közzül való főemberek által minden haladék nélkül mindjárt választ várunk.” Bocskai világos üzenete az volt, hogy meg akarja tartani Erdély önállóságát, belső rendjével együtt. A levél természetesen a székelységnek is szólt, éppúgy, mint Erdély magyar rendjeinek.

Az üzenetet, amely más utakon is terjedt, az erdélyi főemberek közül többen nem értették félre, s óvatos taktikával, de mégis eredményesen készítették elő Erdély átállását Bocskaihoz. Ez derül

ki Haller János, Bornemisza Boldizsár és Mindszenti Benedek levelezéséből, főleg azokból a levelekből, amelyeket Petki Jánoshoz intéztek. Ezek részletes értelmezésére itt helyhiány miatt nem térhetünk ki, csak érzékeltetni szeretnénk, hogy Petkit mennyire fontos személynek tartották, valamint azt sem mulasztották el, hogy informálják őt a Szebenben szállásoló császári komisszáriusok terveiről, intézkedéseiről. Bornemisza és Mindszenti 1604. december 16-án arra kéri Petkit, hogy 19-én jelenjen meg „Haller uramnál” Fejéregyházán „valami dolgokat” megbeszélni, amelyek őt is illetik. Bár a levélírók csak „az comissarius urak” parancsolatait említik a megbeszélés tárgyaként, a későbbi eseményeket szem előtt tartva, nem lehet kétséges, hogy a Bocskaihoz való viszonyukat szerették volna megbeszélni. Petki azonban nem ment el a találkozóra, ezért nemsokára újabb levelet küldenek neki, amelyben kéri megjelenését, ezúttal a Marosszékből fekvő Petelén január 31-én. Tényként fogadhatjuk el, hogy az erdélyi politikusok nem vetették alá magukat mindenben Bastának, még akkor sem, ha ő nevezte ki Petkit Udvarhelyszék kapitányának és Mindszenti Udvarhely- és Marosszék főgenerálisának. Engedelmisséget színlelve, valójában előkészítették Bocskai elfogadását Erdélyben. Ebben az igyekezetben Petki János járt az élen, amit igazol Bocskainak 1605. január 6-án Petki Jánoshoz intézett levele: „Nincs kétségünk semmi az kegyelmed hozzánk és szegény nyomorult nemzetünkhöz való igaz jó akaratjában” — olvassuk a levélben. S mert a magyarországi helyzet jól alakult, Bocskai siet Erdélybe mint „édes hazájába”. Persze, Bocskai tudott a politika nyelvén szólni úgy, hogy az elismerés mellett mindig ott legyen a határozott elvárás is. Íme a láthatóan biblikus hatást is mutató sorok: „Kegyelmed azért szöme eleiben vévén minemű dicsiretes dolog volt eleitűl fogva minden nemzetségek között az kik hazájok és nemzetségek szabadulásáért cégéres szolgálatjokat mutatták: intjük kegyelmedet, viselje úgy magát ez dologban, hogy mind nemzete közt magának jó hirt nevet szerezen, s mind pedig ez előtt kegyelmednek, velünk való ismeretségét, minden üdöbéli kegyelmességünkre méltóvá tegye, kiről kegyelmednek rövid nap, levelével együtt emberét várjuk.” Ez nyílt felszólítás volt a gyorsabb cselekvésre, s Petki János, Udvarhelyszék kapitánya úgy is értelmezte. Ennek nyilvánvaló jeleként 1605. február elsejére nagygyűlést hívott össze az udvarhelyszéki Székelykeresztúrra.

A székelykeresztúri fejedelemjelölő nemzetgyűlés

A nemzetgyűlés volt a székely autonómia legfelsőbb intézménye, határozata kötelező erővel bírt minden székely szék és ember számára. Székelykeresztúron az egész székelység, sőt, az egész

magyarság szempontjából történelmi jelentőségű határozatok születtek.

Hogy valóban nemzetgyűlésről beszélhetünk, arról, más források mellett, például Bethlen Farkas naplója pontosan tudósít, valamint Gyulaffy László is részletesen ír erről. Székelykeresztúron az összegyűltek ugyanúgy jártak el, mint a megelőző fontosabb nemzetgyűléseken: először is választás útján betöltötték az üresedésben levő tisztségeket: most ennek során székely főgenerálissá választották Petki Jánost, mit sem törődve azzal, hogy Basta korábban mást helyezett ki erre a tisztségre, ugyanakkor megelőzték Bocskait is, aki később csak megerősíti a székely nemzetgyűlés határozatát, mivel Petki maga is a székelyek főkapitányának nevezi ki.

Ezt követően a rendek hozzáláttak az egymás között felmerült kérdések megtárgyalásához. Előrebocsátjuk, hogy a fejedelemség szervezése óta egyre inkább a nemesség képviselte a székely natiót a különböző országos összejöveteleken, a nemzetgyűléseken azonban rendszerint jelen voltak a közrend és a gyalogrend képviselői is, akik Székelykeresztúron sem hiányoztak. Lényeges látnunk, hogy a közrend és a nemesség között párbeszédre került sor, valamint — amint már mondtuk — egymáshoz való viszonyuk tisztázására.

A székely—székely párbeszéd leírását Bethlen Farkasnak köszönhetjük, aki megjelöli a párbeszéd napját is, 1605. február elsejét. A közszekelyek arról kérdezték a nemeseket, valószínűleg elsősorban Petki Jánost, miként áll Bocskai dolga „oda fel”, amire a válasz: igen jól áll, mert „az egész magyarság ehhez két kézzel nyúlt, el annyira, hogy hasonló egyesség soha magyar közt nem lett volna”. Ebben a kérdésben — úgy tűnik — a közszekelység megnyugodott, de hátravolt még a két fél egymás közti viszonyának tisztázása. A többször fellázadt, sok rombolást véghezvitt köznép nagyon félt a nemesség bosszújától, hiszen ilyenben már nemegyszer volt része az utóbbi néhány évtizedben. Azt kérdezték, készül-e megtorlásra a nemesség a nép ellen, a felelet világos volt: másról van most szó, nem kell tartaniuk büntetésektől, ha nem adnak okot rá; arra intette a székelyeket: ne legyetek „nemzetetek árulóivá”.

A nap fő szónoka Petki János volt, aki világos beszédben Erdély sanyarú helyzetét s még szomorúbb lehetséges jövőjét hangsúlyozta, hogyha most „Erdélynek hanyatlófélben levő dolgát meg nem erősítik egybevetett vállakkal, vége lesz az eddig is elnyomorodott erdélyi nemzetnek”. Ezután kéri a székelyeket „úgy, mint vér szerint való atyánk fiait, hogy jól meglássátok, mit cselekesztek, magatokat velünk együtt el ne veszessétek”. Mert az egész nemesség Bocskai mellé állt, azok is, akik Törökországba menekültek; itt Bethlen

Gáborékra céloz. Ha most az elvárások szerint cselekednek, nem vetik soha jobbágyságra. A nemesség azt is szóvá tette, hogy Bocskai mindenkinek megbocsát, aki csatlakozik hozzá. A nemesi rend a fenti egyezmény alapján kívánt némi biztosítékot kapni arról, hogy a közsékelység a fegyvert nem fordítja ellene. Feltehetőleg a volt gyalogrend erre ígéretet tett, így a bizalom helyreállhatott a két rend között, és sor kerülhetett arra, amiért a gyűlés tulajdonképpen létrejött: a Bocskaihoz való csatlakozás megtárgyalására. Petki János arra szólította fel a gyűlést, hogy együtt „munkálkodjanak a magyar szabadság visszaszerzésén, s a németeknek tovább nem engedelmeskedvén, egyenlő akarattal Bocskai hívségére adnák magukat”. Az eredmény gyorsan megszületett: nem is késlekednek kimondani a csatlakozást, ha Bocskai teljesíti feltételeiket. Ezek a következők voltak: 1. a székelyeket megtartja régi szabadságukban; 2. a közelmúltban esetleg elkövetett tetteikért közbocsánatban részesülnek; 3. nem helyez idegen tiszteket és kapitányokat közéjük, hanem megengedi, hogy maguk közül válasszanak vezetőt; 4. nem helyez idegen katonaságot közéjük, s nem ellenzi, hogy azokat a nemeseket, akik nem nemzetségükből valók, elűzzék maguk közül, és 5. amennyiben hadfelkelés alkalmából 15 napon belül nem ütköznek meg az ellenséggel, régi szokásuk szerint hazamehetnek.

Ezzel az üzenettel indították küldöttségüket Bocskaihoz. Székelykeresztúron elhatározták azt is, hogy február 21-én újból gyűlést tartanak a marosszéki Nyárádszeredában.

A gyűlés időpontjának kijelölésében valószínűleg arra gondoltak, hogy addigra visszaérkezik a küldöttség Bocskai üzenetével. Hogy ez így is történt, csak feltételezhetjük, azt viszont tudjuk, hogy Bocskai február 16-án Sárospatakon szabadságlevelet állított ki a székelyek számára, amely biztosította régi jogaik megtartását azzal a feltétellel, hogy hűségesküt tesznek neki, s a hazát híven szolgálják. A nyárádszeredai gyűlést az említett napon pontosan megtartották, és ott a magyar és székely rendek elhatározták, hogy felajánlják az erdélyi fejedelmi hatalmat Bocskainak. Bocskai örömmel vette a hírt, és készült a beiktatás ceremóniájára. Jóval korábban megérkezett viszont a fejedelem megbízottja, az erdélyi főkapitánnyá kinevezett Gyulaffy László, akinek sikerült a székelyek segítségével az ellenséget kiűzni Erdélyből, és a szászokat is rábírní Bocskai fejedelem elfogadására. Beiktatására azonban csak 1605. szeptember 14-én került sor a medgyesi országgyűlésen.

Ezt megelőzően 1605. április 20-án Szerencsen Bocskait Magyarország fejedelmévé választották. Lehetett volna király is, hiszen a török szultán koronát küldött számára, de Bocskai azt nem fogadta el, mert nem akarta a török hatalmát növelni. Sőt — amint

már mondtuk —, nagy álma Magyarország függetlensége volt. Ez azonban az akkori helyzetben nem volt elérhető.

Hangsúlyozni kell, hogy Bocskai kényszerből fogadta el a török segítséget, azért, mert az ő szavaival élve: „magunk elégtelenek valánk idegen nemzet rabságából magunkat megszabadítani”.

Az államférfi

Ekkor s ezután lett a politikus és hadvezér Bocskai István kiváló államférfivá. De nyomban szembe kellett néznie a hogyan tovább kérdésével. Nem volt könnyű döntés, hogy elfogadja-e a Habsburgok kezén levő nyugat-magyarországiak politikai elveit (Illésházy István vezetésével), hogy ti. a császáriakkal fogjon össze, és az ország teljes egysége érdekében vagy csatlakozzék a kelet-magyarországiak, erdélyiek török szövetséget kívánó ajánlatához, s a Habsburgok elleni háború folytatását elvállalva, török fennhatóság alatt álljon helyre Magyarország kerületi egysége. A legújabb kutatások szerint erre a török hajlandó lett volna (Péter Katalin).

Bocskai azonban nemcsak hadvezér, hanem reálpolitikus is volt, úgy látta, hogy a Habsburg-uralom a magyarság nemzeti létét veszélyezteti (Benda), a törökről pedig úgy vélekedett, hogy távol kell tartani az általa még el nem foglalt országrészekről. Ezért nem csatlakozott sem a „német”, sem a „török” párthoz. (...)

Bocskai és a székely nép viszonya jól alakult. Ismerve a helyzetet, 1605. szeptember 18-án levelet írt, amelyet valószínű, titkára, Péchy Simon fogalmazott. A levélből rendkívül érdekes képet kapunk a székely társadalom akkori szerkezetéről. Eszerint voltak több zsellért tartó nemesek, illetve olyan nemesek, akik csak egy zsellért tartottak, voltak továbbá két ekét bíró lófők és szabad székelyek, olyanok, akik csak két ökörrel rendelkeztek, s végül olyanok is, akiknek házukon kívül „semmije sincs”. Tudnunk kell, hogy az ekét átvitt értelemben is használták: bizonyos kiterjedésű földet is jelentett.

A székelység körében Bocskai korára a gazdasági és társadalmi jellegű megosztottság bizony jól előrehaladt: jelentős volt a vagyoni különbség a gazdagabb és szegényebb nemesek, módos lófők és szabad székelyek, valamint a kevésbé módosok között; a teljesen vagyontalanokról nem is szólva. Ezek mind katonáskodó rétegek voltak, még a vagyontalanok is, de valószínűleg ez utóbbiak kiállása a mustrán szegényes lehetett, ezért kellett, amint Péchy Simonnál olvassuk, távolabb tartani őket a fejedelem érkezésekor. Viszont a zsellérek és jobbágyok nem tartoztak fejenként katonáskodni. Mivel tudomása volt a székely társadalom belső feszültségeiről, már a medgyesi országgyűlés alkalmából a Székelyföldre küldte Petki János székely főkapitányt és Szuhay Gáspár magyarországi tanácsosát, hogy a „minemű egyenletlenségeket” a nemesség, lófő és szabad székelyek között eligazítsák.

Bocskai rendkívül nagyra értékelte a székely szabadságot, a székely szabad katonai társadalmat. Ennek jelét adta a hajdúság letelepítésekor, amit székely modell szerint intézett el. Az 1605. december 12-i, Korponán kelt szabadságlevél a következőket írja a fentiekről: „Hogy pedig a mi említett vitézeink (a hajdúk) bizonytalan lakhelyeikről el ne széledjenek, vagy idegen törvényhatóság alá ne kerüljenek, hanem minden időben egy bizonyos állandó helyen és kerületben lakván, s így együtt a mi erdélyországi hív székelyeink szokása szerint, Magyar- és Erdélyországunknak minél alkalmasabb, hasznosabb és sikeresebb szolgálatot tehetnének, és készen találának.”

A fejedelem védelmezte a székely katonanépet, természetesen, erőteljesen megkövetelve a székely had részvételét a katonai műveletekben. Jakab Elek kutatásai során felfigyelt arra, hogy mennyire — mondhatni — előzékeny s gondoskodó volt a székelyek iránt 1605—1606-ban az a Bocskai, aki korábban keménységéről volt híres. Valóban, ezt az új szemléletmódot tükrözik a székely főkapitányhoz sorjában küldött levelei. Ehhez az új vezetői stílushoz, kellemes hangnemhez az is hozzájárulhatott, hogy a fejedelem belső tanácsadójává fogadta a kiváló humanista műveltségű (egyébként szombatos) székelyföldi Péchy Simont, aki a székely kérdések s mentalitás jó ismerője volt, s megtapasztalhatta azt, hogy a szép szóra, emberséges magatartásra a székely fogékonyabb, mint a kemény, dölyfös parancsolásokra. (...)

Amint már szóltunk róla, alighogy elküldte felhívását Erdély kiváltságos rendeihez, sietett a közszékelyek szabadságjogait elismerni s megerősíteni, s így magához vonzotta a korábban nemegyszer rossz szövetséget kötött legnépesebb székely katonai rendet is. Igaz, hogy Bocskai nemzetfelfogása még nem a 19. századi modern nemzet, de annak történeti előzménye, előkészítője. Végül is, Bocskai zászlói alá állította a magyarság nagy részét, s együtt vitték győzelemre a szabadságharcot.

Az államférfi Bocskai persze a szövetségkötéseket sem hanyagolhatta el: sikerült megnyernie az erdélyi szászokat, szövetséget kötött Eremia Movila moldvai fejedelemmel, akitől az erdélyi harcokban segítséget kapott. A szabadságharc győzelmét a bécsi békekötéssel tetézte be, amely véget vetett a magyarok és a Habsburg-hatalom közötti háborús állapotoknak, és számos sérelmet oldott meg Magyarország javára. Bocskai sietett kihasználni a szabadságharc katonai küzdelmét, és ezt azzal sikerült elérnie, hogy a Rudolf császárral kötött 1606. június 23-i bécsi békeszerződésbe sikerült beiktatni Magyarország és Erdély jogait.

A bécsi béke biztosította a protestáns vallások szabadságát, a Szent Korona hazahozatalát Prágából, Magyarország nádorválasztási jogát,

s azt, hogy a magyarországi várak magyar kézbe kerüljenek, továbbá, hogy Magyarországon a tisztségeket magyarok töltsék be, és a szabad királyi városok maradjanak szabadok. És, amit elsőként is említhettünk volna: a bécsi béke Erdélyt a Tisza bal partjával együtt önálló fejedelemségnek nyilvánította.

Bocskai István testamentuma

Sajnos, Bocskai élete rövidre szabott, 1606. év utolsó hónapjaiban betegeskedett, szívbajban szenvedett, s szükségét látta a végső számvetésnek.

Okkal, s nem kis elégedettséggel szólt végrendelete arról, amit sikerült megvalósítania: „Szívem örvend rajta, és Istennek érette nagy hálákat adok, hogy én őkegyelmeket és azt az országot, mint édes hazámat, most mindenféle ellenségtől megszabadult állapotban hagyhatom.”

Végrendeletében megjutalmazta azokat, akik segítettek és tettek valamit a hazáért, miközben üzenetet intéz a magyar nemzethez.

Ismételten azt kell mondanunk: halála közeledtével is a nemzetféltség csendül ki gondolataiból, s külön szól az erdélyiekhez, a magyarországi magyarokhoz, aztán együtt hozzájuk, mint egységes nemzethez: „Ezeknek utána, mint nemzetemnek, hazámnak igaz jóakarója, fordítom elmémet a közönséges állapotnak elrendelésére, s abból is az én tanácsomat, tetszésemet, igazán és jó lelkiismerettel [meghagyom] megírom, szeretettel intvén mind az erdélyieket és magyarországi híveinket az egymás közt való szép egyezsége, atyafiúi szeretetre. Az erdélyieket, hogy Magyarországtól, ha más fejedelemség alatt lesznek is, el ne szakadjanak. A magyarországiakat, hogy az erdélyieket el ne taszítsák ő atyafiainak és ő véreknek, tagjoknak.” Bármilyen idő következik — tanácsolja Bocskai —, ne egymás ellen, hanem egymás javára tegyenek, dolgozzanak akkor is, ha külön országban élnek, s akkor is, ha majd jobb idők következnek. A magyar nemzet figyelmébe ajánlja a székelyeket, hogy szabadságukban tartsák meg őket, a székelységet pedig arra inti, hogy „igyekezzenek az egész magyar nemzetnek megmaradására”.

Bocskai tehát végrendeletében sem feledkezett meg a székelyekről: „Intjük a nemes Országot, Erdélyt, mint édes Hazánkat, sőt megmaradásoknak örökségéért az Istenre kénszerítjük ez egy dologról. Látván mind jelenvaló, mind következő állapottyokat, hogy a Székely Nemzettséget a mi töllünk nekik adott szabadságban tartsák meg és successorunkat is intjük erre legyen fő gongya. Így mind és mind magának, mind az országnak a birodalma örökösebb lehet. A Székelységet pedig mind kedves híveinket intyük fejenként,

szolgáljanak híven hazájoknak és az Országban szép egyességgel alkuván, igyekezzenek az egész magyar Nemzetségnek megmaradására. Többé magyar vérbe fertőzni, és a nemesség romlására ne igyekezzenek; hogy minden nemzetségek előtt dicséretes jó hírek, nevek fen maradhasson."

Bocskai István és a székely magyarság nehéz, göröngyös utat járva egymásra talált, és gyümölcsözően együttműködött. A székelységnek döntő szerepe volt Bocskai erdélyi fejedelemmé választásában, Bocskainak pedig a székelyek jogainak visszaszerzésében és megnyugtatózásában.

Bocskai István magát elsősorban Erdély fejedelmének tartotta, ezért kérte: testét vigyék Gyulafehérvárra, ott temessék el, nem nagy pompával, hanem tisztességgel. Alighogy elintézte a Testámentumi rendelést, rövidesen, 1606. december 29-én Erdély és Magyarország fejedelmeként Kassán elhunyt. Temetését úgy intézték, ahogy kívánta. Nem felesleges itt megjegyeznünk, hogy a Gyulafehérvárra tartó temetési menet megállt Kolozsvárt, s így a város népének (amint a krónikás lejegyezte) alkalma volt arra, hogy a nagytemplomban kitett koporsó mellett elsirassa a „megszabadító” fejedelmet.

Bocskai István Erdély és Magyarország fejedelme, a székelyek ispánja hosszú időre lefektette az erdélyi politika alapjait, azt, hogy két nagyhatalom között miként maradhat fent az Erdélyi Fejedelemség mindaddig, amíg elkövetkezik Magyarország egyesítésének ideje. Az általa lefektetett alapokra épült aztán Bethlen Gábor és I. Rákóczi Ferenc politikája.

Bocskait nevezték a magyarok Mózesének, természetesen, ez a székelysége is érvényes.

Székelymentő fejedelmi politika Bethlen Gábor és I. Rákóczi György idején

Bocskai István elhunyt után az erdélyi rendek nem a végrendeletében ajánlott Homonnai Drugeth Bálintot választották fejedelemmé, hanem Rákóczi Zsigmondot, akit azonban rövidesen lemondásra kényszerített a török és a Habsburg-hatalom. Ezt követően a rendek 1608. március 7-én Báthory Gábort emelték a fejedelmi székbe. Báthory Gábor gazdag és tehetséges, ígéretes fiatalemberként kezdte uralkodását, és el is nyerte a székelyek bizalmát, akik hűségesen kitartottak mellette. De kicsapongó s a szászok iránti felelőtlen politikájával az erdélyi nemesség körében s a török udvarban nagy csalódást okozott, ezért elűzték, s menekülése közben a Ghyczy András által felbujtatott bérencek Váradon megölték. Igaz, hogy már ezt megelőzően, 1613. október 23-án a

kolozsvári országgyűlés a töröktől támogatott Bethlen Gábort választotta fejedelemmé. Bethlen Gábor (1613—1629), valamint I. Rákóczi György (1630—1648) idejét nevezi a történelem Erdély aranykorának. Ezt a megnevezést elfogadta a történetírás is. Szádeczky K. Lajos megállapítása szerint: „Erdély akkor volt a legvirágzóbb, leghatalmasabb, leggazdagabb, s népe legboldogabb. Beteljesült Báthory István és Bocskai István álma: az általuk lerakott alapon erős magyar állam épült, amely megvédte nemcsak önmagát minden ellenséges beütéstől, hanem segélyére sietett az anyaországnak is alkotmányos és lelkiismereti szabadsága megoltalmazására, és kiváló szerepet játszott a világtörténelemben. A kiváló történetíró véleményével ma is egyetért a történetkutatók nagyobb része, s ehhez csatlakozunk mi is. Elfogadható Makkai Lászlónak az a megállapítása is, hogy előtte csak Mátyás király idején esett egybe a kedvező nemzetközi helyzet és az „azzal élni tudó magyar politikus”. Makkai Bethlen azon tervére utalt, amely Erdélyből kiindulva a történeti Magyarország egységének helyreállítását célozta, európai segítséggel, ami végső soron feltételezte a török és a német kiűzését. Emlékeztetünk arra, hogy ez a gondolat már Fráter György, majd Báthory István fejében is megszületett.

Érdemes idézni a kortárs Kemény János emlékirónak, rövid ideig Erdély fejedelmének (1660—1662) véleményét is Bethlen Gáborról. Szerinte Bethlen Hunyadi Mátyáshoz és Báthory Istvánhoz hasonlítható uralkodó volt, s mint ember: eszes, vitéz, kegyelmes, fáradhatatlan a munkában, és „minden rendű embereket előmenetelükben segítő”. Kemény János fiatalon Bethlen környezetében élt, ismerte a fejedelem életmódját, aki szerette a pompás ruhákat, szép épületeket, jó lovakat; zenekedvelő, szorgalmas levélíró, de legfőbb kedvtelése mégis a katonáskodás volt. Kedvét lelte a „fejedelmi vendégeskedésben”, de az Európa-szerte terjengő híresztelések ellenére sohasem ivott a lerészegedésig. Ami a fejedelem politikáját illeti: Kemény úgy látta, hogy Bethlen Gábor egyensúlyban tartotta a Habsburg császár és a török szultán törekvéseit.

Azonban nem minden kortárs vagy későbbi történetíró fogadta el a már említett véleményeket. Az emlékirók közül a marosvásárhelyi Nagy Szabó Ferenc a fejedelmet hibáztatta az 1622-es pénzrontás miatt, mások a pénz- és vagyonszerzés módszerét marasztalták el. Külön figyelmet érdemel Szekfű Gyulának, a két világháború közti időszak egyik meghatározó történetírójának vélekedése. Elismerte Bethlen Gábor zsenialitását a kormányzásban, méltatta gazdaság- és művelődéspolitikáját, s európai formátumú uralkodónak tartotta: „A korszak fejedelme a rendi viszonyok korlátain túl emelkedik immár,

és a később kifejlődött abszolutizmusra emlékeztető önálló pillantással, saját belátása szerint keresi államának javát, emelkedését, külpolitikai érvényesülését, benső gazdagodását. Bethlen Gábor, aki nem született ebbe a felfogásba, páratlan zsenialitással tanult bele a fejedelmi kötelességekbe, s azokat hosszú életen át kemény munkával gyakorolta. Magyarország benne a tizenhetedik század európai államrendszerének nagy tehetségű és nagy sikerű fejedelmet adott."

De szerinte uralkodására árnyékot vetett az, hogy a török segítségével lett Erdély fejedelme, és emiatt szakadás következett be Magyarország és Erdély között. Tehát nem sikerült megvalósítania nagy tervét: Magyarország egységének helyreállítását. Szerinte Bethlen Gábor abszolutista uralkodó volt, s nem nagyon vette figyelembe a rendek jogait.

A mai történetírás Bethlen Gábort a legnagyobb erdélyi fejedelemnek tartja, aki Erdélyt virágzó állammá tette. Kiemeli az uralkodásra való rátermettségét, rettenthetetlen bátorságát, emberséges magatartását alattvalóival szemben.

Az új uralkodóra nehéz feladatok vártak: egyszerre, egy időben kellett helyreállítani Erdély szétzilált belső békéjét s rendjét, Bocskai testamentuma szellemében újból el kellett ismertetni a Habsburg-hatalommal az Erdélyi Fejedelemség önállóságát. Bethlen Gábor nagyságát bizonyította, hogy ezeknek az elvárásoknak eleget tudott tenni. Ehhez hozzájárult bölcs székelypolitikája is.

A rendteremtő székely politika

Bethlen Gábor 1580. november 15-én született az Alsó-Fehér megyei Marosillyén. Apja Bethlen Farkas, anyja Lázár Drusina, régi székely primori család sarja. Gyermekek- és ifjúkorának egy részét atyai nagybátyja gyergyószárhegyi várkastélyában töltötte, s így korán megismerhette a székelyeket otthonukban, a Székelyföldön.

Talán ez is hozzájárult következetes székelymentő politikájának kialakulásához. Bizonyos, hogy Bethlen jól ismerte őket: Báthory Gábor alatt egy ideig csíki főkapitány volt, részt vett az 1595-ös havasalföldi törökellenes hadjáratban, s ismerte a „véres farsang” pusztításait is, valamint a többféle és többször előterjesztett székely panasziratokat. Komolyan vette Bocskai végrendeletét, annak székely vonatkozásaival együtt. Fejedelmi esküjében 1613-ban megerősítette az erdélyi rendek s a székelyek kivívott jogait. Aztán elrendelte összeírásukat.

Mátyás király óta többször összeírták a székely katonai rendeket, de a székely társadalom különböző rétegeit ennyire alaposan nem vették még számba. Az összeírás 1614 februárjában kezdődött, s fejedelmi

biztosok vezették. A lustrakönyvben külön jegyezték fel a főnépet, lófőket, puskás gyalogokat, a felszabadított jobbágyokat (libertini); egy másik rovat feltünteti az ősjobbágyokat, az 1562 előttiakat, a fiscus jobbágyait, a zselléreket, jövevényeket, az özvegyeket, árvákat és betegeket is. (...)

1614-ben 392 főembert, 4131 lófőt, 2877 gyalogot és 3778 libertinust írtak össze a Székelyföldön. Ezek alkották a szabad rétegeket. A jobbágyok 5068, zsellérek 3000, jövevények és egyebek 950 fős kategóriája az alávetett, nem szabad része volt a székely társadalomnak. Százalékos megoszlásban: a főemberek 1,94, a lófők 20,45, a gyalogok 14,25, a libertinusok 18,71 százalékot alkottak, így a társadalomnak a szabadok mintegy 55 százalékát, a függőségben lévő jobbágy- és zsellérréteg több mint 44 százalékát tette ki.

Mit jelentenek ezek a számok és arányok?

Mindenkelőtt azt, hogy a székely társadalom az 1562-es felkelés óta hatalmas változáson ment át: a szabadok aránya nagymértékben csökkent, a nem szabadok: jobbágyok, zsellérek és jövevények száma viszont felduzzadt. A feudalizmus térhódítása gyorsan haladt előre. Különösen feltűnő a korábban legnépesebb gyalogrend megfogyatkozása: a mindössze 2877 fős gyalogrend a társadalom 14,25 százalékát tette ki, viszont a jobbágy- és zsellérréteg meghaladta a 44 százalékot.

Az arányok annál feltűnőbbek, mivel az 1562-ben jobbágyságra jutottak közül közben sok család visszanyerte szabad állapotát; a 3778 főt számláló libertinus társadalmi réteg a volt fejedelmi jobbágyságból alakult ki. Csakhogy a jobbágyosodás és zselléresedés folyamata sem állt meg Bocskai fejedelemségéig, aztán ettől Bethlen Gáborig.

Ha a jobbágyosodás területi, székenkénti megoszlását vesszük tekintetbe, feltűnőek Marosszék adatai, ahol a jobbágyok és zsellérek aránya már a társadalom 55,75 százalékát is elérte, aztán Udvarhelyszék következett több mint 47 százalékos aránnyal, Háromszék (Sepsiszek, Kézdiszek, Orbaiszek) valamivel jobban megőrizte társadalmi megoszlását, itt a szabadok aránya elérte az 57,47 százalékot, Csíkban pedig a közel 54 százalékot.

Viszonylag erős jobbágytartó nemesi rend alakult ki a Székelyföldön. (...)

A régi primori rend felső rétege már ugyanolyan nemesi státust kapott a Székelyföldön, mint a vármegyei nemesség. A lófők szám szerint erős rend, de nagyobb részük inkább egyházas, tehát szegény, amolyan „hétszilvafás” nemesi rend, a gyalogok pedig szabad rendű földművelők voltak.

Bethlen Gábor, látva a székely társadalom átalakulásának arányait, valószínűleg meglepődött a régi katonai rendek hanyatlása miatt.

Mivel ő Bocskai politikáját folytatta, megpróbált gátat vetni a további jobbágyosodásnak, ugyanis elsősorban katonára volt szüksége. Már 1614-ben visszaadta a székelyek szabadságának egy részét, előírta katonai kötelezettségüket, és szigorúan megtiltotta a nemeseknek, hogy szabad székelyt fogadjanak jobbágyi szolgálatra.

Ezután következetesen folytatta az eljobbágyosított gyalogrend kiváltását: 1623-ban biztosokat rendelt ki ennek végrehajtására. A biztosok erélyesen léptek fel még olyan befolyásos főemberek ellen is, mint Csík-, Gyergyó- és Kászsószék főbírája, tőlük több családot visszavettek, s a gyalogpuskások rendjébe iktatták be. Sorolhatnánk Ugron Pál vagy Gáspár János marosszéki kapitány esetét, akiktől jobbágyokat váltottak vissza, ugyanakkor Bethlen nemesítésekkel, lófősítésekkel erősítette a felsőbb rendet és a katonaréteget. Egy 1627-ben készített leírás szerint az udvarhelyszéki nemesek, lófők és gyalogok száma megkétszereződött, s a jobbágyok száma a korábbinak kétharmadára csökkent.

Bethlen Gábor többször kifejezte szándékát azzal kapcsolatban, hogy a székelység fejenkénti katonai szolgálatait igénybe kívánja venni. A rá jellemző határozottsággal megparancsolta nekik a következőket: „Hagyjuk és parancsoljuk in serio kegyelmeteknek, feje és minden jószága, tisztessége, szabadsága vesztese alatt minden ember, valaki hazánkat, abban való javait, feleségét, gyermekét szereti, el ne múlassa (mulassza), hanem fejenként ennekelőtte kiadott rendelésünk szerint, mind személyében, mind a maga jószágáról tartozó lovassával, gyalogjával, mindjárást, se órát, se napot nem várván, minden hadi apparátussal, fegyverével, élésével megindulván, szép lassú ballagással Marosvásárhely felé."

Ismerve a hosszabb idő óta szokásos visszaéléseket, a rendelet figyelmeztette a tisztségviselőket: ne mentesítsenek senkit a hadba szállástól, mert ha „fizetésért, avagy egyéb úton valakit adományért, kedvéért, barátságért" otthon hagynak, „kegyelmetek büntetés nélkül nem marad". A rendelet azt is előírta, hogy a zsellérek és földönlakók s más fegyverfoghatók fejenként készen legyenek, hogy szükség esetén, általános felkeléskor hadba szállhassanak.

A fejedelmi politika a székely hadnép eljobbágyosodását nemcsak rendeleti úton kívánta megakadályozni, hanem a jobbágyok megadóztatásával is. Az történt ugyanis, hogy sokan a jobbágyi zselléri szolgálatot könnyebbnek tartották, mint a katonáskodást, és tömegesen kötötték le magukat szolgálatra földesúrnál, tisztségviselőnél s katonai parancsnoknál. Bethlen Gábor fejedelem 1622-ben Besztercén ezt a nem kívánt jelenséget elítélte, mivel — mint mondotta — a tízezret meghaladó jobbágyság, noha ezen országban laknak, s annak minden hasznát úgy veszik, mint bárki

más, „mindazonáltal sem adót, sem dézsmát nem adnak, hadba nem mennek, akármilyen szedés, terü legyen a székelységen”, s mindenféle terhet csak a „kevés lófő, veres darabont, szabad székely supportál”. Olyan nagyarányú társadalmi folyamat zajlott, amely a teljes régi székely társadalmi szerkezet eltűnését vetítette előre, hiszen Bethlen Gábor szerint „szegény Bocskai fejedelem idejétől fogva is közel hatezer székely lőtt jobbággyá”. Mi több: az eljobbágyosodás a lófő rendet, illetve annak szegényebb rétegét is fenyegette.

Az összeírt lófőcsaládok száma 4131 volt 1614-ben. Ezeknek csak egy része — feltehetőleg a többsége — volt a régi (1562 előtti) lófőcsaládok leszármazottja, mert sokukat a gyalogok vagy éppen a fejedelmi jobbágyok közül egyéni oklevéllel emeltek a fejedelmek a lófő rend közé. Anyagi helyzetük is különböző volt, bár jogilag a kiváltságosak közé tartoztak, a többség maga művelte földjét, esetleg egy-két zsellérrel vagy szolgálával. De kötelességük volt katonáskodni saját felszereléssel, saját költségükön, ezért nemcsak a nemesek, primorok, de amint a többször idézett fejedelmi előterjesztés is kitért rá: a jobbágyságból kiváltott lófők is „elhitegetnek, megmutogatván nekik, mely könnyen élhetnek a jobbágyságuk neve alatt”. (...)

Bethlen Gábor az igazságosabb közteherviselésért

Bethlen Gábor a közterhek hordozásában igazságosabb rendszert kívánt teremteni, bár a rendi társadalom körülményei között a nemesi előjogok miatt csak óvatosan lehetett ehhez a szociális kérdéshez hozzányúlani. Bethlen Gábort talán Mátyás király példája is bátorította ez irányú törekvéseiben.

A nemesi előjogok közül az adómentesség az egyik alapjog volt, amelyet a magyar nemesség a végsőig védelmezett. Ezt tette a székely primorság, nemesség is. Az adómentességet azért lehetett megvédeni, mert helyette a nemesnek saját költségén hadi szolgálatot kellett teljesítenie. Ezt az egyébként világos helyzetet nagymértékben bonyolította az, hogy a nemesség a jobbágyainak is lehetőleg adómentességet kívánt volna, illetve minél kevesebb közterhet azért, hogy az adófizetés a jobbágy anyagi helyzetét ne rontsa. A székely társadalomtörténet egyik, még alig tanulmányozott kérdése a nemes-jobbágy viszony, amely számos sajátosságot mutat. Láttuk, hogy a Székelyföldön a jobbágyrendszer több úton alakult ki: magából a székely társadalomból jött létre a földönlakók rétege, az „ősjobbágyság”, ugyanilyen képződmény volt a „fejekötött” jobbágyság, amely „önként” vállalt jobbágyi vagy zselléri szolgálatot. Egy másik kategóriát az „adományos” jobbágyság képezett, amelyet a fejedelmek a „jus regium” szerint bizonyos érdemekért adományoztak hűséges alattvalóiknak. Ez a kategória a tipikus úrbériség fogalmát

mindenben kimerítette. Emlékezzünk arra, hogy János Zsigmond az egész gyalogrendet, amely akkor a székely társadalom nagy részét, mintegy kétharmadát tehetette ki, fejedelmi jobbágynak minősítette. A jobbágyok egy részét aztán felszabadította Báthory Zsigmond, Mihai vajda s főként Bocskai. A tehetősebb jobbágycsaládokból a fejedelmi korban hozták létre az új katonai rendet: a darabontságot. Mindennek ellenére 1614-ben a székely társadalom több mint 40 százaléka jobbágy és zsellér volt.

Bethlen Gábor alatt ez a nagy létszámú jobbágy- és zsellérréteg a székelyföldi földesurak szolgálatában állt. De az államnak adót nem fizetett, így a közterhek viselése nagyrészt az amúgy is megfogyatkozott szabad székelysége hárult. Ezen akart változtatni Bethlen Gábor egy igazságosabb közteherviselés bevezetésével. Ezért kéri a nemeseket, hogy váltsák be az uralkodása kezdetén tett ígéretüket, miszerint a töröknek fizetendő adóhoz jobbágaik is hozzá fognak járulni. „Kövessék az igazságot, s ha már nagy része a hadakozó népnek közöttök jobbágyságra adta magát (...) mindenféle jobbágyok rótassanak kapu számra ő köztök is.” Ez ellen nem szólhat senki semmit, mert „a békességben való csendes nyugalom nekik is csak olyan jó és hasznos, mint minékünk”. Vagyis — szerinte — a töröknek járó adó kifizetése — a nyugalom érdekében — mindenkinek érdeke.

Ugyanakkor Bethlen arra kötelezte a nemeseket, hogy azoknak a jobbágyoknak, akik adósság miatt kötötték el magukat jobbágynak, tegyék lehetővé az önmegváltást, amiből kettős jó származik: több lesz a fegyveres, s ezután senki sem lesz olyan könnyen jobbágygyá, mint eddig.

Bethlen társadalompolitikája világos, célirányos, s az adott társadalmi rendszerben igazságos volt. Végül ezzel sikerült megállítania a székely szabadok eljobbágyosodását. De látnunk kell az érem másik oldalát is: azt, hogy az ő uralma alatt fellendülő gazdálkodáshoz a földesurakká vált nemeseknek munkaerőre volt szükségük, ezért a felszabadított székelyek helyét idegenekkel töltötték be. Valóban, az 1614-es összeírásban nem kevés olyan jobbágyot találunk, akit Moldovánnak, Oláhnak neveztek (ezeknél sokszor feltűntetik, hogy havaselvi, moldvai). Őket rendszerint vagy a zsellérek, vagy a jövevények közé sorolták be az összeírók, s számos Oláh nevű zsellérnél olvassuk: Fogaras vidéki, Fogaras földi, sőt, azt is, hogy karánsebesi és így tovább.

Világos tehát, hogy a román jobbágyok székelyföldi betelepülése vagy telepítése is elkezdődött ekkor. Ez a folyamat a 18. században felerősödött.

I. Rákóczi György és a székely jog

Bethlen Gábornak nem volt gyermeke, halála után második felesége, Brandenburgi Katalin (1629—1630) és testvéröccse, Bethlen István gyakorolta átmenetileg a fejedelmi hatalmat, de már 1630-ban Rákóczi Györgyöt választották a rendek Erdély fejedelmévé.

I. Rákóczi Györgyöt régi kapcsolat fűzte Bethlen Gáborhoz. Amikor 1616-ban a bécsi udvar Bethlent szerette volna megbuktatni, Rákóczi értesítette őt a készülő támadásról, aztán a politika terén is együttműködött Bethlennel. Fejedelemsége alatt folytatta Bethlen Gábor eljárását mind a gazdaság, mind a politika és a kultúra terén, utóbbiban felül is múlta nagynevű elődjét. Tovább erősítette a fejedelem hatalmát is, a legfőbb kérdésekben maga döntött, a rendek aztán jóváhagyták azt. A székelységgel is igyekezett jó kapcsolatot ápolni.

Már uralkodása kezdetén kérték a székelyek I. Rákóczi György fejedelemtől „régisabadságuk” visszaállítását. Amint kiderült, a „jus regium”, a királyi jog visszavonását szerették volna elérni. Emlékeztetőül: a királyi jogot az 1562-es felkelést követően terjesztették ki a Székelyföldre. Visszavonását Mikó Ferenc, Csík-, Gyergyó- és Kászsószék főkapitánya s Tholdalagi Mihály, Marósszék főkapitánya kérte, majd az aranyósszéki lustra alkalmából a „székely urak egyeteme nevében” terjesztettek elő folyamodványt. Rákóczi 1636-ban Szamosújvárt kiállított kiváltságlevelében, bízva a székelység iránta való hűségében, teljesítette kérésüket. Íme az erre vonatkozó rész: „Mind ezeknek tekintetéből, és általok óhajtott bőkezűségünknek nyilvános és örökös bizonyosságául, a székely urak fennírt egyetemének s mind két nem levő összes maradékainak állandó kiváltságlevelünk alakjában kegyelmesen oly szabadságot és mentességi előjogot adunk, engedünk, ajándékozunk és adományozunk: hogy ezentúl soha a mondott székely urak között bár minő mag nélkül elhaltaknak megszakiadás kiírása ne tétethessék és véghez ne vitethessék; sőt azon megszakiadtaknak javaira nézve sem valamely béigtatás vagy físcusunk és következőink, Erdély törvényes fejedelmei részére foglalás ne lehessen és ne tétessék; hanem azon megszakiadtak javai nemzetségök mindkét ágoni egyéneire szálljanak és maradjanak, megtartatván azonban ők szokásaik és gyakorlatuk. A minthogy a székely urak fenkiírt egésze egyetemének s mind két ágoni utódainak és maradékainak adjuk, ajándékozunk, engedélyezzük és adományozunk, s jelen adománylevelünket nekik örökös kiváltság gyanánt engedményezzük úgy összesen mindnyájoknál és valamennyieknél, mint külön-külön minden székely székekben megtartandót. Valamint jelen kiváltsági adománylevelünket

Marosszékből létező és lakó összes hű székely urainknak örökös kiváltság alakjában kiadandónak véltük. Jelen levelünk ereje és tanúsítása szerint. Kelt Szamos-Újvár várunkban, januarius hava harmincadik napján, az Úr ezer hatszáz harminchatodik esztendejében."

Nem kevesebbről van szó a fenti fejedelmi okmányban, mint a legalapvetőbb székely szabadságjog visszaállításáról: a Székelyföldön „királyi jog alapján foglalás ne lehessen és ne tétessék". A „székelység egyeteme" kifejezés is biztató lehetett a maga korában, mert a székelységet egységes közösségként, saját jogkörében tünteti fel. Ebben a fejedelem székely politikájának alapvonását kell látnunk.

Természetesen, Rákóczi György elvárta a katonai szolgálat s más kötelezettségek pontos teljesítését: „A legjobb reménnyel vagyunk, hogy a mondott székely urak valamennyien, mind önnön ősi harcias vitézségök dicsérete, mind a mi irántoki készséges bőkezűségünk által hálásan ösztönöztetve, minden mi vetélytársaink és kedves hazánk ellenségeivel szemben az erény, vitézség, kitűnő hit és sértetlen hűség minden kötelességeinek kész szívvel teljesítésére vetélkedve fognak összeseregleni, és hozzánk s következőinkhez, Erdély törvényes fejedelméhez mindig legnagyobb állhatatossággal és hűséggel ragaszkodandnak."

Az elszegényedett katonarendűek letelepítése

Tudomásunk szerint a kutatás eddig nem figyelt fel I. Rákóczi Györgynek egy rendkívül fontos intézkedésére, arra, hogy a nincstelen székely katonai családokat letelepítette. Valószínű, hogy Bocskai István hajdútelepítő politikájából indult ki.

A telepítésre azért kellett sort keríteni, mert a népszaporulat és az elszegényedés következtében a falvakban jelentős számú székely maradt házhely és nyílföld nélkül. Számukra csak két lehetőség állt fenn: vagy házhelyet és földet kapnak valahol, vagy elkötik magukat jobbágyá. Tudjuk, hogy az utóbbit mind Bethlen Gábor, mind I. Rákóczi György ellenezte: mindketten nagyszámú jobbágyot váltottak vissza a földesuraktól, s Rákóczi emellett — amint a következőkben látni fogjuk — földet is adatott (!) a nincstelen katonáknak.

Rendkívül érdekes volt az eljárása is: bizottságokat küldött ki azokba a településekbe, ahol valamennyi szabad föld állt rendelkezésre, s ott az illető bizottság előtt a falugyűlésen megállapodást kellett kötni a faluközösség s a letelepítendő családok között a juttatandó földről s a betelepülők jogairól — rendkívül pontos feltételek mellett.

Mivel I. Rákóczi György székely politikájának új, eddig nem ismert vonásáról van szó, idézzük a jegyzőkönyv megfelelő részét:

„Udvarfalván falusbíró veres drabant Szász András házához e végre, mind mostani kegyelmes urunkra panasz menvén, hogy sok hadviselő emberek nevekettének sok helyyeken, azért a hun vadnak szabad helyyek, királyi földek, helyet nem akarnak nekik adni, szükségesképpen jobbágyságra kell magakat adni, ha ő nagysága meg nem orvasalya; azért mindenfelé commissiót bocsátván ki ő nagysága, hogy valahun falu földé vagy királyi föld találtatik, hadviselő emberek lesznek, ott illendő árán hely adassék nekik, mert ha többé panasz jű reám, fejedelmi hütemre mondam, hogy az bírókban vagy esküttekben akasztatak fel.

Azért műk is engedelmesek lévén az ő nagysága méltóságos parancsalattyának, mivel kösztünk is lévén hét becsülletes emberek, hadviselő, azért alkuvának mi előttünk fogott közbírák előtt, hogy az ötinek benvaló ülés ház helye nincsen, azért adának mű előttünk (...) háram háram magyar forintokért benvaló ülés ház helyet nyíl váltságával együtt, nyílváltság pedig egy egy forint, (egy pecsi)nye (a másolat szerint; az eredetiben részben olvashatatlan), egy fazék étek; a más kettőnek is hasonlóképpen; ilyen formában, hogy ha magszakadatlan (magvaszakadás esetén) maradnak, ezen faluba szabad székellyekre visszamaradgyan; ha pedig valamellyik el akarná adni, a falut tartozzék megkínálni velle, úgy athassa másnak, hogy ha a falu meg nem váltaná, aszt is úgy, hogy rendünkön való embereknek adgyák, más külemben meg nem engedgyük, fellyebb pedig ne athassa az mint a falu adta; az ralyta való épületet, kivel alkuhatnak, úgy adgyák el.

Az földek felől tőnek ilyen conditiót, hogy ezen őss emberek sok ganéjozással csinálták földjeket, két két hold földet fognak (fogtak) meg fogott földeknek, a többit kibocsátták mind oszlássban, ilyen formán, hogy ezen uly emberek is az mellyiket szeretik az ő nekik jutott földekből, ők is szintén úgy fogatt földeknek tarthassák mint mű, ha valaha az határt felráznák is; ezt hozzá tévén, mivel vadnak irtásink is, kit csináltunk sok munkánkkal szántó földet vagy széna rétet, ezeket, oszlássra nem bocsátottuk, hanem ő kigyelmek is, ha nem restellik, a falu földéből szabadasan irthassanak, a legyen örökes földek mint mű nekünk."

A fejedelmi parancs határozott volt, s végrehajtásának elmaradása a legsúlyosabb büntetést vonhatta maga után: „valahol falu földé vagy királyi föld találtatik", illendő áron adják el rászoruló hadfiaknak. Az egyezés a falu képviselői és az illető betelepülők között bírák előtt jött létre. A jegyzőkönyvből az is kitűnik, hogy korlátozott tulajdonjog illette meg az új falutagokat, de azt is lehetővé tették, hogy a falu erdejéből „szabadon irthassanak", és az legyen örökölhető családi tulajdon. Ilyenformán Udvarfalván három szegény nemes és négy darabont rendű székelly jutott házhelyhez és földhöz. Valószínűleg

Udvarfalva sem volt egyedi eset. Ezt természetesen a későbbi kutatások bizonyíthatják vagy cáfolhatják.

Akárcsak Bethlen Gábornak, I. Rákóczi Györgynek is sok katonára volt szüksége, ezért is vette védelmébe a székely katonai rendeket. 1635-ben általános katonai összeírást rendelt el. Ezeket több helyen tartották a fejedelem részvétele mellett, s az ott begyűjtött adatok a katonai rendek megerősödését, illetve a jobbágyság arányának jelentős visszaesését mutatják. A székely földesurak emiatt, valószínű, nehezteltek I. Rákóczi Györgyre, hiszen csak azon jobbágyokat tarthatták meg, akik 1614 előtt „önként” vállaltak jobbágyi szolgálatot.

I. Rákóczi György hadakozásában a székelység nagy erővel vett részt, ami vállalt kötelezettsége, s azért kerülhetett erre sor, mert Erdély gazdaságilag is megerősödött.

Összegzésül: Bethlen Gábor és I. Rákóczi György politikája nyomán a székely társadalom belső válsága megoldódott, az új rendi szerkezete megerősödött: ez a nemesi, a lófői s a gyalog puskás rend létszámában s anyagi helyzetében is megnyilvánult. A két nagy fejedelem politikája ugyan nem szüntethette meg a feudalizmusra jellemző újabb keletű társadalmi képződményeket (nemes-jobbágy), de megakadályozta azt, hogy az egész korábbi gyalogrend, a székely nép az átalakulás áldozatává váljon. A szabad székely népesség megőrizte többségét, ez döntötte el meghatározó módon a Székelyföld magyar jellegének fennmaradását.

A fejedelmi korszak székely öröksége

Az előző fejezetekben röviden szóltunk az Erdélyi Fejedelemség korának székelyföldi politikai történetéről, miközben igyekeztünk utalni Erdély általános helyzetére is. Említettük, hogy Bethlen Gábor és I. Rákóczi György korát, sőt, egyesek Apafi Mihály idejét is gyakran nevezték Erdély aranykorának, amikor a gazdaság fellendült, s virágzásnak indult a kultúra.

Önként adódik a kérdés, hogy vajon ebből mi jutott a Székelyföldnek, beszélhetünk-e itt is korszerűsödésről, haladásról, valamiféle „aranykorról”. Kérdésünk, hogy a társadalom radikális átalakulása együtt járt-e azzal, amit fejlődésnek szoktunk nevezni. A következőkben ezekre próbálunk röviden válaszolni.

Erdély társadalma a 17. század utolsó évtizedeiben, az önálló Fejedelemség megszűnésének idején megosztott volt: jelen volt benne a Közép-Európára jellemző nemes-jobbágy képlet, másrészt tele volt sajátosságokkal, különösen a székely és a szász társadalom jellegzetességei következtében. A vármegyékben tipikus feudális szerkezet alakult ki már a 14–15. században. Itt a társadalom

csúcán a nemesség, elsősorban a nagybirtokos főnemesség helyezkedett el, a lakosság nagy többségét viszont a jobbágysáگزsellérség alkotta. A székely székekben viszont a feudalizmus későbbi képződmény volt, s kialakulása a fejedelemség korában, főként 1562 után gyorsult fel. Itt a társadalom többségét a szabad rendű székelység alkotta, a nemességét a primorok rendje s a köznemességhez hasonló lófő rend tette ki. Ugyanakkor a Székelyföld lakosságának több mint egyharmada jobbági-zselléri függőségben élt.

A szászok társadalma lényeges különbséget mutat mind a vármegyék, mind a székely székek társadalmától: a többség megőrizte szabad paraszti státusát, de igen jelentős volt a városi népesség aránya is. Nemessége már régen eltűnt, s helyét és szerepét a városi polgárság (patrícusok) foglalta el, illetve vette át. Itt a jobbágrendszer még kevésbé terjedt el, mint a Székelyföldön.

A Partiumban, amely az önálló Fejedelemség korában váltakozó területi megosztásban Erdélyhez tartozott, a rendiség és feudalizmus tipikus formája alakult ki már a Magyar Királyság idején. Gazdag volt a nemessége, ezért fontos szerephez jutott Erdély helyzetének alakításában.

Végül emlékeztetünk arra, hogy a reformáció következtében átalakultak Erdély s a Székelyföld vallási viszonyai is. A magyarság és székelység nagyobb része protestáns lett (református vagy unitárius), a szászok megalakították saját evangélikus egyházukat, a románok viszont megőrizték görögkeleti, ortodox vallásukat. Erdélyben a jobbágynak nem kellett feltétlenül követniük földesuruk hitét. A ritka kivételek közé soroljuk Brassó vidékének csángómagyar jobbágyságát, amelyet a lutheránus vallás követésére bírtak rá.

Ezután vizsgáljuk meg a fejedelmi korszak székely örökségét.

A székely társadalom szerkezetének változásai

Bár a modern népszámlálások ideje még távol volt, bizonyos katonai és jobbági összeírások adatai alapján nem reménytelen a népesség hozzávetőleges számának meghatározására vállalkozni. Erre annál inkább szüksége van a történetírásnak, mivel — amint láttuk — Erdély mind a 15 éves, mind a 30 éves háborúban részt vett, sőt, nem ritkán háborúk színtere volt, s a nagy járványok sem kerülték el, tehát nagy emberveszteséggel kell számolni a Székelyföldön azért is, mert az erdélyi haderő nagyrészt székelyekből állt.

A székelység létszámának alakulásával utóbb Tüdős S. Kinga foglalkozott behatóbban. Szerinte a Székelyföld népessége a 17. század utolsó felében mintegy 100 000 főt számlált. Ezt az adatot elfogadva megállapítható, hogy a 15. század közepéhez mérten a Székelyföld lakossága megkétszereződött.

A székelység szaporodása közvetve kitűnik abból a beadványból is, amelyet I. Rákóczi György fejedelemhez 1632-ben nyújtottak be, eszerint „sok hadviselő emberek nevedtenek sok helyeken”. Vagyis igazolódik az, hogy Bethlen Gábor és I. Rákóczi György uralma alatt Erdély s benne a székelység helyzete jobbra fordult, amit a népesség számának gyarapodása is bizonyít. De ezzel egy időben megváltozott a régi székely társadalom képe is.

A jobbágyrendszer behatolása a Székelyföldre, s erőteljes terjedése az 1562-es felkelés után jelentős mértékben átalakította a társadalom összetételét. Ezután a régi székely társadalmi rendeknek együtt kellett élniük s munkálkodniuk az újakkal mind falun, mind városon.

Emlékezzünk arra, hogy a megtelepedés idején a székely társadalomban három rend alakult ki: az előkelőké (primorok), a lófőké és a gyalogoké. Az önálló Erdélyi Fejedelemség korában azonban olyan új társadalmi rétegek is kialakultak, amelyek korábban csak a vármegyében voltak jellemzőek, de sajátos székely képződmények is megjelentek.

A 17. században a Székelyföldön a következő rendeket és rétegeket jegyezték fel az összeírások: 1. főnemesek; 2. birtokos köznemesek; 3. armalisták és egyházi nemesek; 4. városi nemesek; 5. bebíró nemesek; 6. lófők; 7. darabantok; 8. libertinusok vagy szabadok; 9. jobbágyok; 10. zsellérek; 11. jövevények.

A felsorolásból kitűnik, hogy milyen nagymértékben átalakult a hajdani három rendű székely társadalom képe. (...)

Több szempontból a legérdekesebb változás az volt, hogy az ősi primori rend fokozatosan átalakult nemesi renddé, amely maga is alrendekre bomlott. A főnemesek és köznemesek rendje jobbágytartó földbirtokos társadalmi réteggé vált. Az armalisták új rendjét a fejedelmek rendszerint oklevél-adományozással hozták létre, akárcsak azt a nemességet, amely a rend szegény rétegét alkotta. Általában az armalista és egyházi nemesi családoknak is szolgált egy-két jobbágy, zsellér, gazdasági szolga. A bebíró, tehát nem a Székelyföldön lakó, de ott birtokot szerzett nemesi réteg mind nagyobb befolyásra tett szert, mivel rendszerint házasságok által székely rokonsági rendszerekben is betagozódott. A nemesi rend kiváltságos társadalmi kategória volt, amelynek katonai szolgálatot kellett teljesítenie, ha a fejedelem igényt tartott rá.

A 16–17. században a régi lófői rend felsőbb rétege már nemessé vált, ami apasztotta számukat, de a fejedelmek a gyalogrendből oklevél adományozásával nemcsak ellensúlyozták a veszteséget, hanem még növelték is számukat. A lófői oklevelet rendszerint kitűnő hadi szolgálattal, vitézi tettel lehetett kiérdemelni. A darabantok rendje új képződmény volt, amelyet a fejedelmi jobbágyok felszabadításával hoztak létre. Ez az új, korszerűbben felszerelt, s

jobban kiképzett katonai réteg foglalta el a korábbi gyalogrend helyét a székely hadban.

A libertinusok rendje is az 1562-ben jobbággyá nyilvánított székelyek felszabadításával alakult ki, s a tulajdonképpeni földművelő-állattenyésztő szabad székelységet képezte. Helyzete mindinkább hasonlított a vármegyei s szászföldi szabad parasztokéhoz. A jobbágyság és a zsellérség a korábbi gyalogrendből, valamint a betelepülőkből gyarapította sorait, s nagy létszámú társadalmi kategóriává duzzadt fel.

A népességnek több mint 9/10-e falun élt, ami eléggé megindokolja, hogy áttekintsük a falurendszerben bekövetkezett változásokat.

A falurendszer változásai

A székelyföldi faluhálózatnak a fejedelmi korban lényegesen más volt a szerkezete, mint korábban.

Amint azt a székelyföldi településhálózat kialakulásáról szóló fejezetben felvázoltuk, a 15. század végére már létrejött a székelyföldi falurendszer. A Bethlen Gábor és I. Rákóczi György idején készült katonai és jobbági összeírás adatai szerint a települések száma keveset változott. A 15. század végén 391, a 17. század elején pedig 388 volt. A különbség lényegtelen, új falvak nem keletkeztek, s jelentős számban valószínűleg nem is tűntek el.

Megállapítható tehát, hogy a háborúskodások, a török és tatár betörések során a székely faluhálózatot nem érte olyan nagy pusztulás, mint az erdélyi vármegyékbelit, különösen a nagyobb folyók mentén. Előrebocsátjuk, hogy a Székelyföldön nem tűntek el a falvak sem II. Rákóczi György, sem Kemény János uralma idején, amikor pedig Erdély más vidékein (a szász székek kivételével) tömeges volt a pusztulásuk. Viszont sokat változott a falvak nagyságrendje s társadalmi összetétele; a Székelyföld népességének (valószínű) megkétszereződéséből következően a falvak népességének ugyanilyen arányú növekedésével számolhatunk. (...) Ebben a székely népesség születési többlete volt az alapvető tényező, bár a betelepedés is hozzájárult a növekedéshez. Amint már utaltunk rá, ez utóbbi folyamat jól nyomon követhető a forrásokban. A betelepültek között sok a román elem, de ez a folyamat nem öltött olyan méreteket, hogy a Székelyföld magyar etnikai jellegét lényegesen befolyásolta volna. A nem magyarok betelepődése és telepítése ugyan ezután fokozódott, de ezzel később foglalkozunk.

A 16—17. században a falvak társadalma átalakult: benne számos kismanes, nagyszámú libertinust (szabad székelyt), darabant rendűt, jobbágyot és zsellért jegyeztek fel az összeírók. Az értelmiségi

foglalkozásokat a papok, a szaporodó számú tanítók, diákok, hivatalt viselő nemesek, magasabb fokozatú katonai vezetők jelentették.

Következtetésképpen új falutípus jött létre. Míg a középkori falut nagyrészt ugyanazon három rendű székelység népesítette be, addig a 16—17. században már ez az archaikus rendi falutípus ritka lett, csak a kisebb, földesúr nélküli települések őrizhették meg „szabad falu” jellegüket. Azok a falvak viszont, amelyekben létrejött a nagybirtok és nagygazdaság, kisebb vagy nagyobb mértékben eljobbágyosodtak. Példaként, íme, két különböző típusú miklósvárszéki (Erdővidék) falu társadalma:

Sepsibacon társadalmi rendjei 1614-ben: nemes 0, lófő 6, gyalog 35, szabad székely 25, összesen 66 család.

Barót társadalma 1614-ben: nemes 5, lófő 16, gyalog 27, szabad székely 40, jobbágy 51, zsellér 3, összesen 142 család.

Vagyis Sepsibacon tipikus rendi szabad falu maradt, Barót viszont vegyes településsé alakult át, ahol a 83 szabad rendű család mellett már 54 jobbágy- és zsellércsalád élt. Kirívóbb eset az orbaiszéki Zágón, amelyben 39 szabad rendű családot és 173 jobbágy- és zsellércsaládot találtak az összeírók. Tehát itt a nem szabadok már a népesség többségét tették ki. És az ilyen vegyes társadalmú falutípus már a 17. században általánossá vált. Ez kihatott a falu életére, életmódjára is.

Milyen változásokat okozott a székely falu életében a jobbágyság meghonosodása?

Elsősorban azt, hogy a falu határán osztozniuk kellett a különböző társadalmi csoportoknak, s a határhasználat rendjét is újra kellett szabályozni a belső béke érdekében. Mint ismeretes, ezt a szabályozást a falutörvények rögzítették, amelyeknek betartása a faluközösség vezetőinek a feladata volt.

Közismert, hogy a székely falutörvények feltárásában Imreh István kutatásai kiemelkedő eredményeket hoztak, ezért nem tartjuk szükségesnek részletes ismertetésüket.

Szeretnénk azonban konkrét példán bemutatni azt, hogy a faluközösség hogyan oldotta meg saját törvényei szerint a szaporodó szabad székelyek, valamint a betelepülő szegény szabadok s jobbágyok házhely- és termőföld-igényét. Emlékezzünk arra, hogy a marosszéki Udvarfalván a szabad székelyek és darabontok gyűlése egy kiküldött bíróság előtt öt hadviselő szegény rendű székelynek házhelyet adott három forintért és nyílföldhöz való jogot egy forintért, azzal a kikötéssel, hogy amennyiben magva szakad valamelyik családnak, akkor a földet csak a falunak vagy saját renden levő embernek adhassák el. Ugyanakkor Borsos Tamás és Petki Erzsébet kérésére két-két jobbágyuknak a falu földjéből részt juttattak, de feltételként kikötötték, hogy ha ő „kigyelme jobbágysai ezen faluval

való egyességet nem állaná(k) (...), a falu mint maga földét visszavehesse, a jobbágyok pedig ériék meg az ura (uruk?) földével". Világos tehát, hogy a falu földjéből egyszerre kilenc új gazdának kellett földet adni, s emiatt kevesebb jutott a faluközösség régebbi tagjainak, de a föld és a jogok újraosztását pontosan elvégezte a falu. (...)

A székely gazdálkodás jellemzői

A Székelyföldön a földtulajdon már a kezdetektől sajátos formát öltött: a családi ház és belső telek minden család magántulajdonát képezte. A faluhatárt viszont kettős tulajdonforma jellemezte: a székely örökségként nyilvánított birtok családi magántulajdont képezett, a falu közös birtokát viszont nyílhúzással a falugyűlés időnként újraosztotta, de a földet mindig egyénenként művelték meg. A közös tulajdonú erdőt és legelőt viszont a falu lakói szabadon használhatták — a szokások normái szerint.

Az idő múlásával a szántók és kaszálók mind nagyobb része került magántulajdonba, s egyre kevesebb maradt a faluközösségnek, amelyet újra lehetett osztani. Ez ugyanakkor a földművelés (növénytermesztés) fontosságának növekedésére is utal, de a 16—17. században az állattenyésztés még mindig legalább olyan mértékben járult hozzá a népesség eltartásához, mint a földművelés. A határhasználatot — függetlenül attól, hogy a föld magán- vagy köztulajdont képezett — szokásjog szabályozta. A 17. században a Székelyföldön általános volt a kétfordulós rendszer: a faluhatárt két részre osztották, egyik évben egyik felét művelték meg, a következő évben a másik felét. Az ugarnak hagyott határrészen a falu csordáit legeltették, vagy a gazdák egyénileg legeltettek rajta. Az ugarföld megművelése nagy feladatot rótt a gazdákra, mert az ugarban hagyott szántók talaját a legelő marhák tömörre gyúrták, összetaposták.

Nem csoda, hogy a szántóekét rendszerint négy-hat ökör vagy más ígásállat vont, egyrészt az eke kezdetlegessége, másrészt a keményre „nyomatott” talaj miatt. Ezért nevezték ezt nyomásos földművelésnek is. A 16—17. században a legelterjedtebb termesztett növények: a búza, rozs, árpa és zab. A terméseredményekre jellemző, hogy egy elvetett búza- vagy rozsmag Csík-, Gyergyó- és Kászonszéken még a 18. században is csak 2—4,25 szemet termett. Marosszék és Háromszék sík vidékein természetesen ennél magasabb hozamokkal számolhatunk. Az viszont az egész Székelyföldre általánosan jellemző volt, hogy a családok számára a megtermelt gabona, főleg a búza a legfőbb életfeltételt jelentette.

Ezért a falutörvények nagy gonddal védték a „vetést”, a bevetett határrészt, s a kártevőket szigorúan büntették.

A megélhetés másik, helyenként fő ágazata az állattenyésztés volt, amelyet a kiterjedt legelőterületek, valamint az ugartartásos gazdálkodási mód is segített. Az akkori szarvasharmafajtákról alig maradt fenn emlékeztető forrás, de a későbbi adatokból visszakövetkeztetve nem lehet kétséges, hogy a magyar erdélyi szürkefajta volt az uralkodó (talán kizárólagos). Ez a fajta megfelelt az akkori félszilaj tartásmódnak, s igásállatként is kitűnő volt. (...)

Adataink szerint a csíki gazdának 1619-ben átlagosan 2,85 ökre, 2,85 tehene, 2,25 paripája és igáslova, 4,1 sertése és 6,6 juha volt. Nem érdektelen adat, hogy a 387 paripa 85 százaléka 378 lófői rendhez tartozó családé volt, persze, nem véletlenül, mert őket lovas katonai szolgálatra kötelezték. Azonban nem mindegyik lófőnek volt lova, és ezekből állt össze a gyalogos lófők rendje.

Az állati termékek nemcsak a család élelmezését biztosították, hanem a pénzszerzésben is fontos szerepük volt.

Az állatállomány megoszlása már a vagyoni rétegződésre is fényt vet. Például a kézdiszéki Dálnokon Hadnagy Balázs köznemes birtokos 18 ökröt, 13 tehenet és 4 lovat tartott, miközben a 13 lófő rendű gazdának 68 ökre (fejenként több mint 5), 28 tehene (2,1) és 18 lova volt; itt két lófőnél nem találtak az összeírók lovat.

Az említett Hadnagy Balázs 8 jobbágyának 16 ökre, 10 tehene és 1 lova volt, a két zsellére semmilyen állatot nem tartott.

A fenti adatok szerint a székelység igen jelentős állatállománnyal rendelkezett, s az is kiderül, hogy a székelységben, amelynek állattenyésztésére az ökörtartás volt jellemző, többszázados múltja van, az önkéntes ököradó szokása is erről tanúskodik. A lovat főleg katonai célokra használták, de a fuvarozásban és a postai szolgálatban is.

A 16—17. században — középkori örökléses földekből (székely örökség), valamint az adománybirtokokból — kialakultak a földesúri nagygazdaságok. Ezek a Székelyföldön csak viszonylagosan voltak nagyok, inkább a vármegyei középbirtok méreteinek feleltek meg, de jelentőségük a székelyföldi mezőgazdasági viszonyok terén igen nagy volt, átalakították egy-egy település vagy falucsoport agrár- és társadalmi viszonyait.

Vegyük példaként az altorjai Apor család 17. századi gazdaságát, amelyhez hozzátartoztak az alsócsernátoni, futásfalvi, ikafalvi és szárazpataki részbirtokok is. Itt összesen az Apor-birtok szántóföldjei 1130 holdat tettek ki, a rétek és kaszálók területe viszont ennél jóval nagyobb kiterjedésű volt. Az Apor-gazdaság állatállománya 29 ló, 78 ökör, 40 tehén, 51 tinó, 125 juh, 25 kecske, 119 disznó, 12 kas méh. Az Aporoknak Torján 29 jobbágy s 2 zsellér szolgált. Az Aporoknak

emellett Nagygalambfalván, Bögözben, Somlyón, Lázárfalván és Nyujtódon voltak birtokaik, s igen jelentős gazdaságokkal rendelkeztek a vármegyékben is. De az Aporokat korántsem tartjuk a legnagyobb székelyföldi birtokosoknak és jobbágytartóknak. Háromszéken Basa Péternek 8 faluban 132 jobbágya volt; Mikes Benedeknek 5 faluban 94; Udvarhelyszéken Kornis Ferencnek 19 faluban 252, Balássy Ferencnek 8 faluban 180; Csík-, Gyergyó- és Kászsorszéken Béli Kelemennek 10 helységben 104 jobbágyát írták össze.

A saját művelésű földesúri gazdaságokban jelentős agrártermelés folyt. A gazdaságokat udvarbírák vezették. Érdekesnek tartjuk Petki János birtokos utasítását csíkcsicsói udvarbírájának, Farkas Máténak 1675-ben, amelyben arra figyelmeztette az udvarbíró, hogy gondja legyen az udvartartásra, a kertekre, a vetést jól készítse elő, a talajt háromszor (!) szántassa meg kellő módon, boronáltasson, a talaj trágyáztatását se mulassza el, mert azt az ottani földek megkívánják. Figyeljen arra is, hogy a csépléskor szem ne maradjon a szalmában, s a pelyvában se menjen el. A gabonát a gabonaházban tároltassa.

Forrásainkból az derül ki, hogy a nemesi közép- és nagygazdaságok egy része elindult egyfajta racionális gazdálkodás felé, amely aztán a 18. században ér el egy magasabb szintet. A nemesi közép- és nagybirtok kialakulása és gazdálkodása erőteljesen módosította az eddigi falurendet, s bár tulajdonképpen a nemesség nem tartozott a faluközösség (communitas) szerkezetébe, befolyása a falu életében egyre nagyobb lett.

A székely történelem alakítása szempontjából azonban az volt a legfontosabb, hogy a falurendszer eredményesen működött, s ez képes volt ellensúlyozni a háborúk s idegen betörések okozta veszteségeket. Bár a feudalizmus behatolása lényegesen módosította a székely falu társadalmi szerkezetét, de ez a székelymentő fejedelmi politika következtében nem változtathatta meg a Székelyföld etnikai képét.

A városok erősödése

Közismert, hogy a Székelyföld városodása elmaradt a Király-földhöz vagy az erdélyi vármegyékhez viszonyítva, de a mezővárosi rangot elérő települések — Székelyvásárhely (Marosvásárhely), Kézdivásárhely, Székelykeresztúr, Sepsiszentgyörgy, Nyárádszereda, Felvinc — fontos gazdasági és közigazgatási szerepet töltöttek be már a középkorban. Azonban öngazgatási jogukat az illető székekkel szemben csak részben tudták kivívni, s ha megszerezték, akkor is nehezen tarthatták meg.

A fejedelmi korban Izabella királyné mentesítette a székely mezővárosokat az adókötelezettség alól — a törököknek járó adó kivételével. Csíkszeredának kiváltságlevelet adott. Az 1559-es gyulafehérvári országgyűlés nagyot lendített rajtuk a teljes önkormányzat felé azzal, hogy kivonta őket a hatásköréből, bár ennek a városok csak nehezen tudtak érvényt szerezni, ezért a székek igazgatása alóli kiválásukat fejedelmi rendelkezésekkel többször is meg kellett erősíteni. Az adózást is többször újraszabályozták, s valamilyen formában vagy a fejedelmi udvarnak, vagy a haderő fenntartására adóztak, illetve továbbra is fizették a törökadót. 1609-től a városok többségére egy összegben meghatározott adót róttak ki. Marosvásárhely az önállósodás útján a fejedelmi korban tovább lépett. János Zsigmond 1560-ban kivonta a várost más bíraskodási fórumok alól — az egyházi perek kivételével —, s a szabad királyi városok bíraskodásai jogával ruházta fel. Bethlen Gábortól szabad királyi rangot kapott 1616-ban. Kézdivásárhelynek Báthory Gábor adott kiváltságlevelet, Bethlen Gábor 1625-ben kivette Háromszék joghatósága alól Sepsiszentgyörgyöt és Illyefalvát, valamint Berecket újabb mezővárosokkal együtt, Székelyudvarhely privilégiumait s a székekkel szembeni önállóságát Báthory Gábor, Bethlen Gábor s I. Rákóczi György is megerősítette, Csíkszeredának Izabella királyné adott kiváltságlevelet 1558-ban, János Zsigmond pedig kivette a széki igazgatás alól.

Végül: a fejedelmek várospártoló politikája hozzásegítette a székely mezővárosokat az alapvető önkormányzati jogukhoz, sőt, a városok többsége a 16. század második felében országgyűlési képviselői jogot kapott. A városi rangú települések mellett két kiváltságos helyet is nyilvántartottak: az udvarhelyszéki Oláhfalut és Zetelekát. Marosvásárhely, Székelyudvarhely és Kézdivásárhely fontos céhipari központtá vált. Gyergyószentmiklós kereskedelmének köszönhető emelkedését az örmények megtelepedése után, szerepük növekedett a 17. században, főként a magasabb fokozatú iskolaalapítások által.

Megtartó életmód

Valamely új történelmi korszak beköszöntésével az emberek rendszerint szebbnek s jobbnak látják a letűnt időket, mint amilyenek lehettek, talán azért, mert aggasztják őket a jövő bizonytalanságai. Ezért az emlékezet, akár szóban, akár írásban, nem tartozik a legtárgyilagosabb műfajok közé, szubjektíven ítélik meg korokat és dolgokat. De ez mégsem teszi feleslegessé és értéktelenné az emlékirást, ellenkezőleg. Általuk képet kaphatunk az emberek múltbeli gondolkodásáról, az elődök életéről, megszámlálhatatlan, megőrzésre érdemes történetről, eseményről.

A székely emlékirók egyik legismertebb alakja Apor Péter, aki *Metamorphosis Transylvaniae* című emlékiratában nagyrészt az Erdélyi Fejedelemség korát idézi fel, s bár maga is haszonélvezője volt annak, hogy a Habsburg-hatalom bekebelezte Erdélyt, mégis nosztalgiával emlékezik a letűnt korra, amelyet némileg szépít, de az általa alkotott kép segíti a letűnt régi világ megismerését.

Apor Péter torjai nagybirtokos, ősi család sarja, a patriarchális, egyszerű világ fokozatos eltűnése miatt kesereg. Előre kell bocsátanunk, hogy ő általában Erdélyről szól, de akkor már a székely világ sokban hasonlított az erdélyihez, habár többször éppen a székely hagyományokat hozza fel példaként.

Lássuk, mi készítette írásra Apor Pétert.

„Oka pedig ezen írásomnak az, hogy mivel ab anno 1687, az mely esztendőben az német legelsőbbben bejöve, azoltától fogva látom minden esztendő új-új mód, avagy amint az német mondja, nájmódi vagyon, úgyhogy mentől inkább szegényedünk, annál nagyobb titulusra és cifrább paszomántos köntösökre vágyunk, és már atyáink szokott eledelit meg sem ehetjük.” Ezért a régi szokásokat az utókornak, hogy „éppen feledékenységből ne menjen, az mi kevés eszembe jut, leírom”. Igen: ez a dohogó székely nagyúr szükségesnek tartotta, hogy az elődök életmódját — persze, elsősorban a nemesi életmódot, de gyakran a székely népi szokásokat is — megismertesse az utókorral. Amit általában fontosnak tartott, az mind érdekes számunkra. Színes, sok ceremóniával tarkított világnak látta s láttatja Torjáról a letűnő fejedelemség korának közösségi, főleg társasági életét. Kezdjük ezekkel.

Az önálló Erdélyi Fejedelemség idején „olyan emberséges ország vala Erdély, hogy egy pénz nélkül keresztülmehettél volna rajta, mégis mind magad, mind lovad jóllakhatott volna; nem vala híre az vendégfogadónak”.

Ha összevetjük ezt az idilli képet azokkal az emlékiratokkal, amelyek a háborúkról, ínséges időkről szólnak, ugyancsak elbizonytalanodunk; melyik igaz? — kérdezhetjük. A válasz egyszerű: a maga helyén mindkét kép igaz. Az emberek nemcsak pusztították egymást a háborúkban s a politikában, de mentették is egymást, s a lét sokféle bizonytalansága miatt szüntelen keresték egymás társaságát és barátságát. A barátság rendkívül nagy értéknek számít, s ennek fokmérője egymás megbecsülése s személyének tisztelete.

A baráti kapcsolatok fenntartásának egyik módja a gyakori látogatások, ezért a vendégfogadás feleslegessé tette a későbbi idők szállodáit, vendéglőit. Apor szerint abban az időben „az urak éppen pénzgyűjtésre semmit sem vigyáztanak”, s ez a egyszerű földműves emberre is vonatkozott, de ettől „sem a magyar, sem a szász, sem az

oláh szegényebb nem volt, mint most, sőt, bizony sokkal gazdagabbak voltak, mint most".

A fejedelmi kort még nem érintette meg a kapitalizmus szelleme; a pénz nem volt a legfőbb érték, az emberek, amint Apor írja, sokat adtak a „becsületre és emberségre".

Hogy mit értett e kifejezéseken, arra számos példát említ a székelységből, ezekből sorolunk fel néhányat, azért is, mert a hagyományos világ náluk élt a legtovább.

Apor Péter értékrendjében a saját, öröklött hagyomány és a becsületesség, emberség ugyancsak közeli fogalmak. Farsang idején „kivált a székelységben az atyafiak valamelyik atyafihoz gyűltenek, onnét rendszerént ilyen curzust bocsátottak: most az emberség megindult, és az embertelenséget felkeresi, s ahol feltalálja, emberségre tanítja". És aztán tíz-tizenkét férfi hat ökör vontatta szánba ült, s zekébe, harisnyába öltözve járta a vidéket, cigányzene s dudások kíséretében nagy vígságot okozva mindenfelé. Ilyen alkalom volt húsvét másodnapja, a vízbevető hétfő és aprószentek napja karácsonykor.

Ami tehát mindezekből írásban vagy még élőben máig fennmaradt, az legalább az 1600-as évekig visszavezethető hagyomány.

Apor Péter 1736-ban, több mint két és fél évszázada írta le ezeket nagyon is tudatosan, és szinte kérve az utókort: „ne hagyjuk el az régi székely asszonyokat". Ez a székely főúr elsősorban és mindenekelőtt az egyszerű és nem költséges életmódot tartotta fontosnak: „Mind szabad, lófő, darabont, jobbágy embereknek feleségek, leányok, télben zekében, nyárban egy abroszt vagy kendőt terítván nyakok körül úgy mentenek az templomban, gyolcsrokolyának, selyempántlikának híre sem volt közöttök. (...) Minden lófő vagy darabant embernek az felesége nagy kontyot viselt, abban nagy két tőt szúrt fel (...) az kinek jobb tehetsége volt, annak ezüst volt mind az tője, mind az hólyagja, némelyeknek a hólyagja aranyos, az többinek olyan volt, amilyenre telt." Haszontalan cifraságra tehát nem kellett pénzt kiadni. Egyszerű és olcsó a férfiak viselete is: a zeke és háziszőtt harisnya.

Téved, aki úgy gondolja, hogy Apor Pétert csak a nosztalgia vezette, amikor a székelység egyszerű és olcsó életmódját dicsérte. Nem erről volt szó, ő jól látta, hogy miután a Habsburg-hatalom bekebelezte Erdélyt, olyan változások következtek be, amelyek már akár a nép pusztulását, leszegényedését, nyomorúságát okozhatják, ha a „nájmódi" miatt feledésbe megy a régi székelység egyszerű életmódja. Apor szerint az egyszerű életmód megtartó erőt jelentett. Akárcsak az ünnepi szokások, amelyek szebbé, színesebbé tették az életet. A székelyek házasságkötési, lakodalmi szokásainak tág teret

szentelt, s részletesen leírta a ceremóniákat. Hallotta a régiektől, de az ő idejében a „közrend között megtartatik”, ti. amit papírra vetett. Ezek a hagyományok és szokások vonzóvá tették az egyszerű, de nem színvonalatlan életmódot, szorosra fűzték a kis és nagyobb közösségeket összetartó szálakat. Talán ezzel a vonzó életmóddal magyarázható az is, hogy a betelepülő idegenek rendszerint gyorsan asszimilálódtak a székelyek között.

A főnemesség is sok régi szokást megőrzött, például a jobbágyokkal és szolgákkal való emberséges bánásmódot. De a székely urak igyekeztek életmódjukat Erdély gazdag nemeseihez igazítani. Apor Péter nagybátyjára, Apor Istvánra hivatkozik, akinek a háztartásában naponta 88 ezüstitál, ugyanannyi ezüstitányér forgott körbe. Ő maga s felesége aranykanállal evett, aranyozott ezüstitányérból; a borhűtő edény is kívül-belül aranyozott ezüstből volt, amelyet Bécsből hozatott 3000 német forintért. Igaz, Erdélyben sokfelé volt birtoka s gazdasága. Állandó szolgálinak (nem a jobbágyoknak) a száma legalább 80, néha 100 volt. Vagyona a Bethlen Gábor fejedeleméhez volt hasonlítható, mert „a testamentumának az egy Bethlen Gábor fejedelme testamentumán kívül párját Erdélyben nem hallottad” — olvassuk a *Metamorphosis Transylvaniae*-ben.

Oktatás és kultúra

A középkori Magyarország három részre szakadása ellenére kultúrájában egységes maradt, és ennek — véleményünk szerint — döntő jelentősége volt a magyarság, a nép és a nemzet fennmaradásában. A legfőbb megtartó erő az anyanyelv volt, amely a társadalmi közösségeket a szétszabdalt országrészekben is összekötötte. Az anyanyelv szerepe rendkívüli módon megnőtt a vallási reformáció után, azáltal is, hogy a Bibliát lefordították magyarra. Erdélyben Heltai Gáspárnak majdnem teljes kolozsvári bibliája terjedt el, amelynek első része 1551-ben jelent meg. A zsoltárokat Szenczi Molnár Albert fordította magyarra.

Az anyanyelvű kultúrát erősítette az is, hogy a Fejedelemségben a törvények egy részét magyarul írták és terjesztették, a közigazgatás nyelve magyar volt, legalábbis a magyarok által lakott településeken s a nagyobb közigazgatási egységekben. Hangsúlyozni szeretnénk, hogy az országgyűlésben és a törvényhozásban először Erdélyben tértek rá a magyarnyelvűségre. Az előbb elmondottak a székelységekre fokozott mértékben vonatkoznak: a Székelyföldön a magyar nyelv használata minden szinten folyamatos volt.

A történelem egyik érdekes ellentmondását kell látnunk abban, hogy az iskolák tanítási nyelve a latin volt, de tudjuk, hogy a latint is csak

az anyanyelv segítségével lehetett oktatni — legalábbis az elemi iskolákban.

Az iskolai oktatás

A 16—17. századi forrásokban a kulturális haladásnak számos jelét fedezhetjük fel, de az eligazító részletek rendszerint hiányoznak. Emiatt inkább csak jelzésszerűen tudjuk követni ezt a kérdést. Kezdjük az iskolákkal.

A székelyföldi oktatásügyről Dankanits Ádám közölt összegzést még az 1970-es években — mint maga írta — a már közzétett okleveles anyag és tanulmányok alapján. Összegzése azonban így is hasznos.

Az első székely iskolatörténeti adatok a 15. századból valók: 1429-ben történik említés Hidvégen Mihály iskolamesterről, Előpatakon pedig János tanítóról, utánuk 1488-ból van adatunk a zombori és 1495-ből a marosvásárhelyi iskoláról.

Mivel Marosvásárhelyt egyetemet járt személy volt az iskolamester, valószínű, hogy az itteni már kiemelkedett az egyszerű elemi iskolák közül. Szentkatolnán 1500-ban Kis András tanított. Az előbbieken említetteken túlmenően bizonyosra tehető, hogy valamilyen fokú szerzetesi iskola működött Marosszentkirályon, Marosvásárhelyt, Csíksomlyón, Haralyban, ahol szerzeteseket neveltek.

A 16. században folyamatosan szaporodott az iskolák száma; erről adatok főként Háromszékről maradtak fenn. Altorján 1536-ból, Bodokon és Kézdiszentléleken 1570-ből tudunk iskoláról. A reformáció újabb lendületet adott az oktatásügynek: 1568-ban Székelykeresztúron, továbbá a közeli években Székelykálon, Gidófalván, Zabolán, Kézdivásárhelyt, Illyefalván, Rétyen, Kézdialbison, Dálnokon, Sepsiszentgyörgyön kezdődött (vagy folytatódott) az iskolai oktatás.

Az iskolák nagy többsége elemi szintű volt, amelyben olvasást és írást tanítottak.

A 17. században az iskolák száma ugrásszerűen növekedett. Az újabb kutatások szerint Csík-, Gyergyó- és Kászsorszékekben 1590—1630 között legalább tizenkét falusi iskola működött, nevezetesen Csíkszentdomokoson, Csíkmindszenten, Csíkszentsimonban, Szentivánban, Kozmásán, Szentimrén, Szentkirályon, Delnén, Csíkszentgyörgyön, Gyergyóalfaluban, Gyergyóújfaluban és Gyergyószárhegyen. Ezekről forrás maradt fenn, valószínű, hogy ennél több iskola lehetett ott és akkor. Marosszéken 36 református iskolát vettek számba. Köztük volt az előbb említett magasabb szintű iskola, amelyben már akadémikus rektorokat is alkalmaztak, így Laskai Csókás Pétert és Baranyai Decsi Jánost. Utóbbi külföldi tanulmányúton is volt: előbb Wittenbergbe, aztán Strasbourgba ment, ahol retorikát, poézist, teológiát és logikai ismereteket oktattak. Bár Háromszéken volt a legsűrűbb az iskolahálózat, ennek ellenére itt

csak jóval később alakult gimnázium. Székelyudvarhelyt 1593-ban alapítottak római katolikus gimnáziumot, amelynek felső osztályba 1689-ben 73 tanuló járt, s diákjainak száma összesen 120 volt. A református kollégium elődjét 1630-tól számíthatjuk, bár gimnáziumi rangját 1670-ben kapta Bethlen János kancellártól. Csíksomlyónak 1613 után olyan iskolája volt, amelyben a poézisig terjedően mindent tanítottak. A mai csíkszeredai líceum elődje 1667—69 között keletkezett, s kollégiumi rendszerrel működött. 1690-ben az iskolában 171, 1694-ben 200 tanulót oktattak.

Csíksomlyó jelentős személyisége Kájoni János (1630—1687) Ferenc-rendi szerzetes, orgonaépítő, a székely rovásírás leírója, herbáriumkészítő, a Székelyföld első nyomdájának alapítója Csíksomlyón 1676-ban, ahol elsőnek a Cationale Catholicum című énekeskönyvét nyomtatta ki. Természetesen, számos székely ifjú tanult Kolozsvárt, Nagyenyeden és a szomszédos szászvárosi iskolában is.

Az iskolák szaporodása együtt járt az írásbeliség terjedésével, ennek eredményeként foglalhatták írásba az eddigi szóbeli szokásjogot, s kezdtek a falvakban is gyűlési jegyzőkönyvet vezetni. S ne feledkezzünk meg a katonai összeírásokról, a lustrákról, amelyek sok tízezer nevet örökítettek meg számunkra. Ebben az időben még ismerték a rovásírást. Kájoni János 1673-ban közölte rovásírásos ábécéjét. Az énlaki unitárius templomban is rovásírás hirdeti: „Egy az Isten.” A népi életben bizonyosan sokszor használták a rovásírás betűit a legfontosabb események feljegyzésére, például a pásztorkodásban. A régi és az új írás együttélése különleges szint kölcsönzött a székely civilizációnak, amelynek a tudományos kutatása még a kezdeteknél tart.

A nagy fejedelmek: Bethlen Gábor és I. Rákóczi György, de később a kultúrát támogató Apafi Mihály (1662—1690) idejében az erdélyiek, köztük a székelyek nyugat-európai egyetemjárása egyre nagyobb szerepet kapott az itthoni, magas képzettségű értelmiségi réteg gyarapodásában. A Nyugatot látogatók közül legtöbben a papi pályát választották, de voltak köztük jogászok és jegyzők is. Az egyetemi városok közül Heidelberg, Wittenberg, Lipcse, Bázél, Genf, Frankfurt tartozott a legjobban látogatottak közé. Tonk Sándor kutatásai szerint Erdélyből a szász városok küldték a legtöbb ifjút Nyugatra, a Székelyföldről pedig Háromszék, főleg Erdővidék települései: Bacon (?), Barót, Bölön, Nagyajta, Vargyas járt elől, de számszerűen Marosvásárhelyről mentek a legtöbben Nyugatra tanulni (tíz diák 1521—1700 között).

A kultúra haladását jelző folyamatként az irodalom- és történetírás is eljutott egy figyelemre méltó szintre. A 16. században élt Benczédi Székely István protestáns iskolamester, aki magyar nyelvű

kalendáriumot, sőt, magyar nyelvű világtörténelmet jelentetett meg, Baranyai Decsi János kiváló emlékiratot hagyott hátra, Hidvégi Mikó Ferenc Históriaja nemcsak a tartalmi értéke miatt jelent fontos örökséget, hanem azért is, mert a székely identitás kérdésében is segít eligazodni, például ezekkel a vallomásos gondolatokkal: „Az én uram önagysága Bethlen Gábor, kegyelmetek főkapitánya, én annak egy főember szolgája, és erdélyi és igazi régi székely nemzet vagyok.” Szólnunk kell a marosvásárhelyi Nagy Szabó Ferencről, aki városi polgárként fogott tollat a kezébe, és írta le korát saját látása szerint. Cserei Mihály pedig nemcsak transzszilvanizmusával tűnt ki, hanem főként azzal, hogy történetíróként maradandó művet alkotott.

Építészeti örökség. Várak, vártemplomok

A Székelyföld — Köpeczi Sebestyén József megállapítása szerint — „a középkori nyugati műveltség legkeletibb határa”. Ezen túl a keleti ortodox hatás érvényesül. A Székelyföldön a nagy építészeti stílusok: a félköríves román, a csúcsíves gótika, valamint a reneszánsz és barokk, mind elterjedtek, és két nagy területen hagytak maradandó értéket: a templomépítészetben, valamint a kastélyépítészetben.

Hatásuk kisebb mértékben a várak, a nemesi udvarházak, polgári célú épületeken is fellelhető. Mivel nem célunk az építészeti örökség részletezése, terjedelmi okokból sem térhetünk ki részletesebben erre, s csak érintőleg foglalkozunk az épített örökséggel.

A várakról

Rég vitatott kérdés, hogy a székelység épített-e várat saját védelmére, vagy feleslegesnek, sőt, a védekezés szempontjából egyenesen károsnak tartotta azt. Az sem dőlt még el, hogy a Székelyföld területén emelt várak egy védelmi vonal részei voltak-e, vagy tehetősebb földesurak, esetleg falucsoportok emelték ideiglenes menetsvárnak.

Azok, akik tagadták a székelyek városépítő tevékenységét, a földrajzi természeti viszonyokra hivatkozva azt emelték ki, hogy az erdős hegységekben, vízmosásos árkokban bővelkedő vidékek lakói jobban tudtak védekezni a természet adta helyeken, mint összezsúfolódva, várakban; mások a székely könnyűlovas harcmodor miatt vélik feleslegesnek a várakat.

Mégis tény, hogy várak a Székelyföldön is jelentős számban voltak már a 13. századtól, s később is épültek, különösen miután a török egyre nagyobb mértékben veszélyeztette Erdélyt. Ezek egy-egy város (Marosvásárhely, Csíkszereda, Székelyudvarhely, Sepsiszentgyörgy), illetve egy-egy vidék: Erdővidék (Tiborc vára, Miklósvár), Sóvidék (Rapsóné vára, Firtos vára, Tartód vára), Torjavidék (Bálványos, Szentlélek) népének vagy földesurának védelmét szolgálták. Tudjuk,

hogy a Székely támadt-, illetve Székely bánja-várak más, a felkelő székelyek elnyomására épültek, a régi várak átalakításával. Tény azonban, hogy a jelenlegi kutatások szerint a várak nem játszottak nagyobb jelentős szerepet a Székelyföld keleti határainak védelmében, de a helyi védekezésben valószínűleg igen.

A templomépítészet

Az Árpád-ház idején a román félköríves emlékek közül egyetlen egész templom sem maradt fenn a Székelyföldön, mert az első kisméretű templomokat a lakosság szaporodásával rendszerint átépítették, megnagyobbították, vagy egyszerűen beleépítették az újba. Viszont Mátyás király idejéből, a 15. század második felétől egymásután nagy és díszes templomok egész sora épült csúcsíves, azaz gótikus stílusban. Köpeczi Sebestyén József szerint az első nagyobb csúcsíves templomot Kézdiszentléleken építették 1401-ben. A 15—17. század az erősített templomépítés kora volt a Székelyföldön. A szakirodalom különbséget tesz a templomerőd, illetve a templomvár között. Az előbbi már eleve védelmi célból épült; ilyen volt például Székelyderzs és Zabola temploma. A templomvárak vagy erősített templomok köré védőfalakat, tornyot és bástyát emeltek, s a bejáráshoz kaputorony készült. Ebbe a kategóriába sorolható a Székelyföldön Bölön, Nagyajta, Gelence, Illyefalva, Sepsiszentgyörgy temploma. A csíki erősített templomokra jellemzőek a lőrészekkel ellátott falak és kaputornyok, például Karcfalván, Mindszenten, Menaságon, Szentivánon, Szenttamáson. A Csíksomlyói kegytemplom 1802—1825 között épült késő barokk stílusban a szűkké vált, régi gótikus templom helyén.

A templomok erősítését a fejedelmek közül különösen Bocskai István, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György támogatta. Bocskai a marosvásárhelyi vártemplom építését pártolva kifejezte örömét, hogy „a város nemcsak megmaradt, hanem épült is, s a magyarok, mint a szászok, igyekeznek, hogy nekik is erősségek legyen”.

Bethlen Gábor többek között a homoródszentmártoni templomvár (templomkastély) építését segítette.

Gyöngyössy János a székely templomerősség építéstörténetében két korszakot különböztet meg: az első a 15. század második és a 16. század első felére tehető, nagyrészt ebben az időben építették át a késő gótikus székelyföldi templomokat. A második korszak a 17. század első felére esik, főként Bethlen Gábor és I. Rákóczi György uralkodásának idejére. A két említett korszakban erősítették várfallal a sepsiszentgyörgyi és illyefalvi templomokat, s a védőfalak maradványaiból a kutatás arra következtet, hogy ekkortájt vették körül védőfalakkal a gidófalvi, maksai, dálnoki, altorjai, feltorjai és zabolai, valamint az alsócsernátoni, bodoki és más templomokat.

Csíkban különösen sok templomot láttak el erős kőkerítéssel: 39 csíki templom közül 30-nak 1942-ben Bierbauer Virgil még megtalálta a kerítését. Több helyen a védőfalakat védőtornyokkal is ellátták. Aranyosszék unitárius templomait: a várfalvit, kövendit, sinfalvit szintén erős kőkerítéssel vették körül. Udvarhelyszék építészeti emlékeit, s köztük erősített templomait, Dávid László tárta fel, s kutatása különös figyelemmel részesíti Székelyderzs unitárius templomát, mely a 13—14., valamint a 15—16. században, két szakaszban épült. Ez nemcsak a rovásírásos emlékek tudható be, de az egész építészeti örökség gazdagságának és sajátosságainak. A 16—17. században védelmi szempontból is továbbfejlesztették ezt a templomkastélyt.

Az altorjai és feltorjai templomépítészeti történetét Coroi Artur helytörténeti monográfiája az egyháztörténettel és az Apor családdal összekapcsolva mutatja be.

A székelyföld gazdag templomépítészeti öröksége nemcsak az európai stílus elterjedésének tanúja, de a helyi építészeti hagyományoknak, az eredeti alkotóerőnek is bizonyossága. Az egyházi szervezetnek és a templomnak nemcsak a hívek lelki gondozásában, hanem az ellenség elleni védekezésben is szerepe volt a történelem folyamán.

Kastélyok, udvarházak

A 16—17. században Erdély-szerte fellendült a kastélyépítészet, s ennek nyomán igen értékes épületek keletkeztek. Ezek közül is kiemelkedik a dévai Bethlen-kastély, a Magna Curia, és II. Rákóczi György vadászkastélya a Görgényi-vár alatt. A 16—17. században a főnemesek általában várkastélyokat építettek valamely birtokuk központjában. Kiváló példája ennek a Gernyeszegen emelt Teleki-kastély, amelyet külső fallal, sánccal és palánkkal is védtek minden ellenséges szándék ellen. Csak az erdélyi s székelyföldi kastélyok viselik magukon a késő reneszánsz jegyeit; több kastély kazettás mennyezetet kapott.

Természetesen, nem mindig új kastély építéséről volt szó, mert a legtöbb alkalommal régi kastélyt vagy udvarházat újíttak meg úgy, hogy közben át is alakították. Hivatkozhatunk a gyergyószárhegyi Lázár-kastélyra, a zabolai Mikes-kastélyra — mint a legjellegzetesebbekre.

Tévedés lenne minden főnemesi kastélyt várkastélyként értelmezni. Szép számmal voltak várszerkezet nélküli vagy csak szerényebb védőfallal ellátott kastélyok is. Ilyenek az erdőszentgyörgyi Rhédey-kastély, a vargyasi Daniel-kastély (felvételünk) és számos más székelyföldi kastély. A kastélyok egy részének mai állapotában, a többszöri átépítés miatt, a barokk stílus elemei is jól láthatók, a 18. században az új kastélyok és udvarházak ebben a stílusban épültek.

A szerényebb lehetőségekkel bíró nemességnek nem futotta kastélyra, ők udvarházat építettek, ugyancsak birtokaik egyik vagy másik központjában. B. Nagy Margit a 17. századi kastély és udvarház közötti különbséget abban látja, hogy az udvarház mellől hiányzott a bástyás védőfal, illetve a vízárok. Egyébként az udvarházépítészet erősen a kastélyépítészet hatása alatt állt, s nem nélkülözte a reneszánsz, később a barokkos díszítőelemeket; a székely kapu nagyon gyakori díszítőeleme volt az udvarházaknak. Ezeknek egy-egy eredeti darabját a csernátoni múzeum udvarában láthatjuk. A Székelyföldön a kisnemesi kúriák kettős tetőszerkezete is figyelmet érdemel.

Talán nem felesleges egy tipikus székely udvarház 1636-os leltárából idéznünk. Székely Mózes (rövid ideig erdélyi fejedelem volt) siménfalvi udvarházára Orbán Balázs hívta fel a figyelmet. Ő már a romokat is csak az idősebbek elbeszélései alapján írta le, de egy 17. századi leltár segít megismerni azt eredetiségében. Ebből idézzük a következőket: „A siménfalvi udvarházhoz elsőben bemenvén, vagyon nagy, öreg, festett, három temérdek oszlopon álló, kötött galambdúcos kapuja, zsindelyes, mely kapunak deszkázatját mostan építgették. (...) A kőkút ellenében vagyon az udvarház, éppen kőből rakattak mind alsó, mind felső házai. Ez udvarháznak alsó része az felső házak zsindelyezésétől és tornácitól külön eresztve és tornácra vagyon zsindelyezve, eresztve. Tornáca, avagy eresze mindvégig karfázott és deszkázott, az harmad része annak is pártázott.” Van az udvarházban „háza”, azaz szobája a háziúrnak, a ház asszonyának, „lányok háza”, kőpincéje, kamarája. A gazdasági épületei: gabonás, istálló, szekérszín, disznóól, „lúd hízlaló ólowska”, serfőző ház, sütőház, olajütő szín, malomház, ványoló, kásátörő kamarácska. Hozzá tartozik a pásztorház, molnárház. És van az udvarháznak virágoskertje, gyümölcsöse.

Az előbb idézett adatsor jól szemlélteti, hogy az udvarház egyben lakóépület és gazdasági központ. Meglepő, hogy milyen sokoldalú volt a köznemesi gazdaság. Maga a lakóépület funkcionálisan megosztott, s külsőleg is jellegzetes a tornácos szerkezettel s a galambdúcos bejárattal.

Összegzésül: a Fejedelemség korának székely öröksége változatos, sok szállal fűződik az egyetemes magyar kultúrához. A Székelyföld ugyan elveszítette területi autonómiáját, de a székek s települések szintjén az önigazgatás alapjait sikerült megtartania. Átalakult a társadalma is, de a szabad székelység megőrizte többségét, s továbbra is meghatározója volt a közösségi életnek s életmódnak. Jelentős haladás főként a kultúra és civilizáció terén figyelhető meg. Erdély további sorsának alakulását a nemzetközi helyzet változása döntötte el: a Habsburg-hatalom és a török birodalom évszázados

küzdelméből a Habsburgok kerültek ki győztesen, s ezután semmi sem akadályozhatta meg, hogy Magyarországgal együtt Erdélyt is a Habsburg-monarchiához csatolják. Jellemző volt a módszerre, hogy 1686-ban császári csapatok nyomultak be Erdélybe, s a trón várományosát, a fiatal Apafi Mihályt Bécsbe vitték, és haláláig házi őrizetben tartották.

Az erdélyi fejedelemség megszűnése

II. Rákóczi György (1648—1660) szeretne volna megszerezni a lengyel trónt, s a török beleegyezése nélkül háborút indított a cél elérése érdekében. Azonban a hadjárat megsemmisítő vereséggel végződött, s az erdélyi hadsereg nagyrészt a tatárok fogságába esett. A szultán tatár hadat küldött Erdély megbüntetésére, a harcokban a fejedelem is elesett (1660), és elcsatolták Erdélytől a kelet-magyarországi területeket, amelyek eddig a fejedelemség anyagi erőforrásait jelentették. Elesett Várad és Jenő vára, bekövetkezett a török és tatár hadak folyamatos portyázása s hallatlan pusztítása. Az erdélyi rendek már előbb Rhédey Ferencet (1658—59), majd Barcsay Ákost (1659—1660) fejedelemmé választották, hogy a portát kiengeszteljék, de Rákóczi ellenállása miatt ez nem sikerült. 1661-ben Kemény János, Rákóczi fővezére a melléje állt székely haddal megkísérelte megszerezni a fejedelmi trónt, de a török hadat küldött ellene, amely a Székelyföldet is feldúlta. Ekkor Apafi Mihályt valósággal arra kényszerítette, hogy vállalja el a fejedelmi széket. Ezt követően Kemény János Habsburg-segítséggel betört Erdélybe, de vereséget szenvedett, s maga is holtan maradt a csatatéren. Az alatt a négy év alatt, amíg Apafi véglegesen fejedelemmé lett, mintegy 70 000 erdélyi pusztult el, s a török rátette kezét Lugosra és Karánsebesre is. De a török és a Habsburg-hatalomnak Erdélyért folyó versengésében végül is a Habsburgok kerültek ki győztesen. Thököly Imre ugyan megpróbálta megmenteni Erdélyt, de átmeneti sikerek után kísérlete kudarcra végződött: Apafi fejedelem 1690-ben elhunyt, fiát a Habsburgok fogságba vetik, és 1690. október 16-án a Diploma Leopoldinumban a Habsburg-monarchia részévé nyilvánítják a korábbi Erdélyi Fejedelemséget.

II. Rákóczi Ferenc zászlói alatt

A császári haderő elfoglalta ugyan Erdélyt, de a Habsburg-uralom ezzel itt még nem szilárdult meg. A török szultán ugyanis Thököly Imrét, a Habsburg-császár ellenfelét, a kuruc mozgalom vezérét 1690-ben kinevezte Erdély fejedelmévé, aki jelentős haderővel megtámadta az Erdélyt megszálló császári hadat, és megsemmisítő vereséget mért rá. Ezért Thökölyt az erdélyi rendek fejedelemmé választották. A székelység erőteljesen támogatta őt, mivel megígérte nekik a régi székely szabadság visszaállítását. A kuruc vezér uralma azonban pütkösdí királyságnak bizonyult, mert a császári fegyveres erők még abban az évben kiűzték Erdélyből, s vele együtt nagy számban menekültek külföldre hívei, köztük sok székely is.

De Thököly fellépése mégsem volt hiábavaló, mert a császár, újabb ellenállástól tartva, jelentős engedményt tett Erdély jövőbeli elkövetkező kormányzatára vonatkozóan. Az I. Lipót (1657—1705) császár által kiadott alkotmány, a Diploma Leopoldinum meghagyta Erdély eddigi önkormányzati intézményeit, biztosította a vallásszabadságot. Ennek alapján választották Erdély kormányzójává Bánffy Györgyöt. A kormányzótestület tagjai Bethlen Miklós kancellár, Bethlen Gergely főgenerális, Haller János főkincstárnok voltak. Ekkor még lehetségesnek látszott az, hogy II. Apafi Mihályt a Habsburg-hatalom elismeri Erdély fejedelmének, de az ezt ellenző osztrák politikusok javaslatára a fiatal Apafit Bécsbe hurcolták, megerősítették Erdély megszállását, s a haderők parancsnokává Rabutin és Bussy tábornokokat nevezték ki. Ekkor nyomban felerősödött az ellenreformáció. Hogy céljait elérje, Bécs kezdeményezésére elindították a románok körében a görög katolikus

vallási mozgalmat. Az 1699. évi karlócai béke Erdélyt a Habsburg-birodalomhoz csatolta.

Erdély ügyeinek polgári kormányzatára létrehozták a Guberniumot, vagyis a Kormányzótanácsot, amelyet Bécsből irányítottak. A katonai ügyeket irányító Rabutin tábornok törvényellenes intézkedések egész sorát vezette be, ami nagy elégedetlenséget váltott ki a magyarság körében. Ezért nem véletlen, hogy a II. Rákóczi Ferenc (1704—1711) által vezetett szabadságharc Magyarországról gyorsan átcsapott Erdélybe is. (...)

Elsőként Szatmár vármegye főispánja, Károlyi Sándor állt Rákóczi mellé, s vele együtt a megyéből s a szomszédos megyékből nagyszámú nemes és még több jobbágysorakozott a bujdosó végvári katona zászlói alá. (...)

A népesség legnagyobb része, köztük a szabadságáért mindig hacra kész székelyek is csatlakoztak hozzá, és sok román jobbágys is tőle várta szabadulását. Akárcsak annak idején Bocskai Istvánnak, II. Rákóczi Ferencnek is szüksége volt Erdélyre s a fejedelmi címre azért, hogy ezzel nemzetközi elismerést kapjon mozgalmához. És Erdély is sokat várt tőle, ezért 1704. július 5-én Rákóczit egyhangúlag Erdély fejedelmévé választották Gyulafehérváron.

Ehhez a sikerhez nem kis mértékben járultak hozzá a székelyek, amint azt Csutak Vilmos több tanulmányában feltárta. Háromszéken már 1703-ban mozgalom indult a Rákóczihoz való csatlakozás érdekében, amelynek a kibontakozását nehezítette a szászok Habsburgok iránti hűsége s főleg Rabutin tábornok csapatainak jelenléte. Mégis Székely Zsigmond, Henter Mihály, Kálnoky Péter és Nemes Tamás nemesek és kuruc tisztek vezetése alatt a háromszéki és csíki székelyek fegyvert fogtak, s 1704 tavaszán körülzárták Brassót, külvárosait elfoglalták. Hogy a székelyeket visszatérítsék a császáriakhoz s a Nagyszebenben székelő Guberniumhoz, Rabutin tábornok az éppen Szebenben tartózkodó Mikes Mihály háromszéki főkapitányt küldte közéjük. Őt azonban a kurucok elfogták, s Rákóczihoz kísérték. Rákóczi szívesen fogadta Mikest, aki a szabadságharc mellé állt.

Ezután Mikes Mihálynak mint Rákóczi tanácsadójának nagy szerepe lesz a szabadságharcban: Pekry Lőrinc udvarhelyszéki főkapitánnyal, valamint a csíki Lázár Ferencsel együtt lépett fel azért, hogy Rákóczit Erdély fejedelmévé válasszák, ez — amint láttuk — a gyulafehérvári országgyűlésen megtörtént, s Udvarhelyszék már 1704 januárjában a felkelők kezére került. Kivette részét a szabadságharcból Aranyosszék is, főkapitányát, Thoroczkay Istvánt Rákóczi az erdélyi hadak főparancsnokává nevezte ki, arra kérve, hogy teremtsen rendet az erdélyi hadak közt.

A kuruc mozgalomhoz szívesen csatlakoztak volna a jobbágyok is. Erről szól a marosszéki jobbágyoknak Rákóczihoz küldött, itt következő levele:

„Méltóságos Urunk!

Hallottuk az mű kegyelmes urunknak, ő nagyságának kegyes jó ígíretit, hogy valamely jobbágy őnagysága mellett fel ül, kardját fel köti, szabadságot ad nekije, ha Isten őnagyságának boldog előmenetelt ad, az országot megbírhatja, mű is azért szegény igaviselő jobbágyok a mű kegyelmes urunk mellett készek vagyunk életünk fottáig szolgálni országot és fejedelmet, mivel ennekelőtte az mű szüle atyáink is szabadsággal élő emberek voltunk, az mint némelyikünknek igazságunkból is kitetszik, s donatiós levelünk is megmutatja. Hanem alázatosan reménykedünk nagyságtoknak s kegyelmességteknek, hogy az kiknek levelünk vagyon, méltóztassék meg olvastatni, az kiknek pedig levelünk nincsen, istenes méltó igazításban dolgainkat venni és mű nekünk jó választ nagyságtok, kegyelmességtek méltóztasson adni, mely nagyságtok s kegyelmességtek istenes jó tettéért és jó válasz adásért mű is, tehetségünk szerént, dűcsőtjük a mű jó Istenünköt, hogy ennek az meg romlott, elpusztult országnak igazgatásában az Isten az ő szent Lelkével nagyságtokat s kegyelmességteket építse és koronázza meg, szűből kívánjuk."

A jobbágytartó nemesség viszont a teljes felszabadítással nem értett egyet, és nem is engedte meg, hogy a jobbágyok tömegesen katonának álljanak.

A Székelyföldön 1703 őszén és 1704 elején népi felkelés jellege volt a kuruc had szervezésének, de Rákóczi fejedelemmé választásával visszatértek a fejedelmi kor szokásaihoz, s a szabad székelyeknek fejenkénti katonáskodása kötelezővé vált. A hadat székenként alakították meg, de a nemesekből és lófőkből külön alakulatot szerveztek. A széki had főparancsnoka a széki főkapitány lett. A ránk maradt összeírás szerint 4061 főből állt a székely haderő, de ez nem tartalmazza Háromszék adatait. Utóbbi hadereje — Csutak Vilmos szerint — néhány ezret tett ki, így számolva több mint 6000 főből állt az a székely katonai tábor, amely II. Rákóczi Ferenc zászlói alá sorakozott fel. Ez a haderő a vármegyékből és a Magyarországról érkezett erősítésekkel uralta 1704—1705-ben — néhány száz erőd (Brassó, Nagyszeben) kivételével — egész Erdélyt, s ez ígéretes helyzetet jelentett a szabadságharc kimenetele szempontjából.

A székelység döntően nagy része tehát vállalta az áldozatot Rákóczi mellett a nemzeti szabadságért, de nem lennének tárgyilagosak, ha nem tennénk szóvá, hogy a vezető rétegnek az a része, amelyet a Habsburg-hatalom megerősített, s attól további felemelkedését remélte, ellenezte a császáriak elleni felkelést. Köztük volt nagyjait

Cserei Mihály, a történetíró, aki a szabadságharc idején (1705 után) Brassóba menekült, a császáriaktól kérve oltalmat. Ő munkájában elítélte a kurucokat, Rákóczit felelőtlennek tartotta. S bár Históriaja kézirata több példányban elterjedt, a magyarság s a székelység Rákóczi szabadságharcába vetett hitét nem ingathatta meg.

A körülmények azonban nem kedveztek a szabadságharcnak. A franciáktól, XIV. Lajostól, valamint az oroszoktól, Nagy Pétertől remélt támogatás elmaradt, s a jobban felszerelt s képzett császári haderő lassan felülkerekedett Rákóczi haderején.

Különösen az 1705. november 11-i zsigárdi csata elvesztése miatt az addig majdnem egészében felszabadult Erdély a császáriak kezére került. Elhangzottak olyan vélemények, hogy a zsigárdi ütközet elvesztése az erdélyiek mellőzése miatt következett be, ugyanis 1704. december 20-án Rákóczi Forgách Simont nevezte ki teljhatalmú erdélyi fővezérré, aki Pekry Lőrincet, az udvarhelyi s más hadakkal Szeben ellen, Kálnoky Pétert pedig a csíki és háromszéki csapatokkal Brassó meghódítására küldte. De a zsigárdi kudarc nagy ijesztelmet keltett, az erdélyi magyar had szétszéledt, s a császáriak által hirdetett segesvári országgyűlés semmisnek nyilvánította Rákóczi erdélyi fejedelemségét.

A Székelyföldön katonai uralmat vezettek be, beszédtek a fegyvereket, s a szabad közlekedést megtiltották.

1706 nyarán fordulat következett be a hadi helyzetben: Pekry Lőrinc a kibujdosott hadakkal Erdélyben termelt, s őszre néhány város kivételével ismét Rákóczi mellé sorakoztatta fel Erdélyt. Pekry vezetésével a teljes székely had bevonult Marosvásárhelyre, s előkészítette Rákóczi beiktatását a fejedelemségbe. (A beiktatás ugyanis korábban elmaradt.)

Rákóczi az 1707. április 12-i előterjesztésében fontos elvi álláspontot fejtett ki Erdélyre s a székelyekre vonatkozóan. Eszerint: 1. a haza szabadságának ügyét Ausztria válságba juttatta, de most újraéled, Erdély szabadon választhat fejedelmet; 2. a fejedelem most kezébe veszi Erdély irányítását, s céljának tartja a béke helyreállítását; 3. az eddigi békealkudozások „csak az osztrák ház csalárdságát bizonyították be”, ezért kellett a hadakozást választani; 4. a mostani előterjesztés célja az ország politikai, gazdasági és hadi dolgainak rendbehozatala; 5. a fejedelem helyre akarja állítani az ország megsértett rendjét; 6. „amilyen lelkesen és önfeláldozóan harcoltak az ország lakói a háború kezdetén, annyira meglankadt most a kedvük”; 7. tanácskozzék az országgyűlés a hadakozás jó rendjéről: a zsoldosok, hajdúk és darabontok kiállításáról, a székely felkelésről, a katonák felszereléséről és eltartásáról.

A székelyekről szólva a fejedelem kiemeli: „vitézkedő fegyvere által lőtt magok gyakori megoltalmaztatását” és azt, hogy Erdélynek

„mindenkori őr álló oszlopa volt”, ezért privilégiumait és szabadságjogait tiszteletben tartották, kivéve az osztrák hatalmat.

Az erdélyi országgyűlés Marosvásárhelyen kimondotta Erdély elszakadását a Habsburg-háztól, uralkodójának II. Rákóczi Ferenc fejedelmet tekinti, s törvénybe iktatja a huszti országgyűlés végzését Magyarország és Erdély egyesüléséről. Az 1705. május 1-jén tartott országgyűlés pedig megerősíti az erdélyi végzéseket, s a Habsburg-házat megfosztja a magyar tróntól.

A következő években azonban a császári hadak rendre győzelmes csatákat vívnak, s a rendek képviselői Szatmáron 1711. április 29-én békét kötnek a császár képviselőivel. Ennek értelmében a kurucok Károlyi Sándor vezetésével Nagymajtény síkján a hétévi harc után letették a fegyvert Pálffy János császári megbízott előtt.

Összegzésül: a szatmári béke biztosította Magyarország és Erdély eddigi önrendelkezési jogait. A szabadságharc résztvevői kegyelmet kaptak. A nemesi rendi jogok megmaradtak, s ezzel együtt a jobbágyságrendszer is.

II. Rákóczi Ferenc a bujdosás útját választotta, vele ment számos híve, s tudjuk, hűséges titkára, a székely Mikes Kelemen is. II. Rákóczi Ferenc emlékét a magyarsággal együtt a székelymagyarság is híven őrzi.

A székelyek a Habsburg-birodalomban

A Rákóczi-szabadságharc után a Habsburgok hatalma mind Magyarországon, mind Erdélyben megszilárdult. Erdély a Diploma Leopoldinum szerint megtartotta különállását Magyarországtól, s látszólag önálló, voltaképpen Bécsből irányított kormányzatot kapott. A kormányzást a Gubernium (Főkormánysház) intézte, amelynek élén a gubernátor, azaz főkormányzó állt. Az erdélyi kancelláriát rövidesen Bécsbe költöztették, hogy a Birodalom központi kormányzatához közelebb legyen.

Erdély közigazgatási beosztása továbbra is fennmaradt: a Partiummal együtt tíz vármegye, két vidék, kilenc szász szék és két szász vidék, valamint öt székely szék képezte a közigazgatási egységet. A Székelyföldhöz tartoztak: Udvarhelyszék, Keresztúr- és Bardocfiúszék, Háromszék, amely a korábbi Seps-i, Orbai- és Kézdiszék összevonásával jött létre, s hozzátartozott Miklósvárszék, Csík-, Gyergyó- és Kászonszék, Marossház, valamint Aranyosszék.

A székelyek a maguk területén önkormányzati jogokat gyakoroltak, legfőbb intézményük a közgyűlés volt, de ez már nem a hagyományos székely intézmény, hanem hovatovább a nemességé. Ugyanakkor a szék bizonyos ügyekben az igazságszolgáltatás szerve maradt, de a

perek zömét az úgynevezett derékszékek intézték. A szék legfőbb tisztségviselője a Habsburg-korban a főkirálybíró.

A székely székek az országgyűlésbe két-két követet küldhettek. Követküldési jogot nyertek a városok is.

Tisztségviselők választásakor tiszteletben kellett tartani a szék lakosságának vallási megoszlását, de a folyamatban levő ellenreformáció eredményei miatt a római katolikus vallás kedvezményezetté vált a reformátusok és unitáriusok kárára.

A Habsburg-hatalom átalakította a székelyek öröklött politikai és társadalmi rendjét.

Mivel a székely haderő a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc legfőbb támasza volt Erdélyben, a Habsburgok számára megbízhatatlanná vált, s a szabadságharc után nem is késlekedtek megszüntetni a székelyek sok évszázados, önálló hadrendszerét. Erre már 1711-ben sor került.

A hatalom beavatkozása a Székelyföld helyzetébe alapvető változásokhoz vezetett. Először is az eddigi katonai rendeket megfosztották a közadózás terén élvezett mentességi jogoktól, s ezzel közönséges adófizetőkkel váltak. Közadózásra kötelezték a nagyszámú lófőt is, egyházhelyes nemeseket is, amennyiben nem volt legalább három adófizető jobbágyuk. Csak a primorok s adományos nemesek voltak adómentesek. Nehezen viselte a székelység a katonai beszállásolásokat s azok költségeit.

Mindezek az intézkedések szöges ellentétben álltak a Diploma Leopoldinummal, amely elismerte a székelység régi státusát, s azt is, hogy hadfelkelési kötelezettség mellett a székelyek mentesülnek az adófizetéstől, szolgálmányoktól s a sorkatonaság beszállásolásától. A sokat emlegetett Diploma Leopoldinum ezeket ígérte:

„A székelyek, eme legharciasabb néptörzs, mint eddig voltak, úgy ezután is mentesek legyenek minden adófizetéstől, minden téli és nyári katonai elszállásolás terhétől, s birtokaik után, amelyeket hadfölkelés kötelezettsége mellett bírnak, tizedfizetéstől és egyéb szolgálmányoktól. Ezek ellenében azonban a haza védelmére saját költségükön katonáskodni tartoznak ezután is. A székely parasztok, vagyis jobbágyok nem értetnek ez alá.”

Mivel a székelység mindig is erőteljesen ragaszkodott az adózás terén kivívott jogaihoz, amelyet az új hatalom elvett tőle, köztük és a Habsburg-hatalom között olyan ellentét alakult ki, amely az 1848-as forradalomig nem szűnt meg. És nem is annyira a ténylegesen fizetendő adó miatt, hanem azért, mert a székelység a megadóztatásában régi nemesi rangjának elvesztését látta, s úgy érezte, hogy a társadalmi ranglétrán egy szintre kerül a jobbágyokkal, amit nem tudott elfogadni, s mindig küzdött ellene.

A Rákóczi-szabadságharc idején a háborúskodás miatt sok kár érte a közösségeket, amelyet tetézett az 1718—19-i pestisjárvány és az aszály, ami nagy ínséget s tömeghalált okozott. A többféle csapás következtében az elhalálozottak száma megközelítette az életben maradókét.

A hatalom azonban nem engedett követeléseiből, s a megfogyatkozott lakosságnak el kellett viselnie a megnövekedett közterheket. S mivel a fő- és birtokos nemesek mentesek maradtak a közterhektől, a belső ellentétek is kiújultak. Ennek jelét látjuk abban, hogy a régi lófő- és gyalogszékelyek, egyházhelyes nemesek beadványokban fejtették ki, hogy ők a főekkel egy „corpus”-t képeznek, „egy törvénnyel és privilégiummal élünk”. Csíkszékben valóságos mozgalmat indítottak a „lófő- és szabad renden lévők”, amelynek a Gubernium a kezdeményezőket letartóztatásával vetett véget.

A Habsburg-hatalom politikája sikeresen alkalmazta már a kezdetektől az „oszd meg és uralkodj” vezetési módszert. Nem utolsósorban azzal, hogy a nagyrészt protestáns Erdélyben elindította a rekatolizációt, s a főrendűek közül sokan katolizáltak. A Székelyföldön az Aporok és Kálnokyak jártak az élen, ami természetesen anyagi és hivatali juttatásokkal járt. A Rákóczi-szabadságharcban való részvételük miatt elmenekült birtokosok elkobzott birtokát nagyrészt Habsburg-hű nemeseknek adományozták. Ezzel sikerült a székely vezető osztályt is ellentétes rétegekre osztani, amit tovább fokozott a bárói s grófi rangok adományozása. A Habsburgok politikáját elfogadó és támogató főnemesek és tisztségviselők aktív közreműködésével hajtotta végre Mária Terézia (1740—1780) a Székelyföld kettészakadását a határőrrendszer felállításával.

A madéfalvi veszedelem évei

Az 1762—64-es éveket a történelem iránt érdeklődők rendszerint a „madéfalvi veszedelem” fogalmával társítják. Nagyrészt azért, mert a Mária Terézia császár- és királynőtől elrendelt, a terror eszközeivel erőszakosan elindított határőrségi szervezőmunka a csíki Madéfalván valóságos tömegmészárlásba torkollott. Ezt a tragikus eseményt nevezte az utókor — nem alaptalanul — madéfalvi veszedelemnek, amely persze az össz-székelység veszedelme volt. Jelentése valóságos és jelképes is.

Katonai terror a szabadságukat védő székelyek ellen

A Magyarország felszabadítását követő évtizedekben a Habsburg-hatalom a veszélyeknek kitett déli és keleti határok mentén sajátos katonai övezet létrehozását határozta el. Ez az övezet végül önálló részekből állt, s az Al-Dunától a Keleti-Kárpátokig terjedt. A

legkeletibb részét a történeti Erdély területén a Déli-Kárpátok, valamint a Keleti-Kárpátok belső vonulata mentén alakították ki, ez kiterjedt Hunyad megye egy részére, Szebenszékre, Fogaras-vidékre, Brassó-vidékre, Háromszék és Csíkszék területére, valamint Udvarhelyszék egy kis darabjára. Aranyosszék néhány faluját is besorolták a határőrrendszerbe.

A kijelölt övezetben lakó, illetőleg az oda telepítendő népességből olyan félkatonai társadalmi rendet kívántak létrehozni, amely saját erejéből, lényeges állami hozzájárulás nélkül képes ellátni a határőrzés elsődleges feladatait: ellenséges beütések elhárítását, határzár létesítését pestisveszély esetén, a határszéli csempészet meggátolását, illegális határátlépők kiszűrését. S bár ezt sehol sem hangsúlyozták, szükség esetén a határőr katonaság feladatának szánták Erdély belső rendjének megvédését is. A Habsburg-hatalom már az alapításkor felismerte: a román alakulatokat magyar mozgalmak, a székelyeket pedig esetleg román törekvések féken tartására, sőt, leverésére is fel lehet használni, ami később, sajnos, be is következett.

A határőri társadalmi rendet elsősorban a helybeli lakosság militarizálásával, másodsorban a román határőrvidéken történő megtelepítéssel és minden esetben a nép korábbi társadalmi státusának megváltoztatásával hozták létre. Erdélyben 1762—64 között a határőrségbe bevont családok alkalmas férfi tagjaiból két székely és két román gyalogezredet, valamint egy székely huszárezredet szerveztek; utóbbinak több mint kétharmadát székelyek alkották, a fennmaradó részt főleg aranyosszéki s Hunyad megyei románokból toborozták. A románok nagy része jobbágyból lett határőr, számukra a változás emelkedést jelentett, viszont az addig szabad társadalmi státusú székelyek úgy érezték, hogy nekik a változás nemkívánatos, mert többletterhet, személyi elnyomást s a régi szabadságjogaiktól való teljes megfosztást hoz.

A székelyföldi határőrrendszert a tervek szerint Csík-, Gyergyó- és Kászonszék, Háromszék, Udvarhelyszék és Aranyosszék településein szervezték volna meg. Marosszékra nem gondoltak. Mivel a székelységet a régi hadkötelezettség jogcímén akarták bevonni az új rendszerbe, csak a régi katonai rendekre: a lófők, a gyalogok, valamint a kishemesek rétegére esett a választás, az erdélyi nemesi renddel már azonosult régi primorok, valamint a jobbágyok, zsellérek mentesültek a katonai szolgálatnak ettől a formájától.

Miután Mária Terézia az erdélyi határőrség tervét jóváhagyta, a hadvezetés Buccow Adolf császári lovassági tábornokot nevezte ki Erdély katonai főparancsnokává, egyben királyi biztosként feladatává tette a terv véglegesítését, előbb a románok, majd a székelyek körében. A királyi biztos felszabadította a Beszterce-Naszód vidéki

románokat Beszterce város jobbágysága alól, s megkezdte áttérítésüket az ortodox vallásról a görög katolikus vallásra, majd áttette székhelyét a Székelyföldre. Magabiztos fellépését erősítette, hogy időközben az erdélyi Főkormánysház (Gubernium) elnökévé is kinevezték, tehát kezébe került mind a katonai, mind a polgári hatalom csúcsintézménye. Ezért egyáltalán nem zavarta, hogy ezt a nagy átalakító munkát országgyűlési jóváhagyás és az érdekelt székek közgyűlésének határozata nélkül kezdte meg. (...)

A szervezőbizottság a királynő nevében közzétett egy felhívást, amely tudtul adta: fő- és jószágvesztés, valamint 500 forint pénzbüntetés vár azon 16—45 éves férfiakra, akik nem jelennek meg a meghirdetett összeíráson. Ugyanakkor az összegyűlt nép előtt dicsérték a székelyek katonai érdemeit, vitézségét, s kilátásba helyezték a földadó eltörlését, a régi szabadságjogok visszaállítását. Mária Terézia az 1762. április 11-én, majd november 8-án kelt királyi leiratában nemzeti katonaságnak nevezte a létrehozandó határőrséget, de azt nemsokára már csak székely határőr katonaságként emlegették, igaz, hogy ekkor még az önkéntesség elvét is szóvá tették. A katonai rendszer céljaként a moldvaiak és tatárok elleni határok védelmét hangsúlyozták. Az első elképzelések szerint a határőrök évi szolgálata három hónapot tett volna ki napi 4—8 krajcár zsold mellett, az év többi részében a határőr mint gazdaember vagy kézműves folytathatta volna megszokott mesterségét. Amint Jakab Elek, a kérdés kiváló ismerője írta, a székely nép, amely a „király iránt csodaszerű kegyelettel viseltetik, hitt a koronás felség nevében hirdetett szónak, s azon meggyőződésben élt, hogy határőrségre kényszeríttetni nem fog”. De rövidesen a székelyeknek csalódniuk kellett, mert az önkéntesség hangoztatása csak „csalétek” volt az ellenállás leszerelésére. Ugyanis már 1762 nyarán idegen, főleg német katonatisztekkel álló különítmények szálltak ki a falvakba, s nem válogattak az eszközökben, hogy fegyverfelvételre kényszerítsék a székelyeket. Előre kell bocsátanunk, hogy 1762—63-ban katonai uralmat vezettek be a Székelyföldön, s a polgári hatóságot is a szervezésnek rendelték alá, semmibe véve a székelységnek minden öröklött szabadságjogát.

Katonai terror a szabadságukat védő székelyek ellen

A felhívásra először a gyergyóiaknak kellett választ adniuk. A bizottság 1762. július 24-én Alfaluba, a szék egyik legnagyobb településébe szállt ki, majd Gyergyószentmiklóson látott munkához, miközben albizottságok járták a falvakat.

A székelység válasza a felszólításra erős öntudatról árulkodott: ők mindig szabadok voltak, katonáskodni saját törvényeik és kiváltságaik szerint szoktak, közülük választott tisztük s magyar vezényszó alatt,

s csak ilyen feltételek mellett hajlandók a fegyvert felvenni. A székelyek mindenütt erősen hangoztatták azt, hogy a katonáskodó szolgálat összeegyeztethetetlen az adózással, amelyet a Székelyföldön bevezettek. Augusztusban végül is megtörtént az első összeírás Gyergyóban, Csíkban, Kászonban, majd Háromszéken is. A nép mindenütt óvást emelt, és régi szabadságjogainak tiszteletben tartását kérte, de az összeíró idegen tisztek főbelövással, kerékbetöréssel, akasztással fenyegetőztek, s pálcázni is kezdték az ellentmondókat. Az összeírás az Udvarhelyszékhez tartozó Bardóc-fiúszékben folytatódott, különösebb incidens nélkül, de a szabadságjogok követeléséről a székelyek sehol sem mondtak le.

A mindenhol megnyilvánuló kisebb-nagyobb ellenállás az udvarhelyszéki Homoródalmáson csapott nyílt ellenszegülésbe: az itteniek s hat ide rendelt szomszédos falu, majd újabb 43 település szabad székelysége jelentette ki, hogy nem hajlandó az összeírást elrendelő parancsnak engedelmeskedni. Buccow személyes megjelenése Udvarhelyen mit sem ért, és az odavezényelt német katonaság sem volt hatásosabb. A szék népe az Udvarhely melletti szombatfalvi réten összegyűlve, egységes emlékiratot terjesztett elő. Az udvarhelyszéki ellenszegülésnek nem maradt el a hatása Csík-, Gyergyó- és Kászonszékben, valamint Háromszéken sem.

1762. október 22-én a Gyergyószentmiklóstra berendelt, korábban már összeírt székelyek határozottan kijelentették: szabadságjogaik megerősítése nélkül nem hajlandók letenni az esküt. Mivel Buccow sem jogaik megerősítését, sem azt nem ígérte meg, hogy saját tisztjeik lesznek, s az országból nem viszik ki a katonákat, sőt, a kéréseket előterjesztő két küldöttet, Ambrus Ferencet és Bartalis Mátyást letartóztatta, a nép türelmét veszítve, megrohanta a tábornok tartózkodási helyét, aki jobbnak látta menekülni, mintsem a feldühödött székelyekkel szembeszállni. Az ellenállás azzal vált teljessé, hogy a gyergyóiak a már kiosztott fegyvereket visszaadták, s hazamentek. A tábornok-gubernátor Csíkban és Háromszéken sem ért el több eredményt, mint Gyergyóban, de mindenhol akadt néhány megvesztegetett székely, aki engedelmeskedett a császári tiszteknek — ezeket a nép Buccow katonáinak nevezte.

A szervezők azonban tudták, hogy még nem merítették ki a nép megtörésének minden lehetőségét: a fegyvert elfogadókat az ellenállók ellen tüzeltek, s a határőrnek kiszemelt egész népességet a nemesekre és a polgári tisztségviselőkre uszították, mondván, hogy azok minden bajnak okozói. A nép a maga módján értelmezve a hallottakat, úgy gondolta, hogy a nemesség cserbenhagyta őt, s elárulta a székely szabadságot. Mivel a sorozóbizottságok tagjai általában ismert nemesek voltak, a nép általánosított, s az egész nemességet vádolta, átkozta. Terrorizmus és anarchia lépett fel, nem

egy helyen véres összeütközésekre is sor került. Mindez nem változtatott azon, hogy a székelyek többsége sem Csíkban, sem Háromszéken nem volt hajlandó a fegyvert felvenni régi szabadságjogainak biztosítása nélkül. Erőteljesen hangsúlyozták, hogy nem fognak egyszerre katonáskodni és adót fizetni.

Kísérlet történt a belső szolidaritás helyreállítására is. Zöld Péter csíkszentléleki plébános néhány faluban a nemeseket, lófőket és gyalogokat arra esküdtette, hogy egymást segítik Buccow ellen. Háromszéken az ellenállók 13 pontból álló felhívást juttattak el a falvakba, hogy semmiképpen fel ne vegyék a fegyvert. A székely székek vezetői is megpróbálták szorosabbra fűzni kapcsolataikat, hogy együtt védekezzenek a külső nyomás és a belső zűrzavar ellen, de egységes álláspontot nem sikerült kialakítaniuk. Nem akadt vezéralak. A székelység forrongott, érezte, hogy öröklött életmódja, szabadsága forog veszélyben. A nép elvárta volna, hogy a székek vezetése s a tekintélyes nemesség összefogjon vele az idegen hatalom erőszakoskodásai ellen, de mindez elmaradt. A Habsburg-hatalom képviselői idejében megghiúsították az ilyen próbálkozásokat, s főleg sikeresen gyakorolták a sokféle rendre, rétegre bomlott székely társadalom megosztását. Arra is gondolnunk kell, hogy a Rákóczi-szabadságharc leverése után, néhány évtized alatt Erdélyben bárói és grófi címek osztogatásával, birtokadományozásokkal, valamint magas hivatali tisztségek révén sikerült császárhű vezető elitet létrehozni — természetesen, a Székelyföldön is. Ennek az elitnek a képviselői a császárnő rendelkezéseit előrébb valónak tartották, mint a régi székely autonómia maradványainak s a székely társadalom szabadságjogainak a védelmét. Ne feledjük: a „Metamorphosis Transsylvaniae” időszaka volt az, amelyet a Habsburg-hű báró Apor Péter olyan plasztikusan leírt, fájlalva mégis — amint már szóltunk róla — a régi patriarchális viszonyok eltűnését.

A királynő is természetesen tudomást szerzett a székelyek ellenállásáról. 1763. január 6-án kelt leiratában kifejezte, hogy a határőrségben csak az önként jelentkezőket írják be, Buccowot pedig báró Siskowich altábornaggyal váltotta fel, akinek megbízásából az új bizottság tagjai: gróf Lázár János és gróf Bethlen Miklós más tervet dolgoztak ki a határőrség megszervezésére. Ennek alapján készült Mária Terézia új rendelete, amely ismét előírta két gyalogezred és egy huszárezred felállítását. A rendelet kimondta: egyelőre Csík-, Gyergyó- és Kászonszéket, valamint Háromszéket és Bardóc-fiúszéket vonják be a szervezésbe, de ha a szükség úgy kívánja, a többi székre is ki kell terjeszteni a szervezést. Az új terv szerint — béke idején — a szolgálatban lévő gyalogok négy, a lovasok pedig nyolc krajcár zsoldot kapnak élelmezésre. Háborúban a rendes

hadsereggel azonos bánásmódban részesülnek. Békében az adó egyharmadát engedik el, háborús időkben pedig a határőrök teljes adómentességet élveznek. A hadban elesettek özvegyeinek adómentesség jár. A tisztek egyelőre idegenek lesznek, de később közülük is neveznek ki olyanokat, akik arra érdemesnek bizonyulnak. Ruházatuk a népviselet lesz, amelyet maguk állítanak elő.

A királynő rendelete nem elégítette ki a katonarendet: inkább adóznak, mintsem ilyen feltételek mellett katonáskodjanak — mondták. Persze, nem tudták, hogy a királynő már elejtette az önkéntesség elvét, sőt, kötelezővé tette a határőrséget a székelyek számára. A Siskowich-féle új bizottság ennek értelmében és szellemében kezdte meg 1763 őszén munkáját. Először Gyergyó-szentmiklóstra szállt ki, ezt megelőzően azonban mindenhol kihirdették az önkéntesség megszüntét: „Már most nem függ senkinek a maga tetszésétől: akar-e katona lenni vagy nem, mert ezen kötelességet a szabad székelyektől a régi hadakozási szokások a törvények súlyos büntetési terhe alatt kívánják meg, amit a választott nemzeti fejedelmek alatt is teljesítettek, s most is büntetéssel rá fognak kényszeríteni.” (...) A népet azzal is fenyegették, hogy, ha a fegyvert fel nem veszik, birtokaikat elkobozzák, és románokat telepítenek rá. Nem csoda, hogy a megfélemlítettek kisebb része hajlandó volt felvenni a fegyvert, s maga is terrorizálni kezdte az ellenállókat. Nem túlzás úgy látni, hogy polgárháborús hangulat alakult ki Csíkban s Háromszéken, bár a nagy többség az idegen hatalmi erőszaknak bátran ellenszegült.

Gyergyóban a székelyek többsége az ígéretek és fenyegetőzések hatására ismét elfogadta a fegyvert, s december 18-án a kért esküt — jelentős fegyveres erő jelenlétében — letette. A bizottság mégsem örülhetett gondtalanul a sikernek, mert tudomására jutott, hogy a közeli Madéfalva lakossága az erdőkbe menekült. Másnap, miközben Jenőfalván folyt az esketési ceremónia, hír érkezett, hogy nemcsak Madéfalva, hanem Madaras, Rákos, Taploca, Szentmihály, Szépvíz és más falvak népe is felhúzódt az erdőkbe, ahol a téli zord idő ellenére táborozni kezdett. A bizottság azonban nem tágított szándékától: katonaszökevénynek nyilvánította a falvakból elmenekült férfiakat, s fej- és jószágvesztés terhe mellett megtiltotta, hogy azoknak bárki élelmet vagy szállást adjon. A katonaság pedig megbízatást kapott arra, hogy Madéfalván űzze ki az otthon maradt nőket, gyermekeket a házakból.

Súlyosbította a helyzetet, hogy időközben Háromszékről mintegy 700 fegyveres székely érkezett, a csíkiak pedig előjöttek a hegyekből, s több mint kétezen együtt vonultak be Madéfalvára. Az eseményeket pontosan követő bizottság ultimátumszerű felszólítást küldött a faluba, azt kérdezve: akarnak-e a királynő rendeletének

engedelmeskedni s meghallgatásra a bizottság előtt megjelenni. Ugyanabban a felszólításban megparancsolták a helybelieknek, hogy a nem falubelieket a házakból űzzék ki, a háromszékiek pedig menjenek haza. Jutalmat ígértek azoknak, akik a „zavarok okozóit” feljelentik. Madéfalváról — sietve — két követ érkezett azzal a kéréssel, hogy vízkereszt ünnepe miatt válaszukat a következő napra halaszthassák.

A bizottság azonban a haladékot nem szavazta meg, sőt, elhatározta, hogy véget vet az engedetlenségnek. Siskowich tábornagy utasította Caratto ezredest, hogy az Okelli-ezred négy századával, a rendelkezésre álló másfél század vértessel, harminc százarral és két ágyúval vegye körül a falut, s verje szét az ott összegyűlt székelyeket. A királynőhöz küldött jelentésben a bizottság azzal indokolta lépését, hogy többre tartja a köznyugalmat a kevesek veszedelménél, s jobban látja a székelyek lázadását elnyomni, annál inkább, mert a felség is erre utasította.

Caratto ezredes a parancsot kíméletlenül hajtotta végre. 1764. január 7-én hajnali négy órakor ágyúval lövetni kezdte a falut, több házat felgyújtott, az utcára tódulókat a kivezényelt katonaság lőtte, kaszabolta. Ellenállás aligha lehetett, így a mészárlásnak nevezhető katonai akció gátlástalanul szedhette áldozatait. A halottakról szóló adatok eltérnek: 185—500 között mozognak, a valóságban 200—250 körül lehetett a helyszínen megölt székelyek száma. Sokan kaptak sebet, s több mint 400-an foglyul estek, „őket vallatások után sorra szabadon engedték”. A falu egy része leégett.

A madéfalvi vérengzés véget vetett az ellenállás minden formájának, s 1764 telén és tavaszán mind Csíkban, mind Háromszéken 4982 család került be a határőri névjegyzékbe, itt alakult meg az I. székely gyalogezred 4212 határőrrel és 5166 növendékkel. A huszárezredhez Csíkban 770 főt soroztak be. Háromszéken és a katonailag hozzá csatolt Bardóc-fiúszéken a II. gyalogezredet szervezték meg 3651 határőrrel és 4382 növendékkel. A huszárok száma itt 1049 volt.

Az 1764. január 7-i véres események után bűnvizsgálati eljárás kezdődött, de nem a vérengzést kitervelők ellen. Siskowich alezredes már január 9-i jelentésében megfogalmazta a vád tárgyát: engedetlenség, lázadás. A háromszéki mozgalom irányítói, Balogh László és Óvári János valószínűleg Madéfalván életüket veszítették, a harmadikként megnevezett Olasz Sámuel ellen elfogatási parancsot adtak ki. A csíkiak vezetői a szépvízi Miklós György és a madéfalvi Szilveszter Tamás voltak. Siskowich a „lázkodók” tanácsadóiként Beke István delnei és Zöld Péter csíkszentléleki plébánost nevezte meg. Ez utóbbiakat Bajthay római katolikus püspökre bízták, aki Gyulafehérvárra rendelte, s ott fogságba vetette őket. A bűnvizsgáló bizottság ítéleteit a közben elhunyt Buccow helyett kinevezett Hadik

András lovas tábornok vizsgálta felül, s némileg enyhítette, de így is sokan szenvedtek fogságot, börtönt.

Ennél súlyosabb társadalmi következménye is volt a „bűnvizsgáló bizottság” felállításának, az, hogy jelentős mértékben fokozta a székelyek kivándorlását Moldvába, ami már a bizottsági munkálat alatt elkezdődött. Több ezer székelyt úgy megrémített a szervezés brutális módja, hogy inkább választotta a bujdosást, semmint szülőföldjén az idegen hatalom fegyveres szolgálatát. Ők nagyrészt Bukovinában telepedtek le Hadik András támogatásával, s létesítették a Fogadjisten, Istensegíts, Hadikfalva, Andrásfalva és Józseffalva településeket.

A madéfalvi kegyetlen vérengzés, amelyért ma nemzetközi bíróság elé állítanák az elkövetőket, megtörte a székelység ellenállását. Sokan a menekülést választották, semmint a meghódolást az idegen elnyomó rendszernek, mások besoroztatták magukat, s vállalták a terhes határőr katonai szolgálatot. De a székelység kemény katonai küzdelme 1762—63-ban egészében véve szabadságharcnak minősül, történelmi tett volt, amelynek emléke mélyen bevésődött a székelység történeti tudatába.

Ez a hatalmas nemzeti ellenállás újra felmutatta a hosszas szabadságharc gyengéit is: az egység hiányát, a székelység erős jogérzete alapján s szerzett szabadságjogainak tudatában felismerte, hogy a Habsburg-hatalom idegen célok érdekében kívánja felhasználni, s emiatt Csík-, Gyergyó- és Kászszekeken, Háromszekeken és Udvarhelyszekeken erőteljes ellenállást fejtett ki, de harcát külön-külön vívta meg. Csak Csík — az ellenállás központja — és Háromszék próbálta egyeztetni a küzdelmet, nem sok sikerrel, Udvarhelyszék egymaga küzdött, nem szolidarizált Csík és Háromszék küzdelmeivel, Marosszék pedig csendben maradt (legalábbis a mostani tudásunk szerint). A székelyek egységes fellépésének elmaradása több okra vezethető vissza: 1. az egységes autonómia eltűnése (1562) miatt a székek önállóságával ellentéteik is felerősödtek; 2. az osztrák politika sikerrel alkalmazta az „oszd meg, és uralkodj” kormányzás (erkölcstelen) módszerét.

A határőrség felállítása újabb választóvonal volt a határőrségbe bevont, illetve kívül maradt székelyek között.

A határőrrendszer

A madéfalvi vérengzéssel a hatalomnak sikerült megtörnie a székelyek ellenállását, és így elhárult a legfőbb akadály a határőr katonai rendek megszervezése előtt. Következésképpen már 1764-ben megalapították Csík-, Gyergyó- és Kászszekeken az I. gyalogrendet, amelybe 4212 felesküdtet és 5166 növendéket soroztak be.

Háromszéken s a hozzá csatolt Bardoc fiúszéken a II. határőr gyalogezredet szervezik meg 3651 felesküdt határőrrel s 4382 növendékkel. A székben alakított székely huszárezredhez Csíkban 770 s Háromszéken 1049 fő tartozott. Utóbbihoz Aranyosszékről román családokat osztottak be.

A csíki gyalogezred első parancsnoka a vérfürdő végrehajtója, Mano Caratto lett, s első századosai mind németek voltak. A háromszéki gyalogezred élére Simone Rimnique alezredest állította az erdélyi katonai főparancsnokság, a General Commando; a tíz százados közül nyolc német, kettő magyar volt. A huszárezred élére Filep Reich alezredes került. Az egész székely határőrség első parancsnokává Gyulay Sámuel-t nevezte ki Mária Terézia királynő.

A határőrség számára kiadott haditörvény és szolgálati szabályzat pontosította a feladatokat és a szolgálat rendjét. A feladatok között szerepelt a határvédelem, a rablók üldözése, a csempészet és kivándorlás megakadályozása. Minden határőr katonai fennhatóság alatt állott, a határőri család vagyonát csak határőr rendűek örökölhették. (...) Egyenruhájuk népviseletben fekete zeke, fehér „székely harisnya”; az ezred színét a zeke ujján levő hajtóka jelölte. A határőrzés költségeit a család fedezte, a kincstártól csak fegyvert kaptak, később a huszárok a lótartás költségének fedezésére kiegészítő juttatásban részesültek.

A bécsi hadvezetés az erdélyi határőrrendszert is a már kipróbált dél-magyarországi modell szerint képzelte el, vagyis úgy, hogy a határőrvidék összes települése a polgári közigazgatás alól kivonandó, s benne kizárólag katonai igazgatást vezetnek be. Ezt a modellt azonban csak a román határőrvidékek területén sikerült nagyrészt megvalósítani, ahol a 71 katonásított helységről 64 katonai közigazgatás alá került. Viszont Hunyad vármegyében a 98 katonásított helység közül csak 27, a Székelyföldön a 160-ból mindössze kettőben sikerült megszüntetni a polgári igazgatást, s teljesen alárendelni a Nagyszebenben székelő osztrák főparancsnokságnak, a General Commandónak.

Ez a helyzet szoros összefüggésben állt azzal, hogy a 294 katonásított erdélyi település közül mindössze 64-ben hozhattak létre homogén határőr katonai lakosságot, míg a fennmaradó 230 településen továbbra is különböző társadalmi kategóriák éltek együtt. Miért alakult ki ez a felemás helyzet, és milyen következményei voltak?

Úgy látjuk, hogy erre a kérdésre nem adható elfogadható válasz a földtulajdon kérdésének megválaszolása nélkül.

Induljunk ki abból a tényből, hogy a határőrrendszerbe bevont vagy bekényszerített népességnek olyan földalappal vagy más forrásból származó jövedelemmel kellett rendelkeznie, amely lehetővé teszi a

család önfenntartása mellett a katonai szolgálat terheinek viselését is. A határőri rendnek mintegy kilenctizede földművelő-állattenyésztő foglalkozást űzött, a többi kisiparos, tisztségviselő volt. A földművesek számára a földbirtokot két úton biztosította a határőrrendszer. Ezen az úton végül is jelentős számú román vált a határőri rend tagjává; számukra ez társadalmi rangjuk emelkedését jelentette.

Csíkban, Háromszéken és Bardoc fiúszékben csak szabad rendűeket soroztak be, nem kis mértékben a jobbágyos nemések erőteljes tiltakozása miatt. A szabad rendű székelység maga is több kategóriából állt: egytelkes nemesekből, a lófői, valamint a gyalogrendű családokból. A szabad rendű székelyek korábban is teljes rendű földbirtokosok voltak, ezért a székely székek területén a szabad, örökölhető földtulajdon a határőri rendbe besorolt családok számára eleve biztosított volt.

Mivel — amint már említettük — a határőri rend nagy többsége foglalkozása szerint földművelő volt, a földtulajdon mindvégig alapvető kérdése maradt a határőrrendszernek. Ezért szükséges volt ezt a kérdést alapszabályilag tisztázni. A székely székekben a régi törvények főbb tételei ezután is fennmaradtak. A család földtulajdona — akárcsak korábban — elvileg adható-vehető volt, a fiúörökösödés rendszere érvényben maradt, a tulajdonjog apáról fiúra szállt, a fiú utódok egyenlően részesedtek a családi földtulajdonból. Ha fiú örökös nem volt, a leány örököszt „fiúsították” (fiú-leány), aki ezáltal vált örökössé. De a szabályzat azt is előírta, hogy a határőr katona birtoka jobbágykézre nem kerülhet még akkor sem, ha a fiú-leány (tehát örökös) jobbágyhoz megy férjhez. Éppen a földtulajdon által avatkozhatott be a házasságkötésekbe is a határőrrendszer. A házasságkötés tervét előre be kellett jelenteni, és engedélyt kérni arra a katonai hatóságtól.

A szakirodalomban az sem eléggé tisztázott kérdés, hogy különálló társadalmi rendet képezett-e az 1762—64-ben létrehozott határőri réteg vagy sem. Úgy véljük, hogy igen.

A társadalmi rend egyik legfőbb jellegzetessége a rendiség virágkorában az volt, hogy az egyén a társadalmi helyzetét a törvényekben rögzített jogokkal és kötelességekkel együtt megörökölte és átörököltette. Ezek a kritériumok a határőri rendben mind megtalálhatók. A határőr katonai családban született utódok ebből a társadalmi kategóriából csak kivételes esetekben léphettek ki. (...)

A határőr katonai szervezet újabb terheket rótt az eddig szabad székelység vállaira. Igaz, 1711-ig a székely ember személy szerint katonáskodni tartozott, s katonai rendszere Mátyás király óta

megszakítás nélkül fennállt, de a régi katonáskodástól nagymértékben eltért az új Habsburg-féle határőri forma.

Idegen szervezet, erőszakolt volt, amelyet — mint láttuk — több száz társuk lemészárlásával (Siculicidium) kényszerítettek a székelységre. Korább a vezényszó magyar volt, és a tisztek is magyarok. Most német a vezényszó, s a tisztek nagy része idegen, nem tud anyanyelvén értekezni a magyarokkal. S emellett az anyagi természetű terhek is sokasodnak: a kiképzés-határőrzés legalább hatvan napot vett igénybe; a ruházatról maguk gondoskodtak; gyakorlatozás idején magukat kellett élelmezniük; időnként adót is kellett fizetniük; postai szolgálatra is kötelezték őket; a helyváltztatásban korlátozták; a tanulásban (felsőbb oktatásban) is korlátozták a határőri családokat; több alkalommal háborúba vitték őket a határokon kívülre.

Könnyítés volt az, hogy adókedvezményt kaptak. Békeidőkben az adó egyharmada alól felmentették őket, háború idején az egész alól.

A határőrvidék létrehozásával a Habsburg-hatalom erősítette Erdélyben nemcsak a katonai jelenlétét, de politikai befolyását is. A General Commando főparancsokságának növekedett a hatalma és a befolyása Erdély polgári kormányzatával szemben azáltal is, hogy a katonai határőrvidéken vagy kizárólag katonai hatalom érvényesült, vagy kettős: katonai és polgári igazgatás. A határőrvidék megszervezése után egészen annak fennállásáig a polgári és katonai igazgatás viszonyát állandó feszültség jellemezte, amely azonban csak 1848-ban vezetett teljes szétváláshoz.

A határőrvidék létrehozása az erdélyi magyarság helyzetét rontotta, gyengítette. Elsősorban azáltal, hogy a Székelyföldet kettéosztotta; ezután a katonásított Csík- és Háromszék, valamint Bardóc fiúszék fejlődése elkanyarodott a határőr övezetből kimaradt Marosszék és Udvarhelyszék társadalmi-politikai helyzetének alakulásától. A Habsburg-hatalom ezáltal csapást mért a székely szolidaritás eszméjére. A már idézett Jakab Elek írta ezzel kapcsolatban: a székely primori rend kimaradt a határőri rendből, kiváltságos nemesi státust élvezett, akárcsak a birtokos, adományos nemesség, fokozta a székely társadalom belső megosztottságát, ellentéteit. Annál inkább, mivel a jobbágyok és zsellérek is mentesültek a Székelyföldön a határőri szolgálat terhe alól. A határőri renddé szervezett közszékelység sok alkalommal egyenesen a nemesi rendet okolta a határőrrendszer bevezetéséért.

A Székelyföldön, pontosabban Csíkban és Háromszéken — amint említettük — nem sikerült kialakítani tisztán határőr katonaság által lakott vidékeket; itt továbbra is együtt éltek a falvakban és városokban a különböző társadalmi rétegek.

Ezek a településeken legalább négy olyan érdekközösség polarizációját figyelhetjük meg, amelyeknek eltérő közjogi státusa volt: a faluét és a katonai rendét, utóbbiban külön a huszárkatonaság, illetőleg a gyalogkatonaság érdekeit. Nem érdektelen kérdés, hogy a határőr-jobbágy faluban katonabíró s jobbágybíró is volt. Ez a megosztottság természetesen kihatott a faluközösség életére is: sokféle feszültség forrása volt. (...)

Bár a határőrrendszer idővel megszilárdult, a székelység sohasem tudott belenyugodni a fennállásába, s minden lehető alkalommal követelte a megsemmisítését vagy legalább a megreformálását. Ez különös hangsúlyt kapott az 1791-es országgyűlésen, amelyen székely követek reformjavaslatot terjesztettek elő.

Az 1791-ben készült LXII. törvény(cikk)javaslat abból indult ki, hogy székely primipilus és pixidarius, azaz a lovasok és gyalogok rendjét, sőt, némely primorokat, főembereket a székely székekben s a haza törvényeivel ellenkező módon soroztak be a határőr katonai rendbe, s rendelték nagyrészt idegen tisztek parancsoksága alá. Ezért a rendek egységes akarattal kérik, hogy a székely katonaság köréből az idegen tiszteket vonják ki, s a székelyek katonáskodási rendjét állítsák „törvényes lábra”, mégpedig oly módon, amely megfelel mind az országos, mind a székely törvényeknek. Mivel a székelyek 1711-ig személy szerint nemesi módra katonáskodtak, ez volt szabadságuk megőrzésének záloga, nyilvánvaló, hogy ennek visszaállítása ellenkezett a Habsburg-rendszerű katonai szisztémával.

Várható volt, hogy a felterjesztett törvényjavaslatokat az uralkodó nem erősíti meg. Mindössze annyi történt, hogy vegyes bizottság elé került, s a bürokrácia útvesztőjében évről évre valahol felbukkant, de előbbre nem jutott megoldása. Kiderült, hogy Bécs nem enged beleszólást a katonai ügyekbe, viszont a magyar reformmozgalom sem vette le napirendjéről a székely határőrség reformjának ügyét. E kérdés 1848-ban újra teljes súlyával felvetődött mind az erdélyi országgyűlésben, mind a magyarországi, de ezzel egy későbbi fejezetben foglalkozunk.

A 18. század második fele és a 19. század eleje

Társadalmi változások

Az 1750 és 1850 közti időszakra több részben kiadott adóösszeírás állt a kutatás rendelkezésére, s mint közismert, többször közölték a II. József-féle első hivatalos népszámlálás adatait is. A fentiek mellett néhány részleges összeírás is készült a határőrovezet katonai népességéről.

Bár az általunk kutatott időszak demográfiatörténetére jóval több adatforrás született, mint a megelőző időszakok bármelyikére,

mégsem könnyű vállalkozás a székelység demográfiatörténetével foglalkozni az említett időszakra vonatkozóan, mert az adatok feldolgozását több körülmény is nehezíti. Elsősorban az, hogy az adóügyi összeírások és a népszámlálási adatok összehasonlítását majdnem lehetetlenné teszik az adatfelvételek eltérő elvei, mert — amint köztudott — az adóösszeírók adófizető családokat vettek számba, a népszámlálások viszont minden személyt igyekeztek nyilvántartásba venni. De még nehezebben leküzdhető akadályt képez a különböző összeírásokban található adatok rendkívül eltérő, ellentmondásos volta. Úgy látjuk, hogy lényegesen több család maradt ki az adólajstromok adataiból, mint általában tudott. Egy példát említünk ezzel kapcsolatban. Az első: Erdővidék 19 településében 1750-ben 1211 adózó családot írtak össze, viszont egy 1766-os egyházi összeírás 1736 családot mutat ki, természetesen, 525 új család 1750—1766 között nem keletkezhetett az említett területen.

A székelyföldi népesedési s társadalmi helyzet kutatását tovább bonyolítja az a tény, hogy az 1764-ben létrehozott határőri rendszerrel a népességet polgári s határőr katonai kategóriákra osztották. Az 1764-ben megszervezett határőri rendszer létrehozása azáltal gördít új akadályokat a székelyföldi (s erdélyi) demográfiatörténeti kutatások elé, hogy a határőri rendhez tartozókat az adóösszeírásokból kihagyták, s emiatt a székely családlétszám és a népességszám csak többféle forrás kombinált felhasználásával számítható ki. A Székelyföldet — a határőr katonai rendszer létrehozásával — valósággal kettévágta a hatalom: a katonásított részre (Csíkszék, Háromszék és az Udvarhelyszékhez tartozó Bardóc fiúszék), illetőleg a nem katonásított részre (Marosszék, Udvarhelyszék). Ezek mellett nem feledkezhethünk meg a távolabb fekvő Aranyosszékről, ahol több településen szintén katonai rendbe sorolták a lakosság egy részét. A fegyverképes férfiakból három határőrezredet szerveztek: egy-egy gyalogezredet Csíkban (az elsőt), Háromszéken (a második gyalogezredet) s a két székben, valamint Aranyosszéken egy huszárezredet. Utóbbinak mintegy 22 százalékát aranyosszéki s vármegyei románokból szervezték.

A Habsburg-hatalom idején a társadalomban végbement változásokat az alább következő összeírásból ismerhetjük meg.

A Székelyföld társadalma 1767-ben

Társadalmi kategória

Sorsz. Megnevezés Család Százalékos részaránya

1. Mánások 33 0,089
2. Birtokos nemesek 1039 2,81
3. Egytelkes nemesek 3335 9,00
4. Szabad székelyek 16 558 44,67

(primpiliusok és pixidáriusok)

5. Polgárok 25 0,0067

6. Jobbágyok 10 720 28,92

7. Zsellérek 3655 9,86

8. Kóborlók 409 1,10

9. Sóvágók 77 0,21

10. Román papok 51 0,14

11. Bányászok 77 0,21

12. Cigányok 1136 3,06

13. Mások 30 0,08

Összesen 37 145 100,00

A táblázat szerint a nemesi rétegek (mágnások, birtokosok, egytelkesek) a székelységnek 11,9 százalékát tették ki. A szabad székelység, a lófők és a gyalogosok száma 16 558 családból állt, s a székelységnek 44,67 százalékát alkotta. A lófők rendjéhez 8692 család (a társadalom 23,46 százaléka), a gyalogrendűekhez pedig 7866 (21,23 százalék) család tartozott. A jobbágyok és zsellérek aránya 38,76 százalékra nőtt.

Az ismertetett társadalmi struktúra erőteljesen cáfolja azt a századokon át uralkodó közfelfogást, hogy a székelység teljes egészében megőrizte ősi szabadságát. Először is kialakult — amint láttuk — egy erős nemesi rend, valamint a függőségükben élő jobbágyi és zselléri kategória. A korábban tipikus székely nemesi rend, a primorság átalakult a vármegyei nemesség modellje szerint. Viszont továbbra is masszív, erőteljes volt, bár privilégiumaitól megfosztott, de szintén kiváltságos lófői rend (23,46 százalék). A legnagyobb vesztes az a gyalogrendű székelység volt, amely a 17. század végéig a székelység tömegét alkotta: ez most az öt székben mindössze 7866 családot számlált, vagyis az össz-székelység 21,23 százalékát tette ki. Jól látható, hogy a Székelyföldre behatolt a vármegyei magyar rendiség és feudalizmus, amely a székely társadalmat átalakította. Természetesen, ez már régi folyamat, amely azonban a Habsburg-korban, különösen annak első időszakában, elmélyült.

Következő kérdésünk az, hogy milyen újabb változást okozott a határőri rendszer megszervezése.

A határőr katonai rend

Emlékeztetőül: a határőri rendszert 1764-ben állították fel Csíkszékben, Háromszéken és Bardoc fiúszékben. Elsősorban a volt katonai rendek leszármazottjait: a lófő- és gyalogrendeket, valamint az egytelkes családokat szervezték be. Az említett rendek aránya az 1767. évi összeírásban 53,67 százalék volt. 1764-ben ezeket a

társadalmi kategóriákat írták össze — erőszakkal — a határőr katonai rendnek nevezett formációba.

Hogyan alakult ennek a rétegnek a demográfiai helyzete?

Induljunk ki a határőri rendszer szervezésének idejéből, ugyanis fennmaradtak az 1764-ben összeállított falvankénti összeírások. Ezek szerint 1764-ben Csík-, Kászon- és Gyergyószékben 12 488 férfit vettek nyilvántartásba, Háromszéken és Bardoc fiúszékben pedig 12 314 férfit. Mivel ugyanekkora lehetett a nők száma is, megállapíthatjuk, hogy mintegy 49 604 fő került egyszeriben régebbi társadalmi állapotából egy újba, nevezetesen a határőri rendbe, vagyis Háromszéken, Csíkban és Bardoc fiúszékben gyakorlatilag a teljes szabadrendű székelység, kivéve a mágnás és birtokos nemesi családokat.

Kérdésünkkel kapcsolatban az 1803. és az 1844. évi statisztikai összeírásokat ismertetjük az alábbiakban.

A székely határőr katonai rend

Az összeírás A határőr rendűek száma Növekedés Évi átlagos növekedés

éve Szám %

1803 81 373 — — —

1830 104 295 22 922 28,17 1,04

1844 109 208 4913 4,71 0,33

Levonhatjuk tehát azt a következtetést, hogy a határőr rendű székelység létszáma 1803-tól 1833-ig 28,17 százalékkal, 1830-tól 1841-ig pedig 4,71 százalékkal, az említett egész időszakban 27 835 fővel, azaz 34,55 százalékkal növekedett, vagyis évente 0,84 százalékkal. Ez a növekedési arány felülmúlta az erdélyi átlagot, de elmaradt a székelyföldi átlagtól, amit a határőr székelyeknek a napóleoni háborúban elszenvedett vérvesztesége okozhatott.

Az összeírásban feltűnően kicsi a városi polgárok száma, de Kőváry statisztikája szerint 1829-ben 5860 személy tartozott ehhez a kategóriához, s ebből 4225 főt Marosszéken írtak össze.

Külön kell szólnunk a jobbágyságról.

Jobbágyságok és zsellérek

Már említettük, hogy a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc után a Habsburg-hatalom megszilárdította a helyzetét Erdélyben, ami erőteljes politikai és társadalmi változásokkal járt együtt. A birtokadományozások a nemesi nagybirtok kialakulásának kedveztek, s az árutermelést űző gazdaság megnövekedett munkaerő-szükségletének kielégítése a jobbági s zselléri munkaerő szaporítását eredményezte.

Az 1750—1848 közti, majdnem évszázados korszakban a Székelyföldön megkétszereződött a jobbágy- és zsellércsaládok száma: 10 621-ről 20 099-re növekedett, de arányuk az osztálytársadalomban alig változott, 37,92 százalékról 36,83 százalékra módosult. Következésképpen a székely társadalom úgy érkezett el 1848-hoz, a jobbágyfelszabadításhoz, a feudalizmus végéhez, hogy népességének mintegy 63 százaléka elkerülte a jobbágyi helyzetet, s csak a fennmaradó 37 százalék élt jobbágysorban.

Ez a statisztikai átlag (is), persze, jelentős különbségek határainak elmosása árán alakult ki. Udvarhelyszéken 2856 úrbéres családot írtak össze 1848 elején az adótábellák alapján, a szék lakosságának mindössze 22,96 százalékát. Ennek a rendkívül érdekes jelenségnek a kutatása még korántsem fejeződött be, de annyit már most megállapíthatunk, hogy a feudális nagybirtokrendszer itt nem tudott felülkerekedni a kisbirtokrendszeren akkor sem, amikor az erdélyi fejedelmi hatalom a népet már nem védelmezte a feudalizálódás ellen. Itt az általános, a tipikus a kis falusi földművelő család, a feudális nagybirtok pedig kivétel.

Más kép tárul elénk Csík-, Gyergyó- és Kászonszék, Háromszék és Aranyosszék statisztikai adataiból. Csíkban 1750-től 1848-ig 23,06 százalékról 33,43 százalékra növekedett a feudális függőségben élők aránya, Háromszéken 49,50 százalékról 53,12 százalékra, Aranyosszéken pedig 32,37 százalékról 51,20 százalékra. A zsellérség száma és aránya Csíkban nagyrészt új telepítvényes román zsellérfalvak alakulásával duzzadt fel, Háromszéken és Aranyosszéken a függőségben élő jobbágyság számának növekedése részben a szaporodás, részben a külső társadalmi mobilitás kérdésének (betelepedés) eredménye volt.

Nem érdektelen kérdés az, hogy az 1848-as forradalom előtt milyen volt a székely társadalom szerkezete. A társadalmi szerkezet egyik jellemző területi aspektusa az volt, hogy bizonyos vidékeken, falucsoportok szerint, erősebb jobbágyi-zselléri lakosságú tömbök alakultak ki, míg máshol lényegesen kevesebb volt a függőségben élő jobbágyparasztok száma. Udvarhelyszéken a Homoród mente, Erdővidék (Bardóc fiúszék), Keresztúr környéke, Marosszéken a mezőségi rész, Csíkban a havasi települések s Madéfalva, Csicsó, Háromszéken az ún. „Szentföld”, Felső-Háromszéken Zágon és Papolc volt ilyen nagyrészt jobbágyok vagy zsellérek által lakott vidék vagy helység.

Arra az előbbi kérdéseinkre, hogy nagy, illetve kicsi volt-e a feudális függőségben élők aránya, azt felelhetjük, hogy például a szász székek társadalmi tagozódásához viszonyítva nagy volt a 37 százalékos arány, a vármegyei társadalmi állapotokhoz mérve viszont kicsi.

A feudális kötöttségben élők alaprétegeit a jobbágyok alkották. Őket az 1819—1820-as összeírásokban kolónus, szolgáló ember, jobbágy és más elnevezéssel illették. Az adóhivatalok kimutatásai szerint 1848 tavaszán a székelyföldi falvakban 14 100 adófizető jobbágycsalád élt. Az itteni jobbágyok helyzete főbb vonásaiban azonos volt a vármegyei jobbágyokéval; apáról fiúra szálló jobbágytelken laktak. Arról, hogy mekkora telket használtak, igen nehéz volna egységes képet rajzolni, hiszen lényeges eltéréseket tapasztalunk vidékenként, falucsoportonként, sőt, falvanként is. Csíkban több mint 900 jobbágycsalád átlagosan 9,47 hold földön gazdálkodott, Háromszéken 129 család földjének átlaga 10,41 hold, Marosszéken 605 családé 9,46 hold, Udvarhelyszéken 371 családé 8,84 hold. Az átlag természetesen kirívó ellentéteket takart, hiszen például Zalánban a legkisebb jobbágyszesszió 4 holdat tett ki, a legnagyobb pedig 23 holdat, Málnáson 3—20 hold, Oltszemen pedig 7—27 hold között váltakozott egy-egy jobbágycsalád külsőségeinek területe. Ugyanakkor a volt Orbai- és Kézdiszékben jóval kisebb, átlag 4—5 holdat tett ki a jobbágyszesszió területe, ami azért különösen fontos, mert Háromszéken épp az említett székekben élt a jobbágyság zöme.

A jobbágyok robotterhének listája szintén falvanként és földesuranként változott. Bodokon például hetenként két napot szolgáltak ökrrel, és április 24-től november 24-ig két napot gyalogszerrel. Altorján és Szentléleken nyáron az ökrös jobbágyok heti négy, télen pedig két napot szolgáltak. Zágonban a Haller-féle nemesi gazdaság száz jobbágya közül 21 szolgált három napot, a többi kettőt és egyet.

Szentdemeteren (Udvarhelyszék) az egyik nemesi gazdaság 22 jobbágya közül 14 heti két napot, nyolc hármát szolgált. Kelementelkén (Marosszék) hét jobbágy közül négyet két nap, hármát három nap terhelte. A kérdés levéltári forrásaiból az tűnik ki, hogy mégis túlsúlyban voltak azok a jobbágyok, akik hetente két napot szolgáltak. A szolgálmány mennyisége nem a volt földbirtok terjedelmén, hanem sokkal inkább az illető telken feküdt.

Egyáltalán nem mellékes szempont, hogy a jobbágyok többsége a birtokolt szesszió mellett kisebb vagy nagyobb terjedelmű allodiális földet és irtványt bírt, amelyért rendszerint taksát fizetett.

Az úrbéres földért a közadózás terheit a jobbágy viselte, a falu költségeit is együtt hordozta a többi nem nemes réteggel, valamint a katonarendűekkel is, de jelentős volt az adózás alól kivett jobbágyok száma is.

A székelyföldi jobbágyok helyzetében jelentős sajátosságokat is észlelünk. Ilyen mindenekelőtt az, hogy ezek földesúri dézsmát nem fizettek. Ezen a vidéken általában a jobbágy a földesúrral egyszerre

gyakorolhatta a kocsmatartási, halászati és mészárszéktartási jogot. Más volt a közföldekhez való viszonya is, mint a vármegyékben, amennyiben a meg nem osztott közös erdőket és legelőket bőven használhatta.

A székely jobbágyviszonyok sajátosságait a szolgálmányok terén elemezve először is azt látjuk, hogy a jobbágyföld terjedelméhez viszonyítva itt a robot sokkal nagyobb volt, mint a vármegyékben, az esetek nagyobbik részében feleakkora kiterjedésű telekért legalább annyi robotot tett, mint a vármegyei jobbágy. Ez — amint az úrbéri szakértő, Tóth Lajos írta — összefüggésben lehetett a tizedfizetés elmaradásával, valamint azzal is, hogy a viszonylagos túlnépesedés körülményei között az úrbéri viszonyok rendezetlensége lehetővé tette a terhek növelését a földesúr részéről. Ugyanakkor a fokozottan jelen levő patriarchális maradványok többletterhet is róttak a parasztság vállaira; úgy véljük, hogy a kalákázások igen elterjedt szokása valamilyen összefüggésben lehetett ezzel. S végül az a tény, hogy a jobbágyok Háromszéken és Csíkban együtt laktak határőr katonákkal, további megterhelésük forrása lett, amennyiben a katonai parancsokságok igen gyakran folyamodtak a fuvarozások és hírvivések alkalmával a jobbágyerőhöz.

A székelyföldi jobbágyok sajátos viszonyait a legjobban mégis a székely örökséggel való kapcsolatuk fejezte ki. A jobbágyok egy része örökségi földön lakott. Ezeket gyakorlatilag ugyanolyan feltételek mellett bírta, mint más jobbágy az úrbéres telket, de jogi viszonya nem vált úrbéri jellegűvé, aminek rendkívül súlyos következményei a jobbágyfelszabadításkor mutatkoztak majd meg.

Az 1819—20-as összeírásban a zsellérek nagy része inquilini és subinquilini név alatt szerepel, akiket a köznyelv házas, illetve házatlan zsellérként jelöl meg.

Úgy véljük, hogy a házas zsellérek között két kategóriát kell megkülönböztetni. Először azokat a házas zselléreket, akik „zselléri illetőségként” bizonyos külső földeket is bírtak, azért adót fizettek, és szolgáltak, másodszer azokat, akiknek adó alatti külsőségeik nem voltak.

A földet bíró (úrbéres) zsellérek száma kicsi lehetett. Ezek valószínűleg a hajdani örökös zsellérek utódai voltak. Jogi és anyagi viszonyaik, valamint a szolgálmányok tekintetében közelebb álltak a tulajdonképpeni jobbágyokhoz, mint a zsellérekhez. Erre vall az is, hogy a legtöbb esetben a közös erdőkhöz és legelőkhöz is úgy viszonyultak, mint a jobbágyok.

A britoktalan zselléreknek kisebb-nagyobb belső telkük volt, de ahhoz külső birtok „zselléri illetőségként” nem tartozott. Ezek alkották a székely örökséges zsellérek zömét, függetlenül attól, hogy nemesi vagy katonai telken „ültek”. A házas zsellér a szolgálatot a belső

telekért tette, s az többnyire heti egy napból, esetleg évi 24 gyalognapszámból állt. A robotra fogott házas zsellérek közül is sokan béreltek külsőségeket, amiért külön szolgáltak, vagy pénzbért fizettek. A birtoktalan házas zsellérek sok helyen taxát fizettek, amiért taxalistáknak is nevezték őket.

A házatlan zsellérek eléggé népes rétegének semmiféle belső vagy külső föld nem volt birtokában. Ezek a kolonusok vagy házas zsellérek házaiban laktak. A szolgálatot a lakásért s esetleg a bírt irtványföldekért meg a földesúri védelemért tették.

A csíki és háromszéki zselléreknek egy másik rétegét a katonáskodó közszékelyek telkein lakók alkották, illetőleg Udvarhelyszéken és Marosszákon a szabad rétegek telkein lakók. Ezek nagyrészt a gazdasági zsellérek kategóriájába tartoztak. A belső telket s esetleg a használt külsőségeket szerződés vagy egyezség mellett bírták. Bár a régebbi irodalom nem is méltatta figyelemre őket, szerepüket mégsem lehet alábecsülni. I. Benigni határőrtiszt és statisztikus szerint egyes katonarendűek földjeit részes művelőkként vagy cselédekként ők művelték meg, s valahogyan a katonai rendszerbe is beletartoztak. A katonai parancsnokság meg is tett mindent, hogy a zsellérréteget katonai fegyelem alá hajtsa. Számukra a jobbágyszabadítás nem jelentett semmi gazdasági előnyt.

A feudális függőségben élőknek viszonylag széles rétegét alkották az ún. praedalisták. Az általunk kutatott területeken ilyenek éltek Mikóújfaluban, Bükszádon, Előpatakon és Lügeten, a Gyimes-völgyben és máshol. Székelyföldi viszonylatban a praedalisták és szerződésesek száma 10 000 körül mozgott. Elnevezésük nyilvánvalóan a praedium szóból származik: praediumra települtekről vagy telepítettekről van szó. Ezért nevezték őket telepítvényeseknek is. Az említett falvak praedalistáinak helyzetét kutatva az derült ki, hogy tulajdonképpen a jobbágyok és zsellérek között elhelyezkedő rétegek alkották. Ezzel kapcsolatban talán nem érdektelen megjegyezni, hogy ők magukat a 18. században „szabad menetelű” zselléreknek nevezték. A földhöz való viszonyuk tekintetében az úrbéres zsellérekhez hasonlíthatók, anyagi viszonyaikat illetően viszont a jobbágyokhoz álltak közelebb. Általánosítani persze szerfelett nehéz, mert helyzetük falvanként nem éppen jelentéktelen eltéréseket mutat. A 13 000 holdas nemesi birtokon épült Mikóújfalu és Bükszád, valamint a gyimesi csángó falvak viszonyai külön tanulmányt igényelnek, amelyre itt nincs lehetőség.

Végül megemlíjtük a teljesen a társadalom periferiáján élő cigány zselléreket. Számuk elég jelentős lehetett, mert a földesúri gazdaságok szívesen telepítették meg őket, hiszen a legolcsóbb munkaerőt szolgáltatták. Az 1818—1820-as összeírásban hurubás,

újparaszt, cigány zsellér elnevezés alatt fordulnak elő. Közülük kerültek ki a földesúri udvarok zenészei és kovácsai.

A fentiek eléggé szemléltetik a székelyföldi agrártársadalom nagyfokú differenciáltságát.

Erre tér ki az alábbi táblázat Imreh István számításainak felhasználásával.

A székely társadalom szerkezete 1844-ben

Társadalmi kategória Lélekszáma Százalékos részaránya

Egytelkes nemes 19 560 6,29

Határőr katona 109 208 35,13

Szabad székely 53 530 17,22

Jobbágyság 69 455 22,34

Zsellér 49 420 15,90

Taxalista polgár 405 0,13

Bányász 1700 0,54

Egyéb 7905 2,54

Összesen 311 183 100,00

A táblázat adatai szerint a népesség 6,29 százaléka egytelkes nemes, 35,13 százaléka határőr katona, 17,22 százaléka szabad székely. Mivel a határőr katonaság ugyancsak a szabad székelység kategóriájához tartozott, ez összesen a székely társadalom 52,35 százalékát tette ki, míg a jobbágyság és zsellérség együtt 38,24 százalékot alkotott.

Ha összevetjük a fenti arányszámokat az 1750-es adatokkal, kiderül: az egytelkes nemesek száma 1,24 százalékkal fogyott, a szabad székelység mintegy 5 százalékkal szaporodott, a jobbágyság és zsellérség majdnem ugyanolyan arányt képviselt 1844-ben, mint 1750-ben.

A székely társadalom tehát úgy érkezett el a forradalomhoz, hogy a népesség többsége elkerülte a személyi feudális függőségi viszonyt. A történeti Erdély társadalmában a Székelyföld sajátos helyet foglalt el. Erdélyben a szabadok aránya 36,49 százalék (és ez is rendkívül kedvező arány volt!), a Székelyföldön 52,35 százalék tartozott ehhez a kategóriához. Nézzük meg ezután a Székelyföld össznépességét.

Székelyföld népessége

Ismeretes, hogy mennyire ellentmondásosak és bizonytalanok az erdélyi népességre vonatkozó adatok. Az újabb kutatásoknak azonban néhány biztosabb számadatot sikerült tisztázniuk.

A Magyarország történeti demográfiája című kiadvány a történeti Erdély lakosságát Acsády Ignác után, 1720-ban 806 221 főben jelöli meg. Bakács István 1767-re 1 291 795 főnyi népességet mutat ki a történeti Erdélyben és Észak-Partiumban, 1786—87-ben az első hivatalos népszámlálás viszont 1 517 800 főt. Vagyis 1720—1786 között 711 579 fővel, tehát 88,26 százalékkal gyarapodott Erdély

lakossága; az évi átlagos növekedés 1,34 százalék (a természetes szaporodás és a bevándorlási többlet). Ha az 1720—1767 közötti időszakot külön vizsgáljuk, az évi növekedés arányát 1,28 százalékra tehetjük, míg 1767—1796 között 0,92 százalékot kapunk. A fenti arányszámok alapján az 1720—1786-os időszak 1,34 százalékos évi gyarapodása reálisnak fogadható el.

Kérdés, hogy a Székelyföld népesedése hogyan alakult az általános erdélyi mutatókhoz viszonyítva. Feladatunkat megnehezíti az, hogy összehasonlítható népességszámot a Székelyföldre csak az 1767. évre tudunk számítani, de azt a II. József-féle népszámlálással nem lehet összevetni, mert a katonarendűek abból kimaradtak. Ezek miatt az 1767-es székelyföldi népességet csak az 1830-as kiszámított népességgel vethetjük össze.

Elfogadva Bakács István módszerét, aki úgy jutott az 1767. évi 1 291 795 fős erdélyi népességhez, hogy a családszámot megszorozta a szokásos ötös szorzóval, az 1767. évi 37 145 családszám alapján 185 725 főben állapíthatjuk meg a Székelyföld népességét. Mivel az 1830. évi statisztika 331 329 főnyi népességet ad, azt látjuk, hogy 1767—1830 között a Székelyföld népessége 145 604 fővel, tehát 78,39 százalékkal, azaz évente átlag 1,30 százalékkal gyarapodott. Ez pedig nagyon közel áll az előbb számított erdélyi átlagos gyarapodáshoz.

A népességnövekedés az 1830-as évtől 1846-ig folyamatos volt.

A szék neve Év Növekedés 1830—1846 között

1830 1840 1846

abszolút számban százalékban

Aranyosszék 18 920 20 200 20 400 1480 7,82

Csíkszék 74 495 87 200 31 100 16 605 22,29

Háromszék 90 735 99 900 102 800 12 065 13,29

Marosszék 70 684 77 300 79 900 9216 13,03

Udvarhelyszék 76 495 83 000 85 300 8805 11,50

Összesen 331 329 367 600 379 500 48 171 14,54

A fenti táblázat szerint 1830-tól 1846-ig a Székelyföld lakossága 48 171 fővel, azaz 14,44 százalékkal gyarapodott. Ez évi átlag 0,90 százalékos növekedést jelent. A legkisebb gyarapodást Aranyosszéknél figyelhetjük meg (7,82 százalék). Ezzel szemben Csíkszék évi 1,39 százalékos népességnövekedést ért el az említett időben. Háromszék és Marosszék majdnem azonos ütemben gyarapodott, Udvarhelyszék viszont jóval kisebb mértékben növelte lakói számát. A különbségek mögött — ha a statisztikai tévedéseket most nem vesszük számba — helyi okok lehettek. Ezeket történeti kutatásokkal lehet felderíteni.

A Székelyföld népessége

Venczel József Csíkdánfalva katolikus nagyközség természetes szaporulatát vizsgálva jutott arra a megállapításra, hogy 1800—1849-ig 54,9 százalékkal szaporodott a népesség, ami évi átlagban 1,12 százaléknak felelt meg. Venczel számításait saját kutatásunk által is megerősíthetjük.

Például Nagybaconban (Telegdi- és Sepsibacon együtt) 1814—1849 között a természetes szaporulat évi 1,36 százalék volt. Végül megemlíthetjük, hogy Venczel József számításai szerint Csík-, Gyergyó- és Kászsószék népessége 1721—1850 között 33 491 főről 92 449 főre növekedett, ami közel háromszoros gyarapodást jelent; ez évente 1,18 százalékos átlagos növekedésnek felel meg. Ezek alapján levonhatjuk azt a következtetést, hogy a 18. század húszas éveitől a 19. század közepéig a Székelyföld népessége ütemesen, évi 1,10 százalékot meghaladva növekedett.

Az 1850-es statisztika újabb lehetőséget kínál a történeti demográfiai vizsgálódásokra.

A Székelyföld népessége 1850-ben 402 806 személy volt. Nagyságrendben: Háromszék (27,96%), Udvarhelyszék (23,08%), Csíkszék (22,96%) s végül Aranyósszék (4,37%). A 402 806 főnyi lakossal a székely székek a történeti Erdély 1 861 287 népességében 21,64 százalékkal részesedtek, s ha a Partiumot is hozzászámítjuk (2 031 309 fő), akkor 19,83 százalékos a részesedése. Feltűnő, hogy Aranyósszék népessége 1850-ben kisebb volt, mint 1846-ban, viszont a többi székben az 1850-es népszámlálás a lakosság növekedését bizonyítja. (...)

Az 1850. évi népszámlálás kitért a népesség anyanyelvi megoszlására is.

A Székelyföld 402 806 fős népességének anyanyelvi megoszlása a következő volt: a lakosság 78,20 százaléka vallotta magát magyar anyanyelvűnek, 17 százaléka románnak, 0,72 százaléka németnek. Az egyéb kategóriában találhatók a németek (!), cigányok, örmények, zsidók; ezek tették a 4,03 százaléknyi népességnek közel 1 százalékát, a többit a „beszélni nem tudók”, tehát a csecsemők alkották. Ez pedig szükségessé teszi a korrekciót. Ezt csak úgy tudjuk elvégezni, ha a mintegy 15 000 fős „egyéb” népességet a különböző anyanyelvűekhez — megfelelő részesedési arányban — hozzáadjuk. Ezek szerint a magyarok, illetve a románok száma és aránya így alakult: a Székelyföld lakosságából magyar anyanyelvű volt 326 780, azaz 81,12 százalék, román anyanyelvű pedig 71 241 egyén (17,86 százalék), míg a fennmaradó 4783 személy tartozott a más nyelvű lakosság kategóriához.

A magyar anyanyelvűek aránya Udvarhelyszéken volt a legmagasabb, az osztrák statisztika szerint 89,02 százalék, a korrekció szerint meghaladta a 90 százalékot, aztán Csíkszék következett 82,27 százalék magyar lakossal, majd Háromszék valamivel több, mint 80 százalékkal. Marosszék lakosságának 66—67 százaléka volt magyar, Aranyosszéknek pedig 46 százaléka.

Összegzésül: egy évszázad alatt a Székelyföld népessége a természetes szaporulat s a betelepülés által mintegy két és félszeresére növekedett, s 1850-ben meghaladta a 400 000 főt. Ebből az osztrák adatok szerint 78,20 százalék volt magyar, a korrekciószámítás viszont 81—82 százalékos arányt mutat, azaz 81—82 százalék magyar anyanyelvű volt. A román anyanyelvű lakosság számának feltűnő növekedése nagyrészt a betelepülés következménye volt. Az is közismert, hogy az újonnan megtelepedő román lakosok a jobbágyi és a zselléri kategóriát gyarapították.

Az értelmiség és szerepe

A 18. század második felétől folyamatosan növekedett az értelmiségi réteg, s foglalkozásának tere is bővülőben volt. Soraiból olyan kiemelkedő alkotók kerültek ki, akik máig ható művekkel gazdagították az egyetemes magyar művelődést.

Az értelmiség nagy többségét változatlanul a papok és tanítók alkották. A statisztika a Székelyföldön 692 lelkészt mutatott ki a 19. század elején. Ezek közül protestáns (református, unitárius és evangélikus) 374, római katolikus 194, görög katolikus 83 és ortodox 41 volt. Az erdélyi református és unitárius egyház központja Kolozsvár volt, az erdélyi római katolikus püspökség Gyulafehérvárt alakította ki székhelyét már századokkal korábban; a püspökség mellett működött az Erdélyi Római Katolikus Státus mint annak önkormányzati szerve.

A székelyföldi vagy a Székelyföldről származó református papság legnagyobb része Nagyenyeden tanult, s közülük többen jelentős személyiségekké váltak, nemcsak a lelkeszi pályán, de a tudomány terén is. Elsőként a Felsőcsernátonban született Bod Péterről (1712—1769) szólunk, aki értékes egyháztörténeti munkásságot fejtett ki, s a Magyar Athenas című művével az első magyar nyelvű irodalmi lexikon szerzőjeként tartja számon a tudománytörténet. Ezzel és más, magyar nyelven írt munkájával bebizonyította, hogy a magyar alkalmas nyelv a tudomány számára.

A református papi rend egy másik nagy alakja Benkő József (1740—1814) volt, aki Bardocon született, igen nehéz körülmények között élt, de mégis a 18. század egyik legjelentősebb történetírójaként vált ismertté. Benkő fontos tudományos gyűjtőmunkát végzett, amelynek

nagy része 1849-ben Nagyenyeden a román felkelők által felgyújtott Bethlen-kollégiumban a lángok martaléka lett. Művei közül a Transsylvania és ennek folytatásaként kiadott Transsylvania specialis címűeket napjainkban is sokat használják. A 18. század utolsó harmadában két unitárius pap: Kénosi Tőzsér János (1708—1772) és Uzoni Fosztó István (1729—1778) megírta az unitárius egyház történetét, amely azonban nyomtatásban csak 2002-ben jelent meg latinul, magyar nyelven pedig 2005-ben látott nyomdafestéket. Kénosi volt Erdély első bibliográfusa.

Az értelmiség másik nagy kategóriáját a tanítók és tanárok alkották, de róluk nem készült pontos felmérés. Azonban a 18. század második felétől a Székelyföldön, főként Háromszéken, valamint Csík-, Gyergyó- és Kászsorszékben alig volt már falu iskola és tanító nélkül. Benkő József írta, hogy Miklósvár- és Bardocszékben „alsó fokú iskolákat (...) falvanként találsz”. Udvarhelyszéken 1839-ben 93 népiskolát írtak össze. Az oktatás és az iskolafenntartás az egyházak kezében volt, bár Mária Terézia közügynek nyilvánította azt. A tanítás színvonala a 17—18. században emelkedett, mivel a kollégiumokban végzetek közül egyre többen vállaltak mesteri állást. A középfokú oktatás a gimnáziumokban folyt, ahol tanárok oktattak. A református kollégiumokban Kolozsvárt, Nagyenyeden, Zilahon és Udvarhelyt összesen tizennyolc tanár működött. A tanárok száma ugyan kevés volt, viszont közöttük több tudós egyéniséget találunk.

Példaként említjük Bolyai Farkast (1775—1836), a marosvásárhelyi református kollégium tanárát, aki a geometria terén ugyancsak figyelemre méltó eredményeket ért el. Ő irányította fia, Bolyai János nevelését, aki új, nagy felfedezéssel gazdagította a geometria tudományát, s mindmáig a legnagyobb tudóst tiszteljük benne. A jogászképzésben Dósa Elek (1803—1867), a marosvásárhelyi jogakadémia tanára emelkedett ki, akinek Erdélyhoni jogtudomány című munkája maradandó alkotásnak bizonyult.

Nemcsak érdekes, de bizonyos értelemben rejtély az, hogy majdnem egy időben két székely értelmiségi indult felfedező útra: Kőrösi Csoma Sándor (1784—1842), Csomakőrös szülöttje és Bölöni Farkas Sándor (1795—1842), aki az erdővidéki Bölönben látta meg a napvilágot. Kőrösi Csoma Sándor Keletre indult, a magyar őshaza felkutatását tűzve ki céljául, Bölöni Farkas Sándor Nyugatra, Angliába és Észak-Amerikába ment, hogy az újkori demokráciával és a polgárosult világgal ismerkedjék. Kőrösi ugyan nem találta meg a magyar őshazát, de a tibeti nyelv kutatásával a modern tibetológia megalapítójaként szerzett hírnevet a világban a magyar tudománynak. Bölöni Farkas Sándor viszont valóban „felfedezte” a magyarság számára a nyugati demokráciát, amelyről nagy sikeres útikönyvben számolt be. Mindkét út nagy tudományos tettek minősült

a maga idejében, amint azt Széchenyi István méltató gondolatai is szépen kifejezték. Érdemes idézni ezekből.

A nagy magyar reformer és civilizátor, Széchenyi István Kőrösi Csoma Sándortól ihletve ezeket írta: „Nem magas helyzet, nem kincs a nemzetek védőre, hanem törhetetlen honszeretet, zarándoki önmegtagadás és vasakarat. Vegyetek példát, hazánk nagyjai és gazdagjai, egy árva fiún, és legyetek hű magyarok tettel, nem pusztá szóval, áldozati készséggel, és nem olcsó fitogtatással.” Bölöni Farkas Naplójának megjelenését is így köszöntötte: „Hála a mindenhatónak, hogy ez a könyv napvilágra jött”, mert „haszna honosainkra kiszámíthatatlan”, s az áldott mag, amely Bölöni Farkas művéből hull, „még rosszabb földben is kikelne, mint a mienk”.

A tudományos igyekezetek megélénküléséről tanúskodik a zágoni Aranka György (1737—1817) által Marosvásárhelyt alapított Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság működése. Aranka György felelevenítette azokat a korábbi erdélyi akadémiaalapító gondolatokat, amelyeket a 17—18. század folyamán Apáczai Csere János (1625—1659), aztán Bod Péter (1712—1769), majd Batthyány Ignác (1741—1798) római katolikus püspök megfogalmazott.

A korszak kiemelkedő jelentőségű intézményét, a marosvásárhelyi tékát Teleki Sámuel (1739—1822) alapította. Ez a kéziratok és ritka könyvek begyűjtésével értékmentő feladatot töltött be, s természetesen a tudományos életnek is nagy szolgálatot tett. Itt említjük meg a székelyudvarhelyi Református Kollégium könyvtárát, amely számos ritkaságot őrzött meg az utókor számára.

A magyar irodalmat és művészetet is gazdagították a székelyek. Apor Péter (1676—1752) sokat idézett *Metamorphosis Transylvaniae* című emlékiratának művelődéstörténeti jelentősége és szépirodalmi értéke általánosan elismert. Egyik előző fejezetben a székely életmóddal kapcsolatban foglalkoztunk a torjai főúrral. Hermányi Dienes József (1699—1763) anekdotagyűjteményével tűnt ki. A legnagyobb irodalmi értéket Mikes Kelemen (1690—1761), II. Rákóczi Ferenc fejedelem hűséges titkára alkotta a Törökországi levelekkel. Baróti Szabó Dávid (1739—1819) klasszicista verselése újítoág hatott a magyar költészetre. Szentiváni Mihály (1813—1842), Kriza János (1811—1875) a romantikus irodalom művelője volt.

A székelyföldi származású alkotó értelmiség többsége azonban nem otthon, a Székelyföldön élt — Marosvásárhely kivételével —, hanem főleg Kolozsvárt vagy más erdélyi városban, de műveik rendszerint a székelység körében is ismertek voltak, hozzájárulva a nemzeti művelődés terjedéséhez s a civilizációs haladáshoz. És eszmeileg az 1848-as változások előkészítéséhez is.

Az abszolutizmus kora

A szabadságharc leverése után súlyos megtorlás kezdődött. Az osztrák kormány arra utasította a katonai főparancsnokot, hogy fogja el a forradalom valamennyi politikai vezetőjét, főtisztjeit, és indítson pert ellenük.

Ennek következtében 1849. október 6-án, a császári haditörvényszék ítélete alapján, Pesten kivégezték Batthyány Lajos miniszterelnököt, Aradon pedig a honvédsereg tizenkét tábornokát és egy ezredesét. A megtorlásnak különböző formái voltak: kivégzések, bebörtönzések, vagyonelkobzások, besorolás a külföldön állomásozó osztrák haderőbe és mások.

Erdélyben már 1849 augusztusában szigorú katonai diktatúrát vezettek be, amelynek éle a magyarság ellen irányult. A Székelyföldön ezt különös élességgel alkalmazták a szabadságharcban kiemelkedő szerepet betöltők ellen. Az amúgy is nagy szegénységgel küszködő Háromszékre majdnem megfizethetetlen hadisarcot róttak ki, s az egész Székelyföldön elkezdődött a forradalomban és szabadságharcban tisztségeket betöltők összegyűjtése. 1849. október 18-án Kolozsvár mellett kivégezték a székelyföldi katonai ellenállás kiemelkedő szervezőit, a csíkszéki Tamás András ezredest és Sándor László őrnagyot.

Wohlgemuth altábornagy, Erdély katonai és polgári kormányzója parancsot adott haditörvényszékek felállítására, amelyek sietve elkezdtek működésüket: 72 honvédtisztet és 25 polgári személyt ítélték halálra. Először a császári haderőből a honvédséghez átvált tisztekre mondták ki a halálos ítéletet; köztük többen a Székelyföld védelmében vettek részt, így Papp Mihály alezredes, Beke József, Papp Vilmos, Szabó Nándor és Szabó Károly századosok. Aztán a politikusokra és a polgári közigazgatás tisztségviselőire került sor. Ezek: Berde Mózes és Demeter József háromszéki, Dósa Elek marosszéki, Mikó Mihály gyergyói országgyűlési követek és sokan mások. A fogságra ítélték száma több százra rúgott. A halálos ítéleteket később súlyos börtönbüntetésre változtatták.

Az abszolutizmus idején a székelység nagy része ugyanazt tette, mint a magyarországi és erdélyi magyarság: a passzív ellenállást választotta, és mélyen megvetette azokat, akik állami hivatalt vállaltak, s a hatalmat kiszolgálták.

Ugyanakkor a Székelyföldön egy vakmerőségig bátor értelmiségi és birtokosokból álló csoport az aktív ellenállás megszervezésére vállalkozott, s mozgalmukat a történelem Makk—Gál-féle összeesküvés néven ismeri. Makk József honvédezredesnek sikerült megnyernie az emigrációban élő Kossuth Lajos, Magyarország volt kormányzójának beleegyezését abba, hogy a szabadságharc

újrakezdése érdekében Magyarországon és Erdélyben titkos szervezetet alakítson.

Az Évszaki rendszer nevet viselő szerveződés élén Erdélyben Török János marosvásárhelyi tanár, Gálffy Mihály udvarhelyszéki birtokos, valamint Horváth Károly háromszéki nemes állt. Segítette őket Bartalis Ferenc bibarcfalvi (Udvarhelyszék) birtokos is. Az összeesküvés szálai Bukarestben Nagy József szabómester házában futottak össze, nála találta meg az osztrák rendőrség a tagok névsorát. Ennek alapján tartóztatták le 1852. január 24-én a vezetőség több tagját, akik közül hetet: Török Jánost, Horváth Mihályt, Gálffy Mihályt március 10-én Marosvásárhelyt, Váradi Józsefet és Bartalis Ferencet Sepsiszentgyörgyön felakasztották. Később Bertalan Lászlón és Benedek Dánielen is végrehajtották a halálos ítéletet.

A rendkívül kegyetlen ítélet azonban nemcsak a szabadságharc vértanúinak a számát, de az abszolutizmussal szembeni ellenállást is fokozta a székelység körében.

Mindenféle elnyomatás és üldöztetés ellenére a székelyek nagyon bíztak Kossuth külpolitikájának sikerében, s várták a szabadságharc újrakezdését. Azonban a népesség nagy többségét kitevő földművelők késedelem nélkül munkához láttak, s igyekeztek rendbe hozni a családi gazdaságot. Az üldöztetés elől szülőfalujában, a marosszéki Szentgericén bujkáló Jakab Elek történész ámulattal figyelte, hogy a hadszínterekről, fogságból hazatérő férfiak egyik napról a másikra milyen egyszerűen és természetes módon cserélték fel a fegyvert az eke szarvával: szántottak-vetettek, házat építettek, szőlőt gondoztak, családot alapítottak. Pedig bizonyosra vehető, hogy a székely köznép csak ugyanazt tette, amit az elmúlt századok folyamán, amikor is egy-egy háborús pusztítás után ott kellett folytatni a munkát, ahol korábban kényszerűségből abbamaradt. Úgy véljük, a székelység helytállásának volt ez a záloga.

Ugyanolyan tenni akarás jellemezte a birtokosság és az értelmiség egy-egy csoportját, amelynek élén gróf Mikó Imre háromszéki származású politikus állt, aki 1854-ben kiadta az Erdélyi Gazdasági Egyesület újraalakítására vonatkozó felhívását, illetve szervezni kezdte 1859-ben az akadémiai jellegű Erdélyi Múzeum-Egyesületet. A székelység mindkét említett országos intézmény megalapításában és működtetésében tevékenyen kivette a részét. Háromszéken 1858-ban olyan gazdasági egyesület létrehozását tervezték, amelyhez Csíkszék és a barcasági magyarság is csatlakozni kívánt, a központi szervezet viszont fiókegyesületek létesítését szorgalmazta, hogy az összetartozás szálai ne gyengüljenek. Végül is az Erdélyi Gazdasági Egyesület igen eredményesen működő intézménynek bizonyult, amely az 1949-es erőszakos betiltásáig fennállt. Nem volt könnyű

újraindítani az iskolákat sem, de ezek végül is az 1852—53-as tanévben már elkezdhatték működésüket. A székelység életerejét bizonyítja, hogy a fennálló nehéz viszonyok közepette is iskolaalapításra sor került: 1859-ben Sepsiszentgyörgyön beindították a későbbi híres Református Székely Mikó Kollégium első osztályát. Nem érdektelen adat, hogy Mikó Imre az iskola pecsétnyomójára jónak látta a napot és a holdat metszteni, merthogy, amint mondotta, mindkettőnek ugyanaz a rendeltetése: a világosság terjesztése, illetve a sötétség oszlatása.

A társadalom átalakulási folyamatai is figyelemre méltóak. A korábbi rendi szerkezetek válaszfalai folyamatosan gyengültek, s bár a tudat még hosszú ideig őrizte az emléküket, új falusi földművelő-társadalom volt kialakulóban, amennyiben a korábbi határőri rend, a szabad székelység, a kisnemesség és a jobbágyság folyamatosan összeolvadt. Ennek előfeltétele volt természetesen a jobbágyság felszabadítása 1848-ban. A székelyföldi jobbágyfelszabadítás — erről már az 1848-as fejezetben szoltunk — részben már az önmegváltás útján valósult meg. Ez nagyrészt úgy történt, hogy a jobbágy, amennyiben székely örökséges földtulajdonon élt, birtokának egy kisebb részét visszahagyta a földesurának. Az egységesülő szabad kigazdátársadalomból csak a föld nélküli zsellérség, napszámosság maradt ki, s ez komoly társadalmi feszültség forrásává vált néhány évtized alatt.

Jelentős politikai fordulat Erdélyben az 1859—60-as években következett be. A Székelyföldön a változás abból állt, hogy a főbb közigazgatási tisztségeket ismét választás útján kezdték betölteni, ami kétségtelenül lépést jelentett az alkotmányosság visszaállítására. Azonban az 1860-ban kiadott Októberi Diploma és az 1861. februári pápens által meghirdetett politika, amely Erdélyt is bekebelezte volna az osztrák összbirodalomba, nem talált maghallgatásra a magyarság körében, s néhány évre újra elodázta az alkotmányosság visszaállítását. Ekkor Erdély magyarsága is, gróf Mikó Imrével az élen, visszatért a Deák Ferenc-féle passzív ellenállás politikájához, bojkottálta az 1863-as erdélyi tartományi országgyűlést, viszont megjelent az 1865-ös kolozsvári országgyűlésen, amely kimondta Erdély és Magyarország újraegyesítését. Erdély magyarsága elfogadta az Ausztriával való kiegyezést, amelytől gazdasági fejlődést remélt a történeti Magyarország keretében. Ugyanezt várta a Székelyföld is. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a székely nép nagy többsége a kiegyezést kényszerű megoldásként értelmezte, s hú maradt 1848—49 hagyományához.

A székelyek az Osztrák—Magyar Monarchiában

Az 1848—49-es magyar szabadságharcot orosz segítséggel sikerült leverni, s utána egy évtizednyi időre az osztrák önkényuralmat visszaállítani, de hosszú ideig fenntartani már nem volt lehetséges. Ausztria kénytelen volt megosztani a politikai hatalmat Magyarországgal, s ennek következtében jött létre az Osztrák—Magyar Monarchia vagy közismertebb nevén Ausztria-Magyarország. Az új állam 1918-ig állt fenn, és az európai nagypolitika egyik meghatározó hatalma volt.

Ausztria azért kényszerült a kiegyezést elfogadni, mert világossá vált, hogy Magyarországnak az osztrák birodalomba való beolvasztása nem járhat sikerrel; a magyar vezető politikusok, élükön Deák Ferencsel, azért keresték a megegyezést Ausztriával, mert az ország jövőjét csak így látták biztosíthatónak. Deák Ferencék a Magyarországgal szomszédos szláv népek és a románok egységtörekvéseiben látták azt a veszedelmet, amely az ország területi épségét fenyegette. Annál inkább kellett erre gondolniuk, mivel az ország nemzetiségeinek nem kis része már korábban, 1848—49-ben hajlandó volt összefogni a magyar szabadságharc ellenségeivel, a Habsburg-hatalommal és a cári Oroszországgal.

Az osztrák—magyar kiegyezés jogi keretei és Erdély

Az 1867-ben létrehozott Osztrák—Magyar Monarchiát közjogilag két egyenrangú fél alkotta: Ausztria és Magyarország. A két részt az uralkodó személye kötötte össze, és az ún. közös ügyek. Közös volt a külügy, hadügy és részben a pénzügyminisztérium, de minden más területen önálló minisztériumok működtek mindkét országban.

A kiegyezési törvények elismerték a Magyar Szent Korona országainak (Magyarország, Erdély és Horvátország) egységét és kormányzati önállóságát, s egyenrangú félnek tartották Magyarországot Ausztriával. Az új rendezésben a magyarság jövője biztosítottnak látszott. Európára a német és olasz egység megszületése, illetőleg a francia—porosz háború után hosszan tartó békekorszak köszöntött. Az uralkodó liberális államrendszerek az Osztrák—Magyar Monarchia fennállását szükségesnek tartották, hogy biztosítsa a térség geopolitikai egyensúlyát, s gátja legyen a cári Oroszország expanziós törekvéseinek.

A kedvező előjelek ellenére azonban sokakban felmerült az a nagy kérdés, hogy sikerül-e a magyarságnak az új helyzetben is megtartania a közelmúlt küzdelmeiben kialakult egységét és a vele egy hazában élő nemzetiségekkel megtalálnia a békés egymás mellett élés lehetőségét. Kossuth Lajos élesen ellenezte az Ausztriával való szövetkezést, mert a Habsburg-monarchia valamikori felbomlását elkerülhetetlennek tartotta, s akkor a vele szövetkezett

Magyarország fennmaradása is kérdéssé válhat. Kossuth érveit a kiegyezés hívei egyöntetűen visszautasították, a magyar függetlenség mellett kiállóak viszont üdvözölték.

Magyarország és Erdély újraegyesítésének ügyét az 1868. évi 43. törvénycikk 18 szakaszban szabályozta. Az első paragrafus a jogfolytonosság elvét hangsúlyozta: „Miután már az 1848-ik évi kolozsvári I. törvénycikk által Erdély minden lakosa nemzetiségi, nyelvi és vallási különbség nélkül egyenrangúnak nyilvánított, s Erdélyben minden ezzel ellenkező törvény eltöröltetett, az addig létezett politikai nemzetek szerinti területi felosztások, elnevezések s az ezekkel összekötött előjogok és kiváltságok, amennyiben valamely nemzetiséget mások kizárásával illettek volna, megszüntettetnek; és az egyesült Magyarország és Erdély összes honpolgárainak egyenjogúsága polgári és politikai tekintetben újabban is biztosítatik.” A fentieket az egyházak, köztük a görög katolikus, örmény katolikus és görögkeleti egyház „önkormányzati szabadságát, jogegyenlőségét” biztosító 14. paragrafus egészítette ki.

A Magyarország és Erdély újraegyesítésének ügyét szabályozó 1868. évi 43. törvénycikk paragrafusai a törvényhozásról és a közigazgatásról is szólnak: kinyilvánítják, hogy a magyar országgyűlés és a király közösen gyakorolja Erdélyt illetően is a törvényhozás jogát, a kormányzat pedig a magyar felelős minisztériumra tartozik. Erdély a magyar országgyűlésbe 75 képviselőt küldhet.

Ezzel a törvénnyel egy időben az uralkodó 1868. december 6-án szentesítette a nemzetiségi törvényt, amely szerint: „Magyarország összes honpolgárai (...) politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan egységes magyar nemzetet, amelynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja.” A nemzetiségi törvénynek ez a szakasza sok vihart kavart, és a nemzetiségi kérdés kiéleződésének egyik forrásává vált, mert az egy ország — egy politikai nemzet francia mintára kinyilvánított elvtől a nemzetiségek (románok, szászok, szlovákok, szerbek) politikai különállásuk szabadságát féltették. E törvény a magyart államnyelvnek mondta ki.

Tény, hogy az 1868-as nemzetiségi törvény — „a haza bölcse”-ként emlegetett Deák Ferenc liberális elveit figyelembe véve — a nem magyar nemzetiségűeknek a kor viszonyaihoz mérten komoly közösségi szabadságjogokat biztosított. A megyékben, ha a közgyűlés egyötöde kívánta, bármely ott élő nép nyelvén is lehetett jegyzőkönyvet vezetni. Egyéni kérvényeket az állampolgárok bármely nyelven benyújthattak. A 23. paragrafus világosan kimondta: „Az ország minden polgára saját községéhez, egyházi hatóságához beadványait anyanyelvén nyújthatja be.” Egyházi és oktatási ügyeiket

a nemzetiségek saját nyelvükön maguk intézhették. A törvény lehetővé tette a községeknek, egyházaknak és egyházközségeknek iskolák felállítását, ami tulajdonképpen kulturális autonómiát jelentett.

Hangsúlyoznunk kell, hogy a kiegyezés korában elfogadott törvények erőteljesen védelmezték az állampolgárok egyéni szabadságjogait. Ilyen volt pl. az egyén biztonsága, a tartózkodási és költözködési szabadság, a levéltitok védelme. A törvények szavatolták az egyén számára, hogy az ország bármely részén, bármely községben megtelepedhessen. A kiegyezés korában egyéni szabadságjogokat korlátozó intézkedések — az első világháború idejét kivéve — nem fordultak elő. Az egyéni szabadságot a román és más nem magyar nemzetiségű állampolgárok éppúgy élvezték, mint a magyarok. A kiegyezés idején egyének és jogi személyek, bármely nemzethez vagy nemzetiséghez tartoztak, vagyont szerezhettek, és azzal szabadon rendelkezhetek. Kisajátítás csak kivételesen fordult elő, és akkor is csak közérdekből (pl. vasútépítés). A tulajdont számos törvény védte. Az állampolgároknak — függetlenül nemzetiségüktől — joguk volt a hivatalviselésre.

Az elfogadott törvények a polgári korszakban kétséggel kívül megfelelő jogi keretet biztosítottak Erdély anyagi és szellemi kultúrájának, civilizációjának fejlődéséhez, s hozzájárultak a belső stabilitás kialakításához, legalábbis a századfordulóig. Az is bizonyos azonban, hogy a megalkotott jogi kereteket a rendszer nem tudta az időközben történt változásokhoz igazítani, s emiatt a kettős monarchia történelmi rendszerét a kortársak okkal tartották és érezték merevnek.

Ehhez a merevséghez az uralkodó Ferenc József (1849—1916) személye nem kis mértékben járult hozzá. Ferenc József elfogadta ugyan az alkotmányos kormányzás alapelvét, de sohasem mondott le patriarchális hajlamairól, a Monarchia mintegy tizenhét nemzetének és nemzetiségének „atyja” kívánt volna lenni, még akkor is, amikor a birodalom egyes népei már a Monarchia országhatárain kívül keresték boldogulásukat.

Ferenc József érzelmileg az osztrák németiséghez állt közel, de képes volt arra, hogy tompítsa, sőt, a magyarság egy részével, köztük az erdélyiekkel is feledtesse 1849 keserveit, nem utolsósorban azért, mert felesége, Erzsébet királyné nem rejtette véka alá a magyarság iránti rokonszenvét.

A Székelyföld helyzete a kiegyezés után

Az unió végrehajtása során fokozatosan megváltozott Erdély öröklött közigazgatási rendszere. 1876-ban megszüntették a szász és a

székely székeket és az ún. vidékeket, összevontak néhány megyét, s egész Erdély területén általánossá tették a megyei szervezetet. Ennek következtében Erdélyben tizenöt megyét alakítottak: Alsó-Fehér, Beszterce-Naszód, Brassó, Csík, Fogaras, Háromszék, Hunyad, Kolozs, Kis-Küküllő, Maros-Torda, Nagy-Küküllő, Szeben, Szolnok-Doboka, Torda-Aranyos és Udvarhely megyét. Az 1876-os rendezés során jött létre Szilágy megye a korábbi Közép-Szolnok és Kraszna megye összevonása által. Az 1876-os megyésítés egyes korábbi székely székek összetételét módosította. Háromszék megyéhez került a régi Felső-Fehér megye néhány települése, székhelye Sepsiszentgyörgy; a régi Marosszék Maros-Torda megye része lett, székhelye Marosvásárhely; Aranyosszék egyesült a régi Torda megye alsó kerületével, s együtt képezte Torda-Aranyos megyét, amelynek székhelye Torda volt. Csík megyét, a régi Csíkszéket Csík-, Gyergyó- és Kászsószék alkotta Csíkszereda székhellyel.

A városhálózat is módosult. Azok a kisvárosok, amelyek nem tudtak megfelelni a város kritériumainak, s a városi státus fenntartását anyagilag sem voltak képesek biztosítani, nagyközséggé alakultak át. Ilyen rangvesztés érte például a Székelyföldön az eddigi olyan városokat, mint Illyefalva, Bereck, Oláhfalva. Ez történt a mezővárosok többségével is. A korábbi nemes város, taxás város, mezőváros kategóriák eltűntek. Marosvásárhely törvényhatósági rangot kapott. Rendezett tanácsú város lett Csíkszereda, Gyergyószentmiklós, Kézdivásárhely, Sepsiszentgyörgy és Székelyudvarhely. A székelyföldi közigazgatás ezentúl teljesen az egyesített magyarországi rendszer szerint működött.

A vármegye hatáskörét az 1870/42. törvénycikk, majd az 1886/21. törvénycikk szabályozta: 1. saját belső ügyeiben önállóan intézkedik; 2. közvetíti az állami közigazgatást, 3. politikai ügyekkel is foglalkozhat, vagyis a régi vármegyei rendszerből továbbra is fennmaradt egy eléggé széles körű hatalomforrás, különösen a politizálás ismételt legitimizálása által. A politizálás viszont néha elvonta a figyelmet a közigazgatási teendőkről. A vármegye legfőbb testületi szerve a törvényhatósági bizottság volt. Tagjainak felét választották, felét pedig a virilizmus szerint kinevezték a legtöbb adót fizető polgárokból. A vármegye másik szerve a közigazgatási bizottság volt, amelynek élén a főispán állt. A főispán a kormány megbízottjaként ellátta az önkormányzatok testületeinek elnöki tisztét. A vármegyét tulajdonképpen az alispán vezette a főjegyző és a tiszti főügyész segítségével. A vármegye járásokra oszlott; a járás élére a kinevezett főszolgabíró került. A város polgármestert választott, elnökletével működött a városi tanács. A kiegyezés után a főispán hatásköre kiterjedt a törvényhatósági jogú városokra is.

Az 1871. és 1886. évi vonatkozó törvények háromféle községet ismertek: 1. kisközség, 2. nagyközség, 3. rendezett tanácsú város. A község hatósága egyaránt vonatkozott a községben lakó személyekre és községi vagyoniakra. A község önkormányzati szerve a képviselő-testület, valamint a mellette működő községi elöljáróság volt. A kis- és nagyközségekben továbbra is a bíró és a jegyző intézte a közügyeket.

A dualizmus kori közigazgatás és a bírói szervezet működése, amellyel helyszűke miatt nem foglalkozhatunk, általában szakszerű és eléggé gördülékeny volt. Nagyobb zökkenőket csak a képviselőválasztások idején jegyeztek fel, amikor a korteskedés behatolt a vármegyeházákba és a község-házakba is.

A közigazgatás átszervezésével Erdély s benne a Székelyföld betagozódott a kiegyezés kori Magyarország politikai rendszerébe, amely alapjában véve liberális volt, következésképpen az állam egyre kevésbé avatkozott be a gazdaság és társadalom szerkezetének alakulásába. Ebben a rendszerben maguknak az egyéneknek kellett gondoskodniuk saját jövőjükéről, és felépíteniük polgári jellegű közösségüket az egyre erősödő kapitalista gazdasági viszonyok között.

Ez az új helyzet különösen sok problémát vetett fel a székely társadalomban: először is meg kellett küzdeni a gazdaság fejletlenségéből adódó gondokkal, s a Székelyföldön is fel kellett gyorsítani a korszerűsödést elősegítő folyamatokat. Ehhez a feladathoz remélt segítséget a székelység az államtól, annál inkább, mivel sikerült a magyar nemzetnek megszabadulnia a Habsburg-hatalom másfél százados közvetlen gyámkodásától, amely fékezte Erdély s a Székelyföld modernizációját. A Csíkban és Háromszéken 1762—64-ben bevezetett határőr katonai rendszer, a súlyos adóztatás Marosszéken és Udvarhelyszéken, valamint Aranyosszéken a gazdaság korszerűsítésének fő akadályozója volt. Ugyanakkor a Habsburg-hatalom térfoglalásával a Székelyföldön is elterjedt ún. második jobbágyság a társadalom polgári átalakításának képezte fő akadályát.

A fent elmondottak nem jelentik azt, hogy a Habsburg-korszak nem járult volna hozzá például a közoktatás és az egészségügy bizonyos fokú előrehaladásához, ami azonban nem volt elégséges ahhoz, hogy elindítsa a gazdaságban és a társadalomban a nyugati fejlett országokban már megvalósult modernizációt. Az 1849-ben kezdődött önkényuralom még a meglévő szerény eredményeket is igyekezett megsemmisíteni.

Nagy kérdés volt az, hogy ilyen előzmények után a magára maradt székely társadalom képes lesz-e önerőből elindulni a polgárosodás útján. Tény azonban, hogy a változások elindultak, de ezek belső

nehézségekkel is szembetalálták magukat. A legátfogóbb változást a gyors népességnövekedés jelentette.

Népesedési folyamatok a Székelyföldön

Az 1869-es statisztikai adatok szerint a Székelyföld népessége 504 250 fő volt, 1900-ban 581 536, 1910-ben 637 662. A növekedés 133 412 fő. A szaporodás 1869—1880 közt volt a legalacsonyabb, a legmagasabb pedig 1900—1910 között. Az első időszakban az 1873—74. évi kolerajárvány apasztotta a népességet; a 20. század elején viszont a gyermekhalandóság csökkenése járult hozzá jelentős mértékben a népesség tényleges szaporodásához.

Az 1880-as népszámlálás 500 736 lakost tüntetett fel, tehát kevesebbet, mint az egy évtizeddel korábbi számlálás. Ezután azonban a népszaporulat üteme felgyorsult, s 1910-ben a székely megyék lakosságának száma elérte a 637 662 főt, ami nagyon magas népszaporulatot jelent. Vagyis táblázatunk szerint a Székelyföld lakossága 1869-től 1910-ig 133 412 fővel növekedett.

A székely városok lakossága tehát 1869 és 1910 között összesen 26 551 fővel, azaz 76,35 százalékkal gyarapodott. Ha a gyarapodás ütemét is megvizsgáljuk, kiderül, hogy a népesedés 1869—1880 között volt a legkisebb, mintegy 5 százalék, viszont 1900—1910 között a legnagyobb: 28—29 százalék. Az első időszakban zajlott le a már említett kolerajárvány, viszont az 1900—1910-es évtizedben a járványos betegségek elleni sikeres védekezés, valamint a gazdaság ütemes fejlődése előidézte a magas szaporodási arányt. Külön kell szólnunk Kézdivásárhely helyzetéről, mert ebben a városban 1880 és 1890 között a lakosság 483 fővel csökkent, amelynek az Osztrák—Magyar Monarchia és Románia között kitört vámháború volt az oka. Ennek következtében számos kisiparos elhagyta a Székelyföldet, közülük sokan áttelepültek Romániába.

Az előbb ismertetett statisztikai adatokból megállapíthatjuk, hogy a Székelyföldnek mindössze 10—11 százaléka volt városi lakos, tehát a kiegyezés korának a korábbi korszakokhoz viszonyítva kétségkívül kedvezőbb gazdasági viszonyai sem tudták kiegyenlíteni a székelyföldi városodásban tapasztalható lemaradást. Következésképpen a lakosságnak majdnem kilenctizede falun élt.

Az oktatás és a kultúra

Erdélyben az Osztrák—Magyar Monarchia idején leginkább az oktatás és a kultúra fejlődött. Az iskolai rendszer korszerűsödött, s az oktatási intézmények száma növekedett. A korszerűsödés kiterjedt az oktatás minden formájára, az óvodától az egyetemig, s főként abban

jutott kifejezésre, hogy a korábbinál jobban alkalmazkodott a társadalom változó szükségleteihez.

Különösen jelentős haladást észleltünk a népiskolai oktatás terén, amelyet az 1868/XXXVIII. Törvénycikk alapján újjászerveztek. E törvény, amelynek megalkotója Eötvös József közoktatási miniszter volt, biztosította az iskolatartás jogát, előírta a néptanítók alkalmazásának kötelezettségét. Ahol az egyházak nem állítottak iskolát, ott ez kötelezettséggént a községre hárult. A törvény a magániskolák alapítását is lehetővé tette. A 6—12 éves gyermekek számára kimondta a kötelező iskolalátogatást. A törvény elemi és felső népiskolát, polgári iskolát, valamint különféle ismétlő iskolát ismer. A tanítóképzést a pedagógiai iskolák biztosították. A tanítás nyelvét az iskolaalapító határozta meg. A tanítás és oktatás fő célja az írás és olvasás elsajátítása volt. Az elemi számtan, valamint földrajzi, történelmi s hittani ismeretek mellett 1896-tól gazdaságtant is tanítottak, s már az 1870-es évektől ún. faiskolákat, zöldségeskerteket is létesítettek az iskolák mellett, ahol gyakorlati tudást szerezhettek a tanulók.

Székelyföldön az elemi és középfokú oktatás egyaránt szép eredményt mutat. 1910-ben 558 elemi s több mint 300 ún. általános ismétlő iskola működött. Az elemi és a középiskolai oktatás közt helyezkedett el a polgári iskolák hálózata, amelyekből a székely megyékben 16 található az említett évben, a középiskolák száma pedig 11 volt.

Az oktatás eredményessége az írni és olvasni tudók számának és arányának jelentős növekedésével mérhető le. Adataink szerint a hatévesnél idősebb székelyföldi népesség műveltségi mutatói a következőképpen alakultak a kutatott időben:

Írni és olvasni tudott:

Megye 1870 1910

% %

Csík 10,3 58,9

Háromszék 22,9 66,9

Maros-Torda 19,7 51,1

Udvarhely 25,7 69,1

A fenti kimutatás szerint a fejlődés szembetűnő volt minden székely megyében. Maros-Torda megye alacsonyabb arányszámát a Torda megyéből 1876-ban Marosszékhez csatolt lakosság lemaradása okozta. Valójában még mindig magas volt az írni és olvasni nem tudók aránya, és az sem ismeretlen, hogy ez főleg a szegény napszámos rétegre volt jellemző.

Lemaradás volt tapasztalható a gazdasági iskolák számában, különösen a szászok által lakott vidékekhez viszonyítva. Csík megyében egy, Háromszéken négy s Udvarhely megyében két ipari

iskola működött. Pedagógiai iskola Székelyudvarhelyen és Székelykeresztúron létesült.

A Székelyföld művelődési életének javítása volt a célja a Székely Művelődési és Közgazdasági Egyesületnek, amely 1875-ben alakult meg Budapesten. A szervezetet főként a fővárosban élő erdélyi, székelyföldi tisztségviselők, képviselők, közéleti személyiségek alapították, de nem hiányoztak közülük a magyarországiak sem. Az egyesület elnökévé gróf Mikó Imrét választották, akinek helyébe, 1876-ban bekövetkezett halála után, gróf Andrássy Gyula miniszterelnök s Haynald Lajos kalocsai érsek lépett. Az egyesület gyakorlati vezetését Hajós János miniszteri tanácsos, valamint Galgóczy Károly közgazdász intézte; a választmányban többek között Bedő Albert erdőmérnök, Daniel Gábor, Udvarhelyszék főkirálybírója és Deák Farkas történész vett részt.

Az 1875-ben elfogadott s 1880-ban módosított alapszabályok szerint az egyesület célja „a székelyföldi lakosok szellemi és anyagi előrehaladásának fejlesztése és támogatása”. Közművelődési és tanintézetek létesítését segítette elő a székely fiatalok képzésének biztosításáért. A szervezet azt is célul tűzte ki, hogy a közvélemény elé tárja Székelyföld valós közgazdasági állapotát, nyomon követi a kivándorlás alakulását, amelyet a munkaerőpiac szélesítésével szeretett volna korlátozni. Az alapszabály azt is leszögezte, hogy az egyesület tevékenysége kiterjed az egész Székelyföldre és annak környékére is. Az egyesület elnöke, Hajós János hangsúlyozta: ismertté kell tenni a Székelyföldet, el kell hárítani a haladást gátló akadályokat. A helyzet bemutatására olyan közismert és elismert írókat kértek fel, mint Orbán Balázs, Benedek Elek, Kozma Ferenc és mások. E törekvésnek eredményeként jelent meg 1879-ben Kozma Ferenc A Székelyföld gazdasági és közművelődési állapota című munkája, amely vázlatos, de átfogó képet rajzolt Székelyföld helyzetéről.

Az új művelődési intézmények közül kiemelkedő jelentőségű volt a Székely Nemzeti Múzeum megalakítása. Alapjait Csereyné Zathureczky Emília Imecsfalván létrehozott gyűjteménye képezte, amelyet 1877-ben ajánlott fel Háromszék megye bizottságának, s miután a bizottság döntést hozott az elfogadásáról, 1879-ben Sepsiszentgyörgyre szállították. A Székely Nemzeti Múzeum épületét Kós Károly (1883—1977) tervezte. Fejlesztésében kiemelkedő szerepet vállalt László Ferenc (1873—1925) régész, Csutak Vilmos (1878—1937), a Mikó Kollégium tanára és igazgatója, valamint Herepei János (1891—1970) muzeológus, néprajzkutató, 1938—1944 között a múzeum igazgatója.

1886-ban nyitotta meg kapuit Marosvásárhelyt a Székelyföldi Iparmúzeum, amelyet Hajós János (1819—1899) irányításával az

1881-ben Marosvásárhelyen létesült Székely Művelődési és Gazdasági Egylet hozott létre.

A dualizmus idején a székelyföldi gimnáziumok tovább gyarapították könyvtáraikat s múzeumi gyűjteményeiket. A székelyudvarhelyi Református Kollégiumnak a könyvállománya a 20. század elején meghaladta a hússzezret, a marosvásárhelyi Teleki Könyvtáré a negyvenezeret. A Református Kollégiumé és Múzeumé harmincezeret számlált.

A polgárosodással együtt járt az önkéntes helyi egyesületek és egyletek alapítása. Csíkszeredában tanítóegylet, műkedvelő színtársulat, gazdasági egyesület s kaszinó, Gyergyószentmiklóson polgári olvasókör, Kézdivásárhelyen pedagógusszövetség, polgári olvasókör, székely társaság működött. Székelyudvarhelyt 1869 és 1885 között nyolc művelődési egyesület alakult. Több székely városban szerveződött az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesületnek (EMKE) fiókiintézete.

A 19. század második felében s a 20. század elején a magyar alkotó értelmiségi rétegnek számos kiváló székely származású tagja volt. Az írók közül Benedek Elek (1859—1929), Gaál Mózes (1863—1936) az irodalmi életben is kiemelkedő szerepet vállaltak, de mindvégig a székelység életéről írták műveiket. Benedek Elek védelmébe vette a pusztulásnak indult székely hagyományokat, s élesen bírálta a liberális kormányt, különösen Tisza Kálmán (1830—1902) miniszterelnököt, mert nem törekedett az ország önállóságának biztosítására, s behódolt Bécsnek. Édes Anyaföldem című nagy életrajzi művében, amelyet a trianoni igazságtalan döntés sokkoló hatására írt, szép emléket állított a letűnt patriarchális székely népi világnak.

Ugyanezt tette más műfajban a legnagyobb székelyként emlegetett Orbán Balázs (1830—1890), akinek a Székelyföld leírása című több kötetes, máig nélkülözhetetlen honismereti munkája a kiegyezés első éveiben hagyta el a nyomdát. A székely történetírók közül Nagyajtai Kovács István és Jakab Elek alkotott maradandó műveket.

Társadalom és gazdaság.

Az agrártársadalom

Az 1848-as jobbágyszabadítás a Székelyföldön a kisbirtok túlsúlyán felépülő családi gazdasági rendszer teljes kialakulásához vezetett. A családi földbirtokot nem terhelte ezután sem a határőrszolgálat, sem a jobbágyszolgáltatási kötelezettség. Ugyanakkor mindenféle földtulajdon után adózni kellett. A kiskisgazdaság fő feladata a család eltartása s jövőjének biztosítása volt. Ehhez akkora terjedelmű földbirtokra volt szüksége a családnak,

amelyen megtermelhette évi gabonaszükségletét, illetve amely biztosította a gazdálkodáshoz szükséges állatállomány takarmányozásának lehetőségét. Ennek a birtoknagyságnak el kellett érnie a legkevesebb 8 katasztrális holdat a jobb adottságú vidékeken, és ennél nagyobb birtokrészt a hegyes-erdős településeken. A népesség számának növekedésével azonban nagyarányú birtokelaprózódás következett be a Székelyföldön. Erről tájékoztat a következő táblázat:

Birtokmegoszlás 1895-ben

Vármegye	Agazdaságok száma	Törpegazdaság 5 holdig	Kisgazdaság 5—100 hold	Közpgazdaság 100—1000 hold	Nagygazdaság 1000 holdon fölül
Csik	24 992	9 231	15 577	168	16
Háromszék	30 282	18 047	11 933	273	29
Máros-Torda	33 719	18 287	15 066	331	35
Torda-Aranyos	26 684	11 393	14 979	276	36
Udvartely	23 253	9 290	13 794	156	13
Összesen	138 930	66 248 47,68%	71 349 51,30%	1204 0,87%	129 0,09%

Táblázatunk adataiból képet alkotunk a 19. század végi agrár-társadalomról, illetve a gazdaságok típusairól. A 138 930 családi gazdaságból 66 248 ún. törpegazdaság volt, tehát az összes gazdaság 47,68%-a, vagyis a székelyföldi falusi gazdaságok közel fele nem rendelkezett a megélhetés alapjait biztosítani képes földdel. Az 5—100 holdas kategóriát kitevő 71 349 kisgazdaság az összes gazdaságnak mintegy felét tette ki. A 100—1000 és 1000 holdnál nagyobb gazdaság minősült a Székelyföldön földesúri nagygazdaságnak. Ezek nagyobb része közbirtokossági erdőgazdaság volt.

Az agrárnépesség megélhetési viszonyait s életmódját nem kis mértékben befolyásolta a nagyarányú közbirtok fennállása. A közbirtokossági és községi földek aránya Beszterce-Naszód, Brassó és Szeben megyében meghaladta az összes föld 50%-át, a 40%-ot Csík és Háromszék megyében. Erdélyben 84 olyan helységről tudunk, amelynek egyenként több mint 6000 hold közbirtoka volt. Feltűnően sok közfölddel rendelkezett Zágon, Bikfalva, Bereck, Nagybacon, Zetelaka, Csíkszépvíz és számos más község. A közföldek nagyrészt erdők és legelők. Ezek kiegészítették a magántulajdonban levő földet, elősegítve a kisgazdaságok életképességének megőrzését. Csíkban és Gyergyóban a közbirtokból nagyszámú gazdaság tartotta fenn a működést. A gazdaságok szántó- és kaszálóbirtokkal, legeltetési és erdőhasználati jogokkal rendelkeztek.

Bár a kisgazdatársadalom hagyományőrző volt, a szaporodó népesség mind a gazdálkodás módjában, mind az életmódban szükségszerű változásokat is előidézett. Növelték a megművelt területet, rátértek a váltógazdaság valamilyen formájára. A kiegyezés

korábban történt meg a mezőgazdaságban az alapvető eszközváltás: a régi típusú faeke helyett javított vagy egészen modern eke, a sarlós aratás helyett a kaszás, sőt, helyenként a gépi aratás terjedt el. A leglátványosabb technikai újítás azonban a magnyerés, a cséplés területén következett be, 1870-ben Erdélyben csupán 28 cséplőgépről van tudomásunk, 1895-ben már 2531-et írtak össze. A 20. század első éveiben a gépi cséplés általánossá vált. Ün. cséplőgép-társaságok, szövetkezetek alakultak a gépek beszerzésére és üzemeltetésére. A mezőgazdaság modernizációjában igen jelentős szerepe volt az Erdélyi Gazdasági Egyesület megyei szervezeteinek, az Erdélyi Gazda című lapnak, valamint a gazdaköröknek is. Az 1868-ban alakult Kolozsmonostori Mezőgazdasági Intézet jól képzett szakemberekkel látta el Erdélyt.

A népi kultúrának és szokásvilágnak fontos részét képezte a még mindig hatásos kalákarendszer, a segítségnyújtásnak ez a sokszázados formája. A népi kultúra és hagyomány a polgári városi kultúrával való találkozása során sokat veszített erejéből.

A polgárosodás nyomot hagyott a faluképen is. A lakóházak nagyobbak lettek: egyre több épületet húztak fel téglából, kőből, s fedtek cseréppel az eddigi szalma- és zsúpfedél helyett.

A székely agrártársadalom legsúlyosabb gondját a teljesen föld nélküli, napszámból és szolgaságból élő réteg felduzzadása jelentette: ezek száma megközelítette a 100 000 főt (családfők és kereső családtagok). Kétségtelen, hogy a megélhetési lehetőségekhez mérten a székely falu túlnépesedett, ezért érthető, hogy az elvándorlás felerősödött, ami felkeltette a politika s a közvélemény érdeklődését. Mivel a székelyföldi városok csak töredékét fogadhatták be a faluból kiszorulóknak, az elvándorlók nagy része Amerika, illetve Románia felé vette útját.

(...) Megjelentek, illetve felerősödtek a kapitalista gazdaság elemei a kereskedelemben és a pénzügyek terén. 1868—1872 között Marosvásárhelyt hitelbank, ugyanott, valamint Kézdivásárhelyt és Csíkszeredában takarékpénztár alakult, majd Sepsiszentgyörgyön és Gyergyószentmiklóson is modern hitelintézetek jöttek létre. Ezek tőkeállománya azonban messze elmaradt a szükségletektől.

1868—1872 között megépültek Erdély vasúthálózati fővonalai: a Nagyvárad—Kolozsvár—Brassó—Tömös vasútvonal, de ezek a Székelyföldet csak érintették; ekkor csak Marosvásárhelyt kapcsolták be szárnyvonallal a hálózatba (1871). Ez gyakorlatilag a Székelyföld bizonyos fokú elszigetelődéséhez vezetett, ami nem kis mértékben kihatott a gazdasági helyzetére. Emiatt a magyar közvéleményt mind jobban kezdte foglalkoztatni a Székelyföld jövője. Ezért hívták össze 1902-ben a sokat emlegetett Székely Kongresszust.

A székelykérdés az 1902. évi csíktusnádi Székely Kongresszuson

1902 augusztusában számos kormányzati intézmény és civil szervezet képviselői tanácskozásra ültek össze Csíktusnádon, hogy megvizsgálják a Székelyföld és a székelység helyzetét.

Ezt megelőzően a 19. század végén, de különösen a századforduló éveiben a magyar közvéleményt mind nagyobb mértékben foglalkoztatta, mondhatni, aggasztotta az ún. székelykérdés, amely a leglátványosabban a székelyek fokozódó kivándorlásában nyilvánult meg. A tanácskozást Székely Kongresszus néven hívták össze, s azóta is így tartja számon a történetkutatás.

A Kongresszus összehívása

A kezdeményezés hátterében az a felismerés állt, hogy a Székelyföld gazdasági fejlődése messze elmaradt a szükségéstől, s emiatt nőtt a társadalmi feszültség, sokasodtak a szaporodó lakosság megélhetési gondjai, ami a Székelyföldet elhagyók, kivándorlók számának fokozódását váltotta ki. A Székelyföld lemaradása annál feltűnőbb volt, mivel az Osztrák—Magyar Monarchiában, így Magyarországon és a Magyarországgal 1867-ben újraegyesült Erdélyben is ütemesen haladt a modern gazdaság, különösen a városiasodás, a modern közlekedési hálózat és a pénzügyi rendszer kialakulása.

Riasztó jel volt, hogy a 19. század végén a Székelyföld lemaradása Erdély több régiójához viszonyítva tovább fokozódott. Érthető, hogy az aggódó közvélemény hangja is felerősödött. Kitűnt ebben a Budapesten kiadott Magyarország című lap, amelynek felelős szerkesztője 1901 júliusától Benedek Elek lett, aki a századforduló éveiben arra vállalkozott, hogy a sajtó útján feltárja a magyar politikai élet fonákságait, s felhívja a figyelmet a magyar társadalomban, elsősorban a Székelyföldön jelentkező problémákra. Kiváló személyiségeket nyert meg az ügynek, köztük volt Jancsó Benedek (1854—1930), Gaál Mózes, Kőváry László, Szádeczky Lajos (1859—1935) és több más jeles értelmiségi.

Benedek Elek lényeges társadalmi jelenségekre tapintott rá, amikor azt írta, hogy az 1848-ban szabaddá lett népből csak egyesek gyarapodtak, a tömegek viszont elszegényedtek.

Természetesen, nem csak a publicisztikának köszönhető, hogy az ország közvéleménye felfigyelt a székelykérdésre. A helyi közigazgatás sem hallgatta el a gondokat, beszámoló jelentéseket tett közzé egy-egy év közgazdasági s társadalmi viszonyairól. Ennél is többet tettek a kereskedelmi és iparkamarák, az 1851-ben létrehozott kolozsvári s brassói kamara, majd 1891-től a Marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara, amelynek évi jelentései konkrét tények tömegét sorolták fel az ipar, mezőgazdaság, kereskedelem és hitelélet bajairól, nem feledkezve

meg a kivándorlásról sem. S mert a gazdasági és társadalmi gondok Magyarország más vidékein, különösen a periféiarégiókban is feltűntek, például Kárpátalján, a kormányzat — az uralkodó liberális gazdaságpolitika elveit félretéve — kénytelen volt beavatkozni a gazdasági folyamatokba. A 19. század utolsó évtizedében Baross Gábor kereskedelmi miniszter, majd Darányi Ignác földművelési miniszter vállalta a lemaradó vidékek támogatását. Szerepe volt a Székely Kongresszus összehívásában Hegedűs Sándor kereskedelmi miniszternek is, aki 1900-ban már felvázolta „egy nagyszabású székely akció” tervét.

A Székely Kongresszus (ezután: Kongresszus) összehívását széles körű és intenzív szervezőmunka előzte meg. Érdemesnek tartjuk erre is kitérni. A szervezésben a legnagyobb szerepet az Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE) vállalta, amelynek elnöke akkor gróf Dessewffy Aurél volt; az OMGE mellett a Kongresszus szervezésében és lebonyolításában részt vett a budapesti székhelyű Székely-Egyesület, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE), a Marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara, a marosvásárhelyi Székely Társaság. Bekapcsolódott a szervezésbe Csík megye, Háromszék, Maros-Torda, Udvarhely megye törvényhatósága, s az előkészítésben segítettek a megyék gazdasági egyesületei. A szándék komolyságáról sokat elárul az is, hogy a szervező egyesületet általában az illető elnök vagy alelnök képviselte Csíktusnádon. A Kongresszus elnöksége, illetve a rendezőbizottság neves személyiségekből állt. Ezek közt volt Bedő Albert erdőmérnök, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, a Székely Társaság elnöke, gróf Bély Ákos, az EMKE elnöke. A rendezők között olyan közismert neveket találunk, mint Bartha Miklós függetlenségi párti politikus, neves publicista, író, szerkesztő, Jancsó Benedek történész, Sándor József, az EMKE (későbbi) elnöke, huszonhat országgyűlési képviselő és nem utolsósorban Bernády György, Marosvásárhely polgármestere.

A Székelyföld helyzetét öt szakosztályban elemezték és vitatták meg: az első szakosztály a mezőgazdaság, az állattenyésztés, az erdészet és a bányászat tárgykörét ölelte fel, a második az ipar, kereskedelem, munkaügy és közlekedés ügyével foglalkozott, a harmadiknak a birtokpolitika, az adó és hitelügy volt a tárgya, a negyedik a közművelődés, oktatás, valamint a közegészség helyzetét vette górcső alá, míg az ötödik a kivándorlás gazdasági-társadalmi hátterét igyekezett megvilágítani. Erről mondta Bedő Albert: „Nem lehet kétség abban, hogy az a virágzó polgári jólét, melyre a székely népnek úgy hivatásánál és értelmiségénél fogva, mint földjének természeti minősége alapján jogosultsága van, s melynek elérhetésére dolgozni most ide jöttünk, elérhetővé is válik, ez a nép,

melynek most a megélhetés eszközeinek megnyeréséért súlyos küzdelmeket és nélkülözéseket kell viselni, megmentve lesz önmagának, a magyar nemzetnek s az emberi kultúra szolgálatának. A kongresszus dolgozni jött annak a népnek mentésére."

Említettük már, hogy a közvélemény figyelmét a 19. század végén főként a székelység kivándorlása ragadta meg. Ez a kérdés, bár látszólag az ötödik szakosztály napirendjén szerepelt, valójában a tanácskozások központi tárgya volt. Bedő Albert megnyitóbeszédében — amint már említettük — „a kivándorlás ügyét tárgyaló kongresszusról” szolt, annak hangsúlyozásával, hogy a rendezvény e kérdés okainak felderítésére összpontosítja figyelmét. Az 1902-es Kongresszuson felvetődött számos kérdés száz év múltán is érvényes — a megváltozott viszonyok ellenére. Először is ilyen a kivándorlás-elvándorlás, amelynek okai közt szembetűnő hasonlóságok figyelhetők meg. Ám a különbségek is feltűnőek. A 19. század végén és a 20. század elején egy folyamatosan növekvő, évi tíz ezrelék körüli szaporodást felmutató népesség volt jellemző, száz év múltán a negatív trendre váltott népesedést apasztja az elvándorlás is.

A kivándorlás-elvándorlás bonyolult, összetett kérdés. Ennek hátterében a Kongresszus idején a székelykérdés állt, amely egyszerre volt közgazdasági, társadalmi és erkölcsi jellegű. De nem érthetnénk meg a dolog lényegét, ha nem vennénk tekintetbe a székely gazdaság és társadalom adott helyzetét. Előljáróban elég arra hivatkoznunk, hogy Csík-, Háromszék, Udvarhelyszék és Maroszsék lakosságának mintegy 83—84 százaléka őstermelő, azaz földművelő és állattenyésztő volt.

A bonyolult székelykérdés

A székelykérdésről Siklódy István szakelőadó a Kongresszuson kifejtette, hogy a Székelyföldön a közvagyonban kincsek fekszenek: erdők, bányák, gyógy- és ásványvizek, de kihasználatlanok; van munkaerő, de nincs tőke; hiányzik a piac, mert nincs olcsó és jó közlekedés. Azt is helyesen fejtette ki az előadó, hogy a székely közgazdaság bajai pusztán az agrárgazdaság fejlesztésével nem oldhatók meg. A Székelyföld aggasztó közgazdasági helyzetének egyik okáról László Gyula, a Marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara titkára a Székelyföld földrajzi elszigeteltségét említette meg: 1. nem kapott világforgalmat közvetítő vasutat, noha a természetes útirány Kelet és Nyugat országai között a Székelyföldön vezet keresztül; 2. magas vámsorompóval elzárták a keletre irányuló kereskedést, és 3. az anyaországtól távol esik. Eszerint a székelység terményeit nem tudta haszonnal értékesíteni, amihez az is hozzájárult, hogy Erdélyben a közeli szomszédságban lakó szászok gazdasági versenyével kellett megküzdenie, csak hogy a szász

gazdaság jobb forgalmi helyzetben volt, s általában rendezettebb viszonyok jellemezték.

Az elemző lesújtó képet rajzolt a Székelyföld közgazdasági helyzetéről: nélkülözötte a modern közlekedést, termékei versenyképtelenek voltak a szász vidék gazdaságával szemben, hiányzott a tőke. Mindez azért volt érthetetlen, mert, amint László Gyula kifejtette: „a Székelyföld a Kelet Svájcának tekinthető”. A természet mindent megadott, ami a „mozgó” élet elővarázsolására szükséges, népe eszes, mozgékony és vállalkozó. Ezen akkor lehet változtatni, „ha a magyar kormányzat rendjével pótolja mulasztásait, ha éreztetni fogja a székely néppel érdeklődését, és befoly sorsának javítására, továbbá, ha minden érdekelt hatóság s maga a társadalom szeretettel közremunkál”.

A székely értelmiségi elit közgazdasági gondolkodása természetesen megegyezett azzal, amit László Gyulától a fentiekben idéztünk. Eszerint a Székelyföld lehetne „kelet Svájca”, nyilvánvaló: gyönyörű hegyei, erdőségei, ásványvizei által. Ezzel a nézettel ma is azonosulhatunk, azonban azzal a megjegyzéssel, hogy számos, például a nagyipari tevékenységekhez szükséges ásványi kincsben bizony nem volt gazdag (főleg nyersvas, jó minőségű szén vagy nemesfémek). A székely vállalkozó természetéhez is hozzá kell tennünk a következőket: a „fúró-faragó”, mindenhez értő székely ember típusa nem kitaláció volt, hanem realitás, mert a kis családi gazdaságban úgyszólván minden szükséges kelléket elő tudott állítani. Emellett fejlett volt a kisipar és háziipar, úgyszintén a kiskereskedelem: mészáruhá, ásványvíz (borvíz)-, fa-, deszkaárúhá, vásározás. Csakhogy mindezt kismértékben, majdhogya „természeti gazdálkodás” szintjén tette, és így a változott viszonyok között nem volt elégséges a nagyobbsszerű kereskedelem s vállalkozás meghonosításához. Egyes székely értelmiségiek azt is látták, hogy a régi székely életmód, amelyet alapjában véve az örökös katonai szolgálat és az ezzel összefüggő családi földművelő kisgazdaság alakított ki, akadályozója volt annak, hogy a székelységet is „megérintse a kapitalizmus szelleme”. A válság a 19—20. század fordulóján a Székelyföldön egyszerre volt gazdasági-társadalmi és lelki-szellemi természetű. Ha szabad így fogalmazni — természetesen, sarkítva —, a hagyományos székely világ és a modernizáció ütközött meg, konfrontálódott.

Az első, ún. őstermeléssel — földműveléssel, állattenyésztéssel, erdészettel — foglalkozó szakosztály előadásait elemezve, azok megállapításaira figyelve, valamint az újabb kutatásokat is hasznosítva elmondhatjuk, hogy a 19—20. század fordulóján azért vált súlyossá a Székelyföld gazdasági helyzete, s azért fokozódtak nagymértékben a társadalmi feszültségek, mert a sok archaikus

elemet őrző családi kisgazdasági rendszer termelőmódját erősen veszélyeztették a modernizációval járó átalakulások, a terjeszkedő kapitalista viszonyok. Hogy miért éppen a 19. század végén és a 20. század elején következett be a válság, annak történeti okai is tetten érhetők. Arra gondolunk, hogy az 1848-as forradalom a Székelyföldön nem váltott ki olyan nagymérvű változást, mint a vármegyékben. A megyei területeken a kapitalizálódó nagybirtok siettetette a birtokrendezést: a tagosítást, amely a váltógazdaság kialakulásához vezetett, de a Székelyföldön ez a folyamat elmaradt. Erdélyben 1900—1905 között évente átlagosan a megművelhető földterület 22,5 százaléka maradt ugaron, a Székelyföldön ez az arány 25,25 százalék volt. Maros-Tordában, a régi Marosszékben 13,29 százalék, Háromszék megyében 18,1 százalék, Udvarhely megyében 26,2 százalék, Csíkban 43,5 százalék.

És ezzel máris kitapintottuk a századforduló székelykérdésének egyik fontos mutatóját: a hagyományos agrárgazdaságot, amely Csíkban és Udvarhely megyében volt a legelterjedtebb. Ennek megfelelően Csík megye volt az archaikus gazdálkodás klasszikus földje a székelységben, amelyet Udvarhely megye, aztán Háromszék követett. Viszont Maros-Tordában a fejlettebb gazdálkodásra való áttérés már a 19. század végéig megtörtént.

Súlyosbította a helyzetet az, hogy a népszaporulat éppen a hagyományos gazdaságot űző, régi Csík-, Gyergyó- és Kászsónszékben (1876 óta Csík megye) volt a legjelentősebb: 1900—1910 között évente 12 ezrelék, vagyis 1,2 százalék. Érthető, hogy a gyorsan szaporodó népesség egy részének el kellett vándorolnia, mert otthon nem talált munkát. Közismert, hogy az iparosodás sem mutatott fel jelentős eredményeket. Ezért vált a legsúlyosabbá a válság éppen Csík megyében, s közel járt ehhez Udvarhely megye is. A hagyományos gazdálkodási mód miatt a kisgazda-társadalom a legtöbb helyen — különösen Csíkban, Udvarhely és Háromszék megyében — nem tudott kivergődni az alacsony termelékenység csapdájából. (...)

A székelyföldi gazdaságok több mint fele olyan minimális birtokkal rendelkezett, amely a család megélhetését sem biztosította. A családi birtok felaprózódása nem volt új keletű jelenség a Székelyföldön, de 1848 után ez a folyamat fokozódott, és ez is növelte a szegény réteg arányát. Elterjedt az a szokás is, hogy a leánygyermek is örököljön földet (ezt a korábbi rendszer akadályozta, kivéve a fiú-leány örökösödési szokásjogot), az adásvétel korlátai megszűntek. Nem volt éppenséggel kivételes eset, hogy 3—4 holdas gazda tíz-húsz darab földet művelt meg, s ahol tagosítás nem történt, „még nagyobb birtokon is ritka az egy darabban álló 5—10 holdas terület”. A birtok felaprózódása odáig ment, hogy a kérdés előadója, Sebess Dénes

országgyűlési képviselő szükségesnek tartotta az örökösödési rendszer jogi megváltoztatását s a visszatérést a régi székely szokásjoghoz, amely szerint a katonáskodó fiúk örökölték a földet, amit természetesen az 1902. évi Székely Kongresszus nem fogadhatott el.

A fentiek a magántulajdonban lévő földbirtokra vonatkoztak, de a Székelyföldön a gazdasági életben igen fontos szerepe volt a nagy kiterjedésű közbirtoknak. A hivatalos statisztika szerint 1894-ben a Székelyföldön 156 522 hold közbirtokosi és községi legelőt s 668 985 hold közös birtoklású erdőt tartottak nyilván. Ezek a számok azért fontosak, mert a közlegelők a szegény rendű családi gazdaságok számára is lehetővé tették az állattenyésztést, a közerdők pedig a tüzelőt biztosították. Csakhogy éppen a 19. század végén gyorsult fel az eddig közösen használt legelők és erdők arányosítása a magánbirtokhoz; a száz holdnál nagyobb területben részesedők kiszakították a közös használatból az őket illető részeket. Ezzel a közlegelők és közerdők aránya annyira lecsökkent, hogy az összes gazdaságnak mintegy fele kizorult ezek használati jogából, és emiatt a családi kisgazdaság fő támasza, az állattenyésztés mély válságba került. Az a székelykérdés, amely a Kongresszus figyelmét lekötötte, voltaképpen ennek a szegény rendű székelységnek a válságosra fordult helyzetéből adódott. A külterjes állattenyésztés feltételei megromlottak, a belterjesség a kisgazdaságok számára lehetetlen volt. A birtoktulajdon rendezésével a legkisebb gazdaságok létalapja megrendült. A Kongresszus egyik előadója, Incze István tagosító mérnök erről a következőket mondta: „Tagadni nem is lehet, hogy tagosítás folytán az 1—2 holdas birtokosok legnagyobb része leszorul a megélhetése teréről, és éppen ezek szolgáltatják a kivándorlók legnagyobb kontingensét.” Elsősorban ennek a társadalmi rétegnek kellett a helyzetén javítani.

Szakszerű, tárgyilagos tanácskozás jellemezte az „ipari, kereskedelmi, munkásügyi, értékesítési és közlekedési szakosztály” munkáját is. Ezt az értekezést a Marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara készítette elő. Az elnöklő Tauszik B. Hugó kamarai elnök szerint a kormányok eddig a székelységet elhanyagolták, azonban ezután lehetővé válik, hogy a kormányzat felé javaslatokat terjesszenek elő az ipar és a kereskedelem helyzetének javítására, fejlesztésére, mert erre van „a székelységnek a legnagyobb szüksége”. Aztán szakelőadók sora elemezte az egyes iparágak helyzetét: a faipart, a fonó- és szövőipart, a kőipart, agyagipart, vas- és fémipart, bőripart, aztán az élelmiszeripart.

Az elemzések rámutattak a székelyföldi ipar elmaradottságára, a gyáripar rendkívüli lemaradására — a lehetőségekhez viszonyítva. „A kézműipar a múlté. A jelen s jövő életképes ipara a gyáripar. Ha

életképes ipart akarunk, a gyáripart kell fejlesztenünk a Székelyföldön" — olvashatjuk az egyik szakelőadásban. Az előadó, Siklódy István a gyáripar fejlesztése által vélte „megmenthetőnek” a székelységet. Ám a közgazdasági gondolkodás, amelyet az iparfejlesztéssel kapcsolatban képviselt, bizony abban az időben is részben korszerűtlen volt: szerinte nemkívánatos a Székelyföldön „idegen vállalkozó”, mert „csak az az ipar lesz igazán székely, melynek nemcsak munkásai, hanem vállalkozói is székelyek”. Úgy látta, hogy nem idegen vállalkozók betelepítésével, hanem a helyi erő állami támogatásával teremthető ipar a Székelyföldön.

Siklódy István azzal érvelt a székelyföldi vállalkozók s a munkások foglalkoztatása mellett, hogy „itt nem minden áron való iparfejlesztésről, hanem a nép megmentéséről van szó”. Az előadó a befektetéshez szükséges tőkét a magyar államtól remélte megszerezhetőnek, mert a Székelyföldön hiányzott a kellő pénz. Az iparfejlesztés sorrendjében az olyan iparágaknak kellene elsőbbséget biztosítani, amelyekben a székely népnek a legtöbb hagyománya van, így a fonó- és szövőiparnak, agyag- és kőiparnak, illetve „amelyek legnagyobb mértékben vannak hatással a közgazdaság ágaira”: a földművelés fejlesztésére, az erdőgazdaságra, valamint a faipar különböző ágazataira. (...)

A Kongresszus sokat foglalkozott a vasútüggyel, s elmarasztalta a kormányzatot azért, mert elhanyagolta a Székelyföldön a vasutak építését, illetve hogy későn és akkor sem megfelelő határozottsággal kezdeményezte azt. Ismeretes, hogy az 1867—1873 közötti erdélyi nagy vasútépítő korszakban a Székelyföld csak egy szárnyvonalat kapott, nevezetesen a Székelykocsárd és Marosvásárhely közötti vasutat, amelyet 1886-ban hosszabbítottak meg Szászrégenig. A Nagy-Küküllő völgyét 1888-ban kapcsolták be az erdélyi fővonalba a Héjjasfalva és Székelyudvarhely között megépült vaspálya által. Aztán nagy késéssel, 1891-ben megnyílt a Brassó—Sepsiszentgyörgy—Kézdivásárhely közötti pályaszakasz, 1897-ben pedig a Sepsiszentgyörgyöt Csíkszeredával összekötő rész, s abban az évben a Gyimes-völgyi vasút. Ezek azonban csak helyi jellegű vonalak voltak mindaddig, amíg a 20. század első évtizedében létrejött az ún. székely körvasút (a Szászrégen—Déda, Madéfalva—Gyergyószentmiklós—Déda szakaszok által). (...)

A közutak állapotáról Incze Kálmán marosvásárhelyi mérnök számolt be, elismerve, hogy az állam nagy összeget folyósított útépítésre, ám általában a főútvonalaktól távolabb eső vidékek útjai rossz állapotban vannak. A Kongresszus azt kérte, hogy az állam és a törvényhatóságok különösen a gyógyfürdőkhez vezető utak karbantartásáról gondoskodjanak.

A székely agrártársadalom válsága nem hagyta érintetlenül a hagyományos életmódot és a közerkölcsöket, mindez pedig az agrárközösségek kohézióját gyöngítette. Gyengülőben volt, de korántsem szűnt meg a szülőföld vonzása. Erről a Közművelődési és Közegészségügyi Szakosztályban Kozma Ferenc tanár-tanfelügyelő tartott előadást A székely nép szociológiai és néprajzi szempontból címmel. A neves előadó utalt a régi székely autonómiára s azokra a jogszabályokra, amelyek hozzájárultak a székely nép önfenntartásának biztosításához. Az újabb helyzet azonban kedvezőtlen változásokat hozott, különösen a közerkölcsök és a valláserkölcsek terén. „Korcsmák népesedése versenyre kelt a szentegyházakéval... S mindezekből a hitéleti, családi, társadalmi és hazafiúi erények olyan hanyatlása észlelhető, aminek feltartóztatására és orvoslására minden hivatott tényezőnek összetett erővel kell hozzálátni.” A „nemzeti önérzet” csökkenéséről is szólt az előadó, s a hazafias nevelés fokozását javasolta. Jellemző a hivatkozása is: Gábor Áront, Bem tábornokot, a madéfalvi veszedelem szomorú eseményét lehet és kell szerinte az ifjúság között ismertté tenni.

A papi küldöttek beszámolóiból kiderül, hogy a megtartó székely életmódon is rést ütött a hagyományos gazdálkodás és társadalom válsága. Növekvőben volt az ún. vadházasságok száma. Második erkölcsi kérdésként a részegeskedést említik, különösen a pálinkaivás térhódítását tartották veszélyesnek. (...)

Természetesen, a Kongresszus nem feledkezett meg a sajátos székely történelemről s ennek szerepéről sem. A Kongresszus teljes ülésén hangzott el Szádeczky K. Lajos kolozsvári egyetemi tanárnak, a székely história legkiválóbb ismerőjének A székelyek történelmi intézményeiről című előadása, amely azt bizonyította: a székely történelem sajátos intézményei segítették a székelységet abban, hogy szülőföldjét, ősi szállásterületét megtartsa a legmostohább körülmények között is, amiért katonai szolgálattal hatalmas véráldozatot is hozott. Beszédét így fejezte be: „Erdély volt Magyarország keleti védőbástyája századokon át, s a Székelyföld ennek legkimagaslóbb őrtornya”, ezért „ezt a népet, a székelyt elesni engedni: nemzeti bűn; ezt megmenteni, fenntartani a jövőbeli honvédelem magasztos művére — nemzeti érdem”. Továbbgondolva Szádeczky Lajos eszméit, hangsúlyozni szeretnénk: a székely történelem sajátosságai, intézményei hozzájárultak ahhoz, hogy a székelység megőrizhette identitását, magyarságát. Ugyanakkor látnunk kell a sajátosságok viszonyulását az 1848 után kialakult helyzethez.

A 19. század második fele a polgári társadalom korszaka volt. A rendi válaszfalak leomlása által, a polgári tulajdon általánossá válásával a

szabad verseny és a kapitalista viszonyok folyamatosan teret nyertek a Székelyföldön is. A bankhálózat kiépítése és működése efelől nem hagy semmi kétséget. Politikailag ez már az Osztrák—Magyar Monarchia korszaka, amikor a székelységnek az Erdéllyel kiegészült Magyarország keretében kellett megtalálnia fejlődési alternatíváit, perspektíváit. Ez a helyzet újabb kérdéseket vet fel a kutatás számára. Elsősorban az a kérdés vár megválaszolásra, hogy a sajátos történelmi hagyományrendszer és mentalitás milyen hatással volt a székelységre, segítette, avagy gátolta boldogulását a számára annyira szokatlan kapitalista viszonyok között. Tény, hogy a társadalomban egységesülési s újfajta megosztódási folyamatok párhuzamos jelenlétére figyelhetünk fel. Néhány évtized leforgása alatt összeolvadt a régi szegény nemesi rend, a szabad földművelő, lófői-gyalogos rend és a jobbágyság vagyonosabb rétege. Ebből egy családi gazdálkodást folytató szabad kisbirtokos társadalmi kategória képződött, amely még az 1918—1920-as impériumváltozás nyomorúságait is képes volt átvészelni, s életképességét megtartotta egészen az 1960-as évekig, az erőszakos kollektivizálásig. Életerejéhez kétséggkívül hozzájárult a székely örökség jellegű, magántulajdonra épülő, de a közbirtokra is támaszkodó családi gazdálkodási mód hatalmas tapasztalati öröksége s a vele kapcsolatos — Tamási Áron találó kifejezésével élve — „megtartó életforma”.

Ugyanakkor látnunk kell az örökség hátrányait is. A katonai szolgálattal olyannyira összekapcsolódó székelyföldi társadalom — a régi szabadságjogok a társadalmi egyenlőség emlékét is őrizve — majdnem érintetlen maradt a kapitalista szellemtől. Jól látták azt a századforduló gondolkodói is, például Bartalis Ágost, a népe iránt elkötelezett csíki szolgabíró, aki Csíkménaság székelyei című, 1901-ben közölt tanulmányában a következőket írta: az 1848-ban bekövetkezett „nagy közgazdasági átalakulás e népet teljesen készületlenül és fegyvertelenül találta. A büszke, szabad, nemes katonanemzet nem tudott a változott új viszonyokhoz alkalmazkodni, sőt, azokkal nem is törődött. Élt úgy, mint azelőtt századokon át ősapái. Lehetett tőle akármiféle változás a világban, ő azokkal nem törődött, megmaradt a maga mozdulatlan konzervativizmusában. Az iparűzést, kereskedést méltóságán aluli foglalkozásnak tartotta, s tartja részben még ma is, mely csak a zsidónak, örménynek való. És ezen balfelfogást eloszlatni a viszonyok is a legkedvezőtlenebbek voltak. Megmaradt a földművelés és állattenyésztés mellett. (...) A föld nem nőtt, a gazdálkodás jövedelmezőbbé nem lett, a lakosság szaporodott, kenyér több kell, és a kiadások ijesztő mértékben szaporodtak, anélkül, hogy a jövedelmek szaporodtak volna. Mi lett ennek a természetes következménye? Az eladósodás.” Így alakult ki

— Bartalis szerint — a századfordulói székelykérdés, amellyel a tusnádi Székely Kongresszus foglalkozott.

Láttelel a kivándorlásról

A kivándorlás kérdéskörét részletesebben az 5. szakosztályban vitatta meg az 1902-es Székely Kongresszus. A fő előadó László Gyula, akivel a gazdasági élet bemutatása során már megismerkedtünk, rövid áttekintést nyújtott a kivándorlási mozgalom háttéréről. Különösen a Románia felé irányuló kivándorlásról mondottakra érdemes odafigyelnünk.

A kitelepülők először az iparosok soraiból kerültek ki: „Látva, hogy Romániában mily kapósak áruik, s csábítatva ígéretek által is, többen áthelyezték műhelyeiket. A szorgalmasabbak vagyona és tekintélyre is szert tettek. Ezekhez a székely iparosokhoz húzódtak ki azután a mesterlegények és az inasgyermek.”

Fontos az is, amit a kérdés legjobb ismerője a továbbiakban írt: „Ezek (ti. a kitelepült székely iparosok) vetették meg ott az ipar alapját”, amikor kialakult Romániában is egy iparos réteg, többé nem volt szükség a székely iparosra, s „akik kint ragadtak is, mind szívesen visszajönnének, ha biztatná a remény, hogy idehaza megélhetnének”.

A kivándorlók másik rétegét a cselédek képeztek. Régebben — mintegy 30 év előtt — udvarbírók, munkafelügyelők, úri kocsisok, bérkocsisok lettek Romániában, s a szolgálólányok is „jobb helyeken” találtak állást. A romániai mezőgazdasági munka is sok székelyt vonzott, ők „esztendőnként rövid pár hétre kaszálni, aratni, csépelni” mentek át, az ott maradtak aztán nagyobb városokban, Galac, Brăila kikötőiben kerestek munkát. Nem kevés székely famunkást foglalkoztattak a fűrészárugyárakban, másokat építkezéseken, bányákban, sőt, gyárakban. Csakhogy a hazai (romániai) belső munkaerőpiac kialakulásában a székelyek helyzete megromlott, s „Romániában ma nem becsülik a magyart, bármilyen állásban van”. A helyzet rosszabbodásához járult hozzá az Osztrák—Magyar Monarchia és Románia közötti, ún. vámháború (1886—1891), és bizonyosan a fokozódó nacionalizmus is.

Mekkora lehetett a száma a Romániába kivándorolt magyaroknak? A Kongresszus elemzése szerint mintegy 200 000 magyar élt 1900 körül a Kárpátokon túl: ezek fele moldvai csángó, másik fele ideiglenes útlevéllal (vagy anélkül) ott-tartózkodó honos magyar, nagyrészt székely.

Romániában nagyszámú magyar nemzetiségű lakos élt, a Kongresszus foglalkozott az ottani magyarság helyzetével is. Az előadó Barabás Endre ezek között két kategóriát különböztetett meg: egy „jövő-menőt”, vagyis az időszakos vándorlókat, valamint az állandóan ott lakó népességet. Annak azonban, hogy Romániában

megőrizhessék identitásukat, nem sok esélye volt, mert a román törvények „sem nemzetiségüket, sem anyanyelvüket nem ismeri(k) el”. A elemző felrótta a magyar kormány(ok)nak, hogy semmit sem tettek a romániai magyarság helyzetének javításáért. A vita során olyan határozat született, hogy „a Romániába elszakadt magyarok visszahonosítása érdekében a kormány és a törvényhozás a szükséges lépéseket haladék nélkül megtegye”. Amellett szükségesnek tartják, hogy az Osztrák—Magyar Követség részesítse védelemben a Romániában élő magyarokat.

A Kongresszus záróülése összesítette a javaslatokat. Ezek részletes ismertetésére nem térhetünk ki, hiszen minden megvitatott kérdéshez számos javaslatot fűztek az előadók, illetve hozzászólók. A részletezés helyett inkább az általános gazdasági helyzet javítását célzó nézetekre, javaslatokra figyelünk.

A tennivalók

Megállapítható, hogy az elemzések, határozatok, javaslatok nagyobb része megfelelt a kor követelményeinek, mert a gazdasági rendszer korszerűsítésének szükségességét hangsúlyozták. A mezőgazdaság és állattenyésztés fejlesztése korszerűbb technológiai és termelékenyebb növény- és állatfajták fejlesztésével érhető el. A Kongresszus világosan kifejtette: iparosítani kell a Székelyföldet, hogy munkaalkalmat találjon a mezőgazdaságból kiszoruló tömege. Elemzésre kerültek a székelyföldi iparosítás természeti erősségei is, különös hangsúlyt helyezve a nyersanyag-lelőhelyekre. Mind a mezőgazdaság korszerűsítésének, mind az iparosításnak az állami támogatást nélkülözhetetlennek ítélte a Kongresszus. Külön foglalkoztak a turizmussal, a fürdőkultúra fejlesztése által. Egytől egyig mind időszerű kérdések voltak ezek, s a korszerű közlekedés fejlesztése is. A Kongresszus szemléltette azt a fordulatot is, amely a székelyek közgazdasági gondolkodásában bekövetkezett; a korábbi, általában a hagyományos gazdálkodás fenntartását célzó romantikus szemléletet a fejlett európai gazdasági gondolkodás váltotta fel. Erről tanúskodik az is, hogy a Kongresszus a gazdaságot s a társadalmi kérdéseket együtt tekintette át, hangsúlyozva, hogy a változtatások nem semmisíthetik meg a székely identitás alapvonásait. Ezért is ajánlotta a szövetkezeti rendszer terjesztését, amely a kisegzisztenciákat megmentheti.

Ismételten kiderült, hogy a Székelyföld sok kistájból, vidékből áll össze, s az egyes volt székek, azokban a kisebb vidékek viszonyai sokszor eltérőek, tehát a gondok kezelése nem lehet sablonos, de a különálló területi egységeknek az együttműködése nélkülözhetetlen. A Kongresszus mához szóló üzenete ez is. Amikor ezt hangsúlyozzuk, nem hallgathatjuk el, hogy a Kongresszus eléggé izoláltan, Erdély egészéből mintegy kiragadva vizsgálta a

Székelyföldet. Talán ezzel is magyarázható az, hogy a nagy múltú s kiváló emlékű Erdélyi Gazdasági Egyesület kimaradt a szervezők közül.

Mindent egybevetve: az 1902-es Kongresszus hasznos munkát végzett a székely kérdés összetevő elemeinek számbavételével. Döntéseinek nagy szerepe volt abban is, hogy a magyar kormányzat végre elhatározta: segíteni fogja a Székelyföld felzárkóztatását az ország fejlettebb vidékeihez. Ennek jegyében látogatott a Székelyföldre Darányi Ignác földművelésügyi miniszter, aki egyébként egyik kezdeményezője volt a Kongresszus megszervezésének, s az ő útjával kezdődött meg a „székely akció” a határozatok foganatosítása érdekében, amelynek voltak, kétségtelen, eredményei, de az első világháború kitörése a továbbiaknak gátat vetett.

A világháború kitörése és Erdély kérdése

1914. június 28-án Szarajevóban meggyilkolták a Habsburg-dinasztia trónörökösét, Ferenc Ferdinándot és feleségét. A gyilkos fegyver Gavrilo Princip szerb diák kezében dördült el. Az esemény azonnal háborús feszültséget keltett Európa-szerte. Az ügyben természetesen a legérdekeltebb fél Ausztria—Magyarország volt. De az sem hagyható figyelmen kívül, hogy a lehetséges következményeket latolgató diplomáciában Erdély helyzete és kérdése is felvetődött.

Az Osztrák—Magyar Monarchia mérvadó körei az első pillanattól hajlottak arra, hogy a szarajevói merényletre Szerbia elleni háborúval válaszoljanak, azzal érvelve, hogy a fegyveres konfliktusra előbb-utóbb sor kerülne, mert Oroszország az Ausztria—Magyarország elleni szövetség létrehozásán dolgozik, amelyben Szerbiának döntő szerepet kíván biztosítani.

Tisza István magyar miniszterelnök kezdetben ellenezte a háborút. Kockázatosnak vélte, s tartott attól, hogy Románia az ellenséges tábor oldalán fog belépni, ami Erdélyt veszélyeztetné. Tiszára azonban nagy nyomást gyakorolt az osztrák minisztérium mellett Németország is, s amikor Ferenc József és II. Vilmos német császár a háború megindítása mellett döntött, Tisza István is beleegyezését adta. Ellenállásának feladásához hozzájárult az is, hogy Németország határozott ígéretet tett arra, hogy Oroszország fellépése esetén az Osztrák—Magyar Monarchia mellé áll, s Romániát távol tartja a háborútól. Egyébként említésre érdemes, hogy a kiegyezés rendszere nem sok beleszólást biztosított a magyar miniszterelnöknek a háború vagy béke eldöntésének kérdésébe.

A Szerbia elleni háború 1914. július 28-án kezdődött, s pár napon belül az európai hatalmak mind beléptek a konfliktusba. A hármas szövetség egyik tagja Olaszország, és a szövetséghez csatlakozott

Románia semlegességet fogadott. Megkezdődött a később elsőnek nevezett világháború, amelynek kimenetelétől függött az Osztrák—Magyar Monarchia sorsa. Magyarországnak ugyan semmi keresnivalója nem volt a konfrontációban, de Ausztria oldalán elkerülhetetlenül bele kellett sodródnia. A propaganda hatására a magyar közvélemény nagy többsége kezdetben elfogadta, sőt, üdvözölte a háborút. Így volt ez minden hadviselő országban. Indulatok s fegyverek feszültek egymásnak Európa-szerte. Az erdélyi románok nevében a Román Nemzeti Párt hűségnyilatkozatot tett az Osztrák—Magyar Monarchia mellett.

A mozgósítás során a fegyverfogható férfiakat a különféle fegyveres alakulatokba sorozták, a gazdaságot a háború szolgálatába állították. A fegyverek az első két évben nem hoztak döntést. 1915-ben az oroszok betörték a Kárpátokba, de német segítséggel az osztrák—magyar haderő visszaverte. Nyugaton a kezdeti német sikereket a franciák ellenállása törte meg. Állóháború alakult ki mindkét fronton. Közben intenzíven dolgozott a diplomácia. Olaszország területi követelésekkel lépett fel, Tirolra tartott igényt, és Trieszt önállóságát kívánta. Ausztria—Magyarország ezt teljesíthetetlennek vélte. Olaszország már a háború kezdetétől kapcsolatban állt az antanthatalmakkal, és biztatásukra kilépett a hármasszövetségből, áttért az antanthoz, s 1916. augusztus 5-én Isonzónál megtámadta az osztrák—magyar haderőt. Németország egyes politikusai Ausztria—Magyarországtól azt kérték, hogy területi engedményekkel biztosítsák Románia semlegességét. Szóba került Bukovina, Erdély és a Bánság. Tisza István ezt a tervet határozottan visszautasította, de hajlandó volt az erdélyi románoknak további politikai jogokat biztosítani. Ezalatt az antanthatalmakkal folytatott titkos tárgyalásokon Románia ígéretet kapott Erdély, a Bánság és a Tiszántúl egy részének megszerzésére, és ezzel a diplomáciai csatát az antant megnyerte. 1916. augusztus 17-én Románia csatlakozási szerződést írt alá, amely hadba lépésre kötelezte a korábbi szövetségeseit, Ausztria—Magyarország és Németország ellen. A szerződés azt a kikötést is tartalmazta, hogy Románia nem köthet különbékét.

A román haderő betörése Erdélybe és az erdélyi magyarság

1916. augusztus 27-én a román koronatanács — Ferdinánd király és a miniszterek jelenlétében — az azonnali hadba lépés mellett döntött. A román hadsereg már aznap este állást foglalt Predeálnál. 28-án reggel, amikor Bécsben a hadüzenetet Burián István, a király személye körüli miniszter kézhez vette, a román haderő általános támadásba lendült a Kárpátok szorosaiban.

A hadsereg 235 000 főből állt, s 600 ágyút vonultatott fel. A határokat kis létszámú magyar fegyveres erő védte; a túlerő pedig nyolcszoros volt. Amikor Románia az antant oldalán belépett a háborúba, a 82. székely gyalogezredet Erdélybe rendelték.

A határ menti területek magyar polgári lakossága gyalog, szekéren, vonaton pánikszerű menekülésbe kezdett. Az otthon maradottaktól állatot, élelmet rekviráltak, s nem egy helységben visszaélésekre is sor került a román katonák részéről (például Gelencén, Sóváraddon, Szárhegyen és Szovátán). A román haderő különösen azokban a helységekben alkalmazott — emberélelet követelő — erőszakot, ahol ellenállást tanúsítottak, vagy ahol vonakodtak anyagi javaikat átadni, közreműködni a megszállókkal. Hivatalos, de korántsem teljes adatok szerint több mint 300 000 polgári lakos menekült el otthonából; a menekülők tömege eleinte teljes bizonytalanságban áradt Nyugat felé, s aztán később állami és polgári szervezetek próbáltak rendet teremteni a káoszban. Először Kolozsvárt létesült szervezet, majd Budapesten az Erdélyi Menekültek Segítő Bizottsága végzett a helyzethez mérten érdemleges munkát. A kormány segélyeket utalt ki, de azokat nehéz volt eljuttatni a helyüket állandóan változtató rászorulóknak.

Nagyváraddon 400 lakást és 3 iskolát jelöltek ki az erdélyi menekültek számára. Aradon és máshol is iskolákban helyezték el a menekülteket, akiket a magyar lakosság mindenfelé segített, és szolidaritásának számos jelét adta. A több százezer ember szenvedése azonban így is mérhetetlenül nagy volt. A háború borzalmait Erdély most már közvetlenül érezte.

A román betörés — ahogy akkor a magyar közvélemény emlegette — válságot idézett elő a magyar kormányban és a politikai életben. Tiszát azzal vádolta az ellenzék, hogy elhanyagolta Erdély védelmét, s követelni kezdték távozását. Károlyi Mihály, az ellenzék egyre nagyobb hangú vezére a képviselőház szeptember 5-i ülésén azt is felvetette, hogy a magyar csapatokat vonják vissza az összes frontról, és vezényeljék Erdély védelmére. Ezt kérték az erdélyi katonák is. Az átirányításra csak kisebb mértékben került sor, de így is jelentős haderő érkezett az erdélyi frontra. Emellett Tisza minden erejét latba vetve követelte az osztrák—magyar hadvezetéstől Erdély visszafoglalását, és figyelmeztette Németországot a korábbi, Romániával kapcsolatos ígéretére.

Az eredmény ezúttal nem maradt el. Falkenhayn német altábornagy megbízatást kapott a román támadás visszaverésére. Szeptember 17-én érkezett Dévára, a 9. hadsereg főhadiszállására. S parancsára 26-án az egyesített osztrák—magyar és német haderő Nagyszebennél ellentámadást indított. Ennek hatására 29-én a román haderő menekülésbe kezdett, röviddel azután a Zsil völgyét volt kénytelen

feladni. Október 2-án Brassó irányába indult meg a támadás, a német—magyar—osztrák haderő visszavette Fogarast, majd 8-án Brassót. Október első két hetében kiszorították a román alakulatokat a Székelyföldről is. A harcokban többször kitüntette magát a 82. székely honvéd gyalogezred. A románok nagyszámú túszt vittek magukkal, akik közül sokan elpusztultak.

Falkenhayn csapatai Erdély teljes visszafoglalása után pihenőt tartottak, majd újabb támadásba lendültek, s december 6-án elfoglalták Bukarestet. A román kormány elmenekült, majd különbékét kötött a központi hatalmakkal. A Románia elleni háború sikeres befejezése átmenetileg megerősítette Ausztria—Magyarország és Németország helyzetét, de 1917—1918-ban olyan események következtek be, amelyek a katonai vereséget elkerülhetetlenné tették. A kimerülés jeleit érezte IV. Károly is, aki Ferenc József 1916. november 21-én bekövetkezett halála után foglalta el Ausztria—Magyarország trónját, béketárgyalásokba kezdett. A békét milliós tömeg kezdte követelni itthon, s ez a hangulat a lövészárkokba is behatolt.

1918 októberében nemzeti tanácsok alakultak, s a hónap végén Károlyi Mihály koalíciós kormányt alakított Budapesten; november 1-jén Linder Béla hadügyminiszter elrendelte, hogy a magyar csapatok tegyék le a fegyvert, s ezzel Magyarország katonailag összeomlott. Csak napok kérdése volt, hogy a román hadsereg újra elinduljon Erdélybe; a határok védtelenek voltak.

Amikor közismertté vált, hogy a belgrádi fegyverszüneti tárgyalásokon született megállapodás értelmében a román hadseregnek lehetősége nyílt a Marosig előnyomulni, megszületett az önálló Székely Köztársaság terve. Eszerint a Székelyföld önálló kis államot alkotott volna úgy, hogy mégis néhány vonatkozásban Magyarországhoz tartozzék. Azok, akik az önálló Székely Köztársaság gondolatát felvetették, a Wilson elnök által meghirdetett népek önrendelkezési elvére hivatkoztak. A terv megvalósítására azonban nem volt elegendő idő.

Ahhoz, hogy a magyar állam összeomlásával kialakult helyzetben valamilyen megoldás szülessen, székely nagygyűlést hívtak össze Marosvásárhelyre. Itt a polgárok, katonák és általában a székely küldöttek kiálltak a köztársasági gondolat mellett, de a kolozsvári Magyar Nemzeti Tanács és a budapesti kormány küldötte ellene foglalt állást, mert a Székely Köztársaság kikiáltását korainak és időszerűtlennek ítélték. Attól tartottak, hogy ez akadályozhatja a békés rendezést, amelyben még mindig naivul hittek.

Időközben Budapesten is Székely Nemzeti Tanács alakult, amelyben nevezetes személyiségek vettek részt: Jancsó Benedek, Sebess Dénes, Ugron Gábor, Urmánczy Nándor. Ők segítették Lukács Béla

nyugalmazott altábornagyot, hogy a Kolozsvári Hadosztály együtt maradt törzséből megalakítsa a Székely hadosztályt. A Székely hadosztály jelentős erősítést kapott a Kratochwill Károly ezredes parancsnoksága alatt Erdélyben szerveződött székely alakulatok csatlakozása által, s ezzel mintegy 400 tiszt és körülbelül 4000 főnyi légénység alkotta azt az alakulatot, amely több ütközetet vállalt, s nem egyet sikerrel megvívott azért, hogy feltartóztassa az előnyomuló román csapatokat, de ehhez nem volt elég sem a száma, sem a felszerelése. A Székely hadosztály helyzetét nehezítette az is, hogy a Tanácsköztársaság alakulatai is ellene fordultak. Így két tűz közé kerülve 1919. április 26-án letette a fegyvert a megszállók előtt. A tiszteket és a katonák egy részét a román parancsnokság Brassóba szállíttatta, ahol egy időre internálták őket.

Ekkorra már a Székelyföldet, sőt, Erdélyt is megszállta a román hadsereg, amivel kezdetét vette a hatalomváltás. Ezt az 1919. január 18-án Párizsban összeült békekonferencia véglegesítette.

Következtetések

A funkcionalitást vállaló történettudomány abból indul ki, hogy a mindenkori jelen megértése érdekében mozgósítani kell az egész múltat, a történelmet. Bár nem akar az élet tanítómestere lenni, olyan értelemben, mint elődei, ez a történetkutatói irányzat meggyőződéssel vallja, hogy az a nemzedék, amely ismeri a múltját, jobban kiismeri magát a folyton s egyre gyorsabban változó jelen időben.

Ez az axióma, úgy vélem, fokozottan érvényes a ma élő magyar és székelymagyar nemzedékekre is. Sőt, az utóbbira talán még érvényesebb, mert a történelme mindig is sajátos, sok tekintetben egyedi, szuverén realitás volt. Olyan, amelyhez adekvát mentalitás s magatartásforma, sajátos életmód kapcsolódott, amelynek a tudati maradványait bizonyosan ott hordozzuk gondolkodásunk mélyén.

Arra a kérdésre kerestük a választ, hogy kitapinthatók-e azok a történetformáló tényezők, amelyek a székelységet annyi századon át segítették a megmaradásban a saját szállásterületén, olyan történelmi körülmények között, amelyek miatt a vármegyéket lakó magyarság folyamatosan zsugorodott, s mára nagyrészt a közismert szórványhelyzetbe került. S továbbmenve, kitapintható-e az, hogy a székely történelem alakításában milyen szerepe volt a sajátos társadalomszerkezetnek.

Abból indultunk ki, hogy a székelység mint katonanép tűnt fel a történelmünkben.

Megállapítottuk, hogy a katonai funkció a székely történelem értelmező kulcsa, mert ezáltal őrizhette meg — hosszú időn át — archaikus nemzetségi társadalmát, juthatott belső autonómiához, s a katonai szolgálat milyensége alakította ki még a nemzetségi

társadalom keretében sajátos rendi tagozódását. A 14. században már elkülönült a három katonai rend: a főemberek, lovasok és gyalogosok rendje. Aztán a 16. század közepéig egymás mellett élt — ugyanazon közösségekben — az eredeti társadalmi s vagyoni egyenlőség fenntartásáért küzdő archaikus közösségben a rendekké szerveződött katonai társadalom, miközben egyre erőteljesebb védekezésre kényszerült a feudalizmus terjeszkedési törekvéseivel szemben. Ugyanis a székelységből kiemelkedő vezető réteg körében a katonai s polgári főtisztségek viselése örökletessé vált; ez a szűk réteg olyan hatalomhoz jutott, hogy a vármegyékben már rég kialakult feudális berendezkedések mintájára megkísérelhette a szabad harcos réteg leszakadozó családait saját birtokukon „földönlakókká”, jobbágyokká tenni. És ez a törekvés nem volt teljesen eredménytelen. A 15. században azonban a szabad rendek erélyesen felléptek saját uralkodó rendjük hatalmának fékezése érdekében, s mivel a központi államhatalomnak az volt az érdeke, hogy a szabad harcosok társadalmát vegye védelmébe, a székely szabadok a magyar királyokban szövetségesekre leltek. A legismertebb momentuma ennek a jelenségnek Mátyás király 1473-ban kiadott intézkedése, amelynek alapján rögzítették a székely társadalom eredeti tagolódását, s azon (ti. tagolódáson) a főemberek felsőbb engedelem nélkül változtatásokat nem hajthattak végre. S amikor a hatalmaskodások mégsem szűntek meg teljesen, a székely közösség egymásután négy felkelésben (1492, 1498, 1511, 1519) tört rá a közszabadságot veszélyeztetőkre, lerombolta házaikat, s elpusztította, vagy jobb esetben csak elűzte azokat, akiket vétkeseknek tartott. Az ősi székely jog nemcsak megengedhetőnek tartotta ezt az eljárást, hanem elő is írta azt.

Meggyőződésünk, hogy a nemzetségi társadalom hosszú idejű fennmaradása, a székely társadalomalakulás, a már említett katonai jellegű rendiség, amely az archaikus társadalom számos vonását megőrizte, a legszorosabban kötődött össze a székelység katonai szerepével: a határőrizettel s a székely hadra kiszabott feladatokkal a magyar királyság, majd fejedelemség hadrendjében. A katonai szolgálat által a szabad székelységet kollektív nemesi státus illette meg, aminek mélységesen tudatában is volt.

Az erőteljes székely „Mi” tudat történelmileg alakult ki, s szerepe volt a székely közösség kohéziójának fenntartásában, s megléte ma is megfigyelhető mint a magyarságtudat sajátosságát jelző „többlete”. (...)

Elsősorban az a kérdés vár megválaszolásra, hogy a sajátos történelmi hagyományrendszer és mentalitás milyen hatással volt a székelységre, segítette, avagy gátolta boldogulását a számára annyira szokatlan kapitalista viszonyok között.

Tény, hogy a társadalomban egységesülési s újfajta megosztódási folyamatok párhuzamos jelenlétére figyelhetünk fel. Néhány évtized leforgása alatt összeolvadt a régi szegény nemesi rend, a szabad földművelő lófői gyalogos rend és a jobbágyság gyalogos rétege. Ebből egy családi gazdálkodást folytató szabad közbirtokos társadalmi kategória képződött, amely még az 1918—1920-as impériumváltás nyomorúságait is képes volt átvészelni, s életképességét megtartotta egészen az 1960-as évekig, az erőszakos kollektivizálásig. Életképességéhez kétségkívül hozzájárult a székely örökség jellegű, magántulajdonra épülő, de a közbirtokra is támaszkodó családi gazdálkodási mód hatalmas tapasztalati öröksége.

Megjelent a Háromszék napilapban